

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СОЛОВ'ЯН ВОЛОДИМИР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 130.2:17.035.3(=161.2):930:323.113(=161.2)"19"(043,3)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКІ СТУДІЇ В КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ
ДІАСПОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Спеціальність 033 «Філософія»
Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. С. Солов'ян

Науковий керівник:
Руденко Сергій Валерійович,
доктор філософських наук, професор

Київ - 2021

АНОТАЦІЯ

Солов'ян В.С. Політико-філософські студії в культурі української діаспори другої половини ХХ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 033 «Філософія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2021.

У дисертації проаналізовано ідейно-дискурсивні аспекти політико-філософського доробку української діаспори як невід'ємної складової української культури. Значну увагу присвячено пошуку шляхів включення інтелектуальних здобутків мислителів української діаспори другої половини ХХ століття до контексту модернізаційних процесів сучасної України.

Дослідження спрямоване на забезпечення розвитку вітчизняної політичної філософії через залучення до її структури спадщини мислителів діаспори, адже політична філософія української діаспори є невід'ємною і в той же час важливою ділянкою національної культури.

Метою дисертаційного дослідження є розкриття на основі комплексного аналізу політико-філософської спадщини української діаспори другої половини ХХ століття, з'ясування форм та особливостей осмислення в українській філософській культурі діаспори досвіду концептуалізації «української людини», розкриття комплексного змісту поняття «український національний характер».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в узагальненні та обґрунтуванні дослідницького напрямку – студії національного характеру (мислителі діаспори називали даний напрям «характерологією української людини») в політико-філософських студіях української діаспори другої половини ХХ століття; концептуалізовано результати досліджень поняття українського національного характеру в межах політичної філософії

діаспори. Встановлено приналежність етнопсихологічних студій української діаспори до політико-філософської культури України ХХ століття та шляхи їхнього дослідження з позицій політичної філософії.

Основу дослідження склали праці представників української діаспори другої половини ХХ століття: Ю. Вассіяна, Г. Ващенко, І. Гончаренка, Д. Донцова, А. Княжинського, О. Кульчицького, І. Лисяка-Рудницького, І. Мірчука, І. Рибчина, Б. Цимбалістого, Д. Чижевського, М. Шлемкевича, В. Яніва. Станом на сьогодні імена переважної більшості мислителів діаспори залишаються надбанням доволі вузької сфери досліджень в історії філософії України. Тому науковий доробок вчених діаспори потребує подальшого узагальнення та систематизації. Відтак дана дисертаційна робота відкриває нові підходи до аналізу та розробки теоретичних і методологічних проблем української історико-філософської науки.

Наукові пошуки та здобутки висвітлено в чотирьох розділах дисертаційної роботи. У першому розділі проведено аналіз сучасного дослідницького інтересу до політико-філософської спадщини вчених діаспори. В цьому контексті були визначені актуальні для нашого дослідження підходи до вивчення феномену діаспори.

Враховуючи, що дослідження політико-філософської думки діаспори потребує надійного теоретичного підґрунтя, першими дослідницькими кроками стало уточнення поняття «українська діаспора» та «політична філософія». Також у рамках першого розділу було надано визначення політико-філософських студій в культурі української діаспори.

Наступним етапом дослідження стало з'ясування основних стилістичних особливостей досліджень національного характеру в культурі діаспори другої половини ХХ століття. Так було встановлено, що визначальною рисою політико-філософської спадщини вітчизняної діаспори є її розвиток у літературно-публіцистичній формі та громадсько-

політичній діяльності діаспорних мислителів. Завдяки цьому зроблено висновок про міждисциплінарний характер філософсько-політичних студій української діаспори.

В рамках другого розділу на основі аналізу творчого доробку вчених діаспори здійснено спробу підтвердити тезу про приналежність характерологічних студій діаспори до проблемного поля політико-філософської думки. Дослідницьку позицію автора можна описати так: вчені діаспори не вважали дослідження національного характеру окремою, самостійною сферою знань про суспільство, тож в інтелектуальній культурі української діаспори ХХ століття етнопсихологія ще не виокремилась в самостійну науку з самодостатнім методологічним базисом і функціональним полем. Така наукова позиція дозволила залучити характерологічні студії діаспори до пласту української філософської традиції ХХ століття, а також дослідити їх з позицій політичної філософії.

Огляд текстів діячів діаспори дозволив автору стверджувати, що концептуалізація поняття національного характеру здійснювалась ними через історико-філософську реконструкцію концепту української людини та опис її характерних ознак. Таким чином мислителі діаспори створили багатогранну систему уявлень про українську ментальну структуру та її формотворчі чинники: національну культуру, релігійні, соціальні та політичні орієнтації українського суспільства. Тому в рамках даної дисертаційної роботи автор здійснив ревізію характерологічного доробку української діаспори другої половини ХХ століття з позиції можливості застосування інтелектуальних досягнень діаспорної думки для розв'язання проблем суспільно-політичного розвитку українського суспільства та держави в сьогоденні. Серед іншого, нам вдалось з'ясувати евристичний потенціал етнопсихологічних студій діаспори та виокремити тупикові напрямки характерологічних студій.

В третьому розділі автором встановлено, що одним з ключових спрямувань характерологічної та історіософської спадщини мислителів української діаспори є осмислення таких проблем як форми культурної ідентичності, внутрішньоукраїнські ментальні кордони. Через призму ідеї «межової ситуації» вчені діаспори досліджували дихотомію української національної ідентичності в периметрі протистояння двох цивілізацій – Заходу і Сходу. Відповідні погляди представників української діаспори другої половини ХХ століття розглянуто як продуктивний спосіб розширити горизонт осмислення місця України в європейському гуманітарному просторі.

Студії українського національного характеру автор інтерпретує як своєрідну духовну реакцію на трагічний підсумок боротьби за українську державність в першій половині минулого століття, складні трансформаційні процеси соціально-економічного та політичного плану в українському середовищі країн Заходу.

Аналіз автора засвідчив, що на основі концепції «національного характеру» мислителі діаспори впритул наблизились до створення цілісної концепції української ментальності. До свого аналізу вони залучили фактори суспільного устрою, проблему співвідношення інтроверсії та екстраверсії в українській духовності, українську родину, етично-релігійні фактори та мистецько-естетичні зацікавлення тощо.

Автором вперше обґрунтовано, що представники педагогічної думки в середовищі української діаспори Г. Ващенко та І. Гончаренко осмислювали характерологічний образ української людини в межах концептуалізації поняття українського «виховного ідеалу». Це дало підстави стверджувати, що в основі концепції українського виховного ідеалу, яка стала основоположним каменем теорії педагогіки в діаспорній науці

повоєнної доби, лежать уявлення про ментальні особливості та світогляд українського народу.

В четвертому розділі досліджено проблематику ментальних зламів української людини в історіософських концепціях М. Шлемкевича та І. Лисяка-Рудницького.

Спадщина М. Шлемкевича була проаналізована в контексті спроб мислителя створити національний громадянський проект на основі синтези політичних дискурсів. У роботі висновується, що запропонований М. Шлемкевичем проект української синтези має на меті ствердження міцної української держави, яка розбудовує свою опірність на інститутах громадянського суспільства, а не примусу та насилля. Водночас об'єднавчим фактором виступає суспільний консенсус, що ґрунтується на системі громадянських прав та свобод.

Спираючись на спроби М. Шлемкевича діагностувати та описати світоглядну кризу в середовищі закордонного українства (станом на середину ХХ століття), автор приходить до висновку, що дослідження характерологічних студій діаспори є продуктивним способом реконструкції політичного світу української діаспори другої половини ХХ століття.

Теорію націогенезу І. Лисяка-Рудницького визначено як одну з перших в українській політико-філософській традиції спроб модернізації уявлень про природу та динаміку українського націєтворення. Важливим результатом нашого дослідження стало спостереження, що І. Лисяк-Рудницький залучає категорію національного характеру до теорії націогенезу.

У роботі висновується, що мислителі діаспори запропонували ряд оригінальних підходів до осмислення концепту української людини, які не втрачають своєї актуальності сьогодні. Характерологічні ідеї діаспори

отримали нове життя в сучасній українській філософсько-політичній думці та сфері публічної політики.

Таким чином, дисертаційна робота засвідчує перспективність дослідження політико-філософських студій української діаспори з огляду на їхню соціокультурну і політичну значимість для українського сьогодення.

Ключові слова: політична філософія в культурі української діаспори, український національний характер, український виховний ідеал, українська людина, концепція національного характеру в історіософських студіях діаспори другої половини ХХ століття.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав:

1. **Солов'ян В.С.** Політико-філософські студії в культурі української діаспори як предмет історико-філософського дослідження / В.С. Солов'ян // Гуманітарні студії: зб. наук. праць – К.: ВПЦ «Київський університет». – 2017. – Вип. 30 – С. 119-128.
2. **Солов'ян В.С.** Концепт національної ідентичності у філософсько-політичних студіях Івана Мірчука / В.С. Солов'ян // Гілея. – 2018. – Вип. 134. – С. 195-199.
3. **Солов'ян В.С.** Концептуалізація національної ідентичності українців в етнопсихологічних студіях В. Яніва / В.С. Солов'ян // Гілея. – 2018. – Вип. 135. – С. 143-148.
4. **Солов'ян В.С.** Проблема українського національного характеру в науковій спадщині Григорія Ващенко та Івана Гончаренка / В.С. Солов'ян // Гілея. – 2019. – Вип. 150. – С. 117-120.

5. **Solovian V.** Conceptualization of the East-West Dichotomy in the political philosophy of the Ukrainian diaspora in the second half of the 20th century / V. Solovian // «The scientific heritage». – № 51 (2020) P. 3, P. 52-56.
6. **Solovian V.** The issue of national identity of the Ukrainian diaspora of the twentieth century in the political and philosophical studies of M. Shlemkevych» / V. Solovian // «Modern Science – Moderní věda». – № 3. (2021). – P. 98-109.

Тези наукових доповідей:

1. **Солов'ян В.С.** Політична філософія в культурі української діаспори: методологічні засади дослідження / В.С. Солов'ян // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2017», 25-26 квіт. 2017 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2017. – С. 50-52 (*Форма участі – очна.*)
2. **Солов'ян В.С.** Концептуалізація понять «національний характер» та «національний світогляд» в працях Дмитра Чижевського / В.С. Солов'ян // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2018» (2018; Київ), 26-27 квіт. 2018 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: У. В. Мовчан [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2018.Ч.1, ВПЦ «Київський університет».– С. 91-93 (*Форма участі – очна.*)
3. **Солов'ян В.С.** Поняття національного світогляду в політико-філософських студіях Д.Чижевського, О.Кульчицького та І.Мірчука Пріоритетні напрямки наукових досліджень: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 11-12 серпня 2018 р. – Київ.: МЦНД, 2018. – С. 63-64. (*Форма участі – очна.*)
4. **Solovian V.** The concept of the «educational ideal» in political and philosophical thought of Ukrainian diaspora / International Scientific Conference

«The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2019». Abstracts, April 23-24, 2019: [Abstracts] / Ed.board: A.Konverskyi [and other]. Kyiv: Publishing center «Kyiv, University», P. 64-65. (*Форма участі – очна.*)

5. **Солов'ян В.С.** Український народний характер і світогляд в концепції виховного ідеалу Григорія Ващенка / В.С. Солов'ян // Проблеми розвитку науки в контексті трансформацій суспільства. Матеріали науково-практичної конференції (м. Полтава, 30-31 серпня 2019). – Херсон: Вид. «Молодий вчений» 2019. – С. 95-97 (*Форма участі – заочна.*)

6. **Solovian V.** On «Internal Emigration» in philosophical thought of Mykola Shlemkevych/ International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2020» April 22-23, 2020: [Abstracts] / Ed.board: A.Konverskyi [and other]. – Kyiv: Publishing center «Kyiv University», 2020. – P. 73 (*Форма участі – очна.*)

SUMMARY

Solovian V. Political and philosophical studies in the culture of the Ukrainian diaspora of the second half of the twentieth century. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of study 03 «Humanities», specialty 033 «Philosophy». – Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the ideological and discursive aspects of the political and philosophical heritage of the Ukrainian diaspora as an integral part of Ukrainian culture. Accordingly, the political philosophy of the Ukrainian diaspora is viewed as an important sphere of Ukrainian national culture.

Particular attention is paid to searching for a scientific approach to include the intellectual achievements of Ukrainian diaspora thinkers of the second half of the 20th century in the context of modernization processes in Ukraine. Therefore,

the study is aimed at ensuring the development of Ukrainian political philosophy through the involvement of the heritage of diaspora thinkers in its structure.

The purpose of the dissertation is to clarify the forms and key approaches to understanding the political and philosophical heritage of the Ukrainian diaspora of the second half of the 20th century; to describe the experience of conceptualizing of «The Ukrainian man» by thinkers of the Ukrainian diaspora thinkers; to reveal the meaning of the concept «The Ukrainian national character» in the philosophical culture of the Ukrainian diaspora.

The novelty of the obtained results lies in the generalization of the research domain: national character studies (scholars of the Ukrainian diaspora called particular research area «characterology») in the political and philosophical studies of the Ukrainian diaspora of the second half of the 20th century. Thus, the Ukrainian national character studies are conceptualized within the political philosophy of the Ukrainian diaspora. The author established the affiliation of ethnopsychological studies within the intellectual tradition of Ukrainian diaspora with the political and philosophical culture of Ukraine of the 20th century. It is suggested that the concept of «The Ukrainian national character» is the core issue in the framework of the political and philosophical tradition of the Ukrainian diaspora.

As of today, the political and philosophical heritage of the vast majority of diasporic thinkers remains an object of intense interest in a rather narrow field of research in the history of Ukrainian philosophy. Therefore, this dissertation opens up new approaches to the analysis and development of theoretical and methodological problems of Ukrainian historical and philosophical science.

Research achievements are covered in four sections of the dissertation. The first section is devoted to the current research interest in the political and philosophical heritage of diasporic scholars. Given that the study of the political and philosophical thought of the Ukrainian diaspora requires a solid theoretical

basis, the first research steps were to clarify the terms «The Ukrainian diaspora» and «Political philosophy». Moreover, an important research step was to define the phenomenon of political and philosophical studies in the culture of the Ukrainian diaspora.

The next stage of research was aimed at setting up the main stylistic features of national character studies in the culture of the diaspora of the second half of the 20th century. Thus, it was established that the defining feature of the political and philosophical heritage of the Ukrainian diaspora consists in how it has developed the literary and journalistic forms as well as the form of socio-political activities. Through this approach, the conclusion about the interdisciplinary nature of philosophical and political studies of the Ukrainian diaspora was made.

The second section contains the author's attempt to confirm the thesis that the characterological studies of the Ukrainian diaspora belong to the problematic field of political and philosophical thought. The author's research position can be described as follows: as of the middle of the last century, Ukrainian diaspora scholars did not consider their studies of the national character concept as a separate, independent field of knowledge. That is why in the intellectual culture of the Ukrainian diaspora of the 20th century ethnopsychology did not become an independent branch of knowledge, a research area with a self-sufficient methodological basis and functional field. This scientific position allowed the author to incorporate the characterological studies of the Ukrainian diaspora into the frame of the Ukrainian philosophical tradition of the 20th century and explore them from the standpoint of political philosophy.

An analytical review of the Ukrainian diaspora thinker's texts enabled the assertion that the notion of «national character» was interpreted through the prism of historical and philosophical reconstruction of the phenomenon of «The Ukrainian man» and a description of its characteristics. Thus, the diaspora thinkers have created a multifaceted corpus of ideas on the Ukrainian mental

structure and its formative factors, such as national culture, and religious, social and political orientations of Ukrainian society. Therefore, within the framework of the dissertation, the assumption that the characterological works of the Ukrainian diaspora can be applied nowadays to solving problems of socio-political development of the Ukrainian state and society is considered. This made it possible to clarify the heuristic potential and identify obsolete, dead-end directions of diasporic thought from the standpoint of modern science.

In the third section the author notes that one of the key areas of the intellectual heritage of Ukrainian diaspora thinkers is research in such problems as cultural identity and intra-Ukrainian mental boundaries. The dissertation emphasizes that Ukrainian diaspora scholars studied the dichotomy of Ukrainian national identity in the context of the clash of civilizations – the West and the East. From this perspective, the idea of a «borderline situation» was described by the author through the prism of the Ukrainian diaspora thinkers' heritage.

Besides, relevant views of the Ukrainian diaspora of the second half of the 20th century were perceived as a productive way to expand the horizons of understanding the position of Ukraine in the pan-European humanitarian space. The author interprets the studies of Ukrainian national character as a manifestation of intellectual reflection on the tragic outcomes of the struggle for Ukrainian statehood in the first half of the 20th century and troublesome transformations in the socio-economic and political spheres of the Ukrainian world of those times.

The author's analysis demonstrates that, through the conceptualization of the Ukrainian national character, diasporic thinkers came very close to creating a holistic concept of the Ukrainian mentality. This conclusion follows from the substantiated thesis that Ukrainian diaspora thinkers considered social order factors, the problem of introversion and extraversion in Ukrainian spirituality, the

institute of Ukrainian family, ethical and religious factors, artistic and aesthetic interests, etc.

The next research step substantiated that the representatives of pedagogical thought in the Ukrainian diaspora, G. Vashchenko and I. Honcharenko, comprehended the characterological image of the «Ukrainian man» within the concept of the «Ukrainian educational ideal». This made it possible to assert that the concept of the Ukrainian educational ideal, which became the cornerstone of the theory of pedagogy in the diaspora science of the postwar period, is based on the ideas of the mental characteristics and worldview of the Ukrainian people.

The fourth section of the dissertation is devoted to the problems of mental features of the Ukrainian man in the historiosophical concepts of M. Shlemkevych and I. Lysyak-Rudnytsky.

M. Shlemkevych's legacy is analyzed in the context of the thinker's attempts to create a nationwide civic project based on a synthesis of political discourses that were inherent in Ukrainian history. The research concludes that the project of Ukrainian synthesis proposed by M. Shlemkevych aims to establish a strong Ukrainian state, which establishes its resilience based on institutions of civil society, rather than on coercion and violence. At the same time, the unifying factor is public consensus based on a system of civil rights and liberties.

Based on M. Shlemkevych's attempts to describe the worldview crisis among Ukrainians abroad (as of the middle of the 20th century), the author concludes that the study of characterological studies of the diaspora is a productive way to reconstruct the political world of the Ukrainian diaspora of the last century.

I. Lysyak-Rudnytsky's theory of Nation-genesis is defined as one of the first attempts in the Ukrainian political and philosophical tradition to modernize ideas on the nature and dynamics of Ukrainian nation-building. An important result of

this dissertation is the conclusion that I. Lysyak-Rudnytsky involves the category of national character in his theory of nation-building.

The dissertation concludes that Ukrainian diaspora thinkers of the second half of the 20th century have proposed several original approaches to understanding the phenomenon of the Ukrainian man, which have not lost their relevance today. The characteristic ideas of the Ukrainian diaspora have received a new life in modern Ukrainian philosophical and political thought and public policy.

Thus, the dissertation testifies to the outlooks of research of the political and philosophical studies of the Ukrainian diaspora in view of their socio-cultural and political significance for present-day Ukraine.

Key words: political philosophy in the culture of the Ukrainian diaspora, Ukrainian national character, Ukrainian educational ideal, Ukrainian man, the concept of national character in historiosophical studies of the diaspora in the second half of the 20th century.

LIST OF PUBLISHED PAPERS ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION

Articles in Ukrainian and foreign scientific professional journals:

1. **Solovian V.** Political and philosophical studies in the culture of the Ukrainian diaspora as a subject of historical and philosophical research / V. Solovian // Humanitarian Studies: collection of scientific works. – K.: Publishing center «Kyiv University». – 2017. – Issue 30 – P.119-128.
2. **Solovian V.** The concept of national identity in the philosophical and political studies of Ivan Mirchuk / V. Solovian // Gileya. – 2018. – Issue 134. – P.195-199.
3. **Solovian V.** Conceptualization of the national identity of Ukrainians in ethnopsychological studies of V. Yaniv / V. Solovian // Gileya. – 2018. – Issue 135. – P. 143-148.

4. **Solovian V.** The problem of Ukrainian national character in the scientific heritage of Hryhoriy Vashchenko and Ivan Honcharenko / V. Solovian // Gileya. – 2019. – Issue 150. – P. 117-120.
5. **Solovian V.** Conceptualization of the East-West Dichotomy in the political philosophy of the Ukrainian diaspora in the second half of the 20th century / V. Solovian // «The scientific heritage». – № 51 (2020) R. 3, – P. 52-56.
6. **Solovian V.** The issue of national identity of the Ukrainian diaspora of the twentieth century in the political and philosophical studies of M. Shlemkevych / V. Solovian // «Modern Science – Moderní věda». – № 3. (2021). – P. 98 – 107.

Scientific conferences abstracts:

1. **Solovian V.** Political philosophy in the culture of the Ukrainian diaspora: methodological principles of research / International scientific conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2017». April 25-26, 2017. [Abstracts] / Ed.board: A.Konverskyi [and other]. – Kyiv: Publishing center «Kyiv University». – 2017. – Vol.2. – P. 50-52. (*full participation.*)
2. **Solovian V.** Conceptualization of the concepts «national character» and «national worldview» in the works of Dmitry Chizhevsky / International scientific conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy - 2018» April 23-24. [Abstracts] / Ed.board: A.Konverskyi [and other]. – Kyiv: Publishing center «Kyiv University». – 2018. – Vol.1. – P. 91-93. (*full participation.*)
3. **Solovian V.** The concept of national worldview in the political and philosophical studies of D. Chyzhevsky, O. Kulchytsky and I. Mirchuk. Priority areas of philosophical research. International Center for Scientific Research. August 11-12, 2018 – Kyiv: ICSD, 2018. – P. 63-64. (*full participation.*)

4. **Solovian V.** The concept of the «educational ideal» in political and philosophical thought of the Ukrainian diaspora / International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2019» April 23-24, 2019. [Abstracts] / Ed.board: A.Konverskyi [and other]. – Kyiv: Publishing center «Kyiv University». – 2019. – P. 64-65. (*full participation.*)
5. **Solovian V.** National character and worldview of Ukrainians within the concept of the «educational ideal» by Hryhoriy Vashchenko / Problems of science development in the context of social transformations. Proceedings of the scientific-practical conference (Poltava, August 30-31, 2019). – Kherson: Publishing «Young Scientist» 2019. – C. 95-97. (*remote participation.*)
6. **Solovian V.** On «Internal Emigration» in philosophical thought of Mykola Shlemkevych / International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2020» April 22-23, 2020: [Abstracts] / Ed.board: A. Konverskyi [and other]. – Kyiv: Publishing center «Kyiv University», 2020. – P. 73. (*full participation.*)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКІ СТУДІЇ В КУЛЬТУРІ	
УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЯК ПРЕДМЕТ ІСТОРИКО –	
– ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	
1.1. Аналітичний огляд літератури.....	28
1.2. Методологія дослідження політико-філософської думки української діаспори ХХ століття.....	59
Висновки до Розділу 1.....	64
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО	
НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ В ПОЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ	
УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ.....	
2.1. Характерологічні студії в рамках політико-філософської спадщини української діаспори ХХ століття.....	67
2.2. Щодо евристичного потенціалу окремих положень концепції національного характеру в етнопсихологічних студіях діаспори.....	100
Висновки до Розділу 2.....	120
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР В	
ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИХ ІНТЕНЦІЯХ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСТВА	
НАУКОВЦЯМИ ДІАСПОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ...122	
3.1. Концепт «межовості» українського народу в етнопсихологічному доробку вчених діаспори.....	123

3.2. Концепція національного характеру в контексті кризи українського державотворення.....	141
3.3. Ідея українського виховного ідеалу в межах політико-філософської спадщини діаспори.....	157
Висновки до Розділу 3.....	167

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ УКРАЇНЦЯ В ІСТОРІОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ М. ШЛЕМКЕВИЧА ТА

І. ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО.....	170
Висновки до Розділу 4.....	202

ВИСНОВКИ.....210

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....223

ДОДАТКИ.....247

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КМІС – Київський міжнародний інститут соціології

НТШ – Наукове товариство імені Тараса Шевченка

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОУН – Організація українських націоналістів

СУНМ – Союз української націоналістичної молоді

ТОТ – Тимчасово окуповані території України

УАПЦ – Українська автокефальна православна церква

УВО – Українська військова організація

УВУ – Український Вільний Університет

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Соціальна модернізація України спрямована на розбудову інститутів держави та громадянського суспільства, а також подолання залишків тоталітарної спадщини. Цей процес відбувається на тлі кризи ціннісних вартостей (сенси), що сьогодні розгортається у світовому масштабі.

В таких умовах динаміка розвитку і адаптивність українського суспільства до викликів сучасності неможлива поза контекстом культурно-національної ідентифікації. Тому політична філософія в Україні на нинішньому етапі є важливим ресурсом модернізації соціально-політичної сфери, оскільки зосереджується на пошуку нових шляхів гуманітарного розвитку України. Політична філософія в українських соціально-політичних реаліях виходить за вузькі рамки наукового напрямку і зосереджується на вивченні онтологічних засад національної культури, світоглядних орієнтирів розвитку та з'ясуванні умов досягнення суспільного консенсусу.

Одним із продуктивних шляхів розвитку вітчизняної політичної філософії постає залучення до її структури спадщини мислителів діаспори, адже політична філософія української діаспори є невід'ємною, і в той же час важливою ділянкою національної культури. Така позиція: по-перше, фіксує інтелектуальну спадковість, тяглість національної ідентичності попри втрату державної незалежності та ідеологічні бар'єри, які сковували всебічний розвиток української культури в ХХ столітті; по-друге, в такий спосіб ми відновлюємо «історичну справедливість», віддаємо данину українським науковцям, які, не зважаючи на політичні обставини, що склались на батьківщині, в непростих умовах еміграції продовжували розвивати українську науку; по-третє, дає можливість уточнити особливості культури діаспори, розкрити її соціально-історичну значимість для

українського сьогодення; по-четверте, пропонує ефективний спосіб вирішення проблеми становлення національної філософії, формування її оригінальної історико-філософської традиції.

Характерною ознакою сучасної парадигми світосприйняття є зростання інтересу до проблеми ментального світу людини. Віддзеркаленням актуалізації антропологічної проблематики в філософській традиції діаспори стали спроби концептуалізації українського національного характеру. Даний напрямок виникає в системі політичної філософії діаспори в середині ХХ століття як вияв інтелектуальної рефлексії на поразку українських державотворчих проектів першої половини минулого століття та втрату світоглядних орієнтирів в умовах еміграції. Отож, ми вважаємо, що характерологічні студії є інтегральною складовою політико-філософського доробку науковців української діаспори. Враховуючи помітну роль, яку відіграла західна українська діаспора у модерній історії України, дослідження комплексу робіт, присвячених концепту національного характеру українця, продуктивно розширює проблемне поле історії філософії України.

Процес самоідентифікації українського народу в нових суспільно-політичних реаліях обумовлює необхідність переосмислення та консолідації ідейно-дискурсивних аспектів політико-філософського доробку української діаспори як невід'ємної складової української культури. Включення інтелектуальних здобутків мислителів української діаспори відкриває можливість під новим кутом зору осмислити модернізаційні процеси в сучасній Україні.

Теоретико-методологічне підґрунтя дисертаційної роботи складають наукові розробки вітчизняних і зарубіжних вчених.

Філософська культура діаспори на сучасному етапі розвитку історії філософської думки України продовжує утримувати інтерес вітчизняних

вчених. Це дає нам підстави для висновку, що вивчення творчої і наукової спадщини української діаспори стимулює продуктивний розвиток українського гуманітарного знання на новітньому етапі.

Нашу увагу привернули розробки закордонних вчених щодо феномену діаспори як соціально-політичної сутності, а саме: М. Алієвої, Дж. Армстронга, А. Арджана, К. Брекенріджа, П. Ван дер Веєра, Н. Глік-Шиллера, П. Вербнера, Н. Глейзера, Р. Брезіла, П. Гілроя, Б. Едвардз, М. Есмана, Дж. Кліффорда, В. Коннора, С. Лаві, Д. Моніхана, Д. Міллера, О. Мілітарьової, В. Сафрана, Т. Сведенберга, В. Тишкової, М. Уотерс, Ф. Фенона, Г. Шиффера, С. Холла, М. Хеллер. Також ми відзначаємо осмислення поняття «українська діаспора» в працях таких сучасних науковців як Л. Винар, Н. Горбатюк, Н. Кривда, В. Крисаченко, В. Лісовий, В. Лубський, В. Маркус, І. Огородник, В. Панченко, А. Погорілий, М. Попович, С. Руденко, М. Русин, О. Саган, О. Салтовський, П. Саух, І. Сковронська, Л. Сорочук, Ж. Тощенко, Г. Чаптикова, В. Чекалюк та інші.

Аналіз праць Ф. Бенетона, І. Берліна, Г. Гегеля, К. Гаджиєва, В. Кімліки, П. Манана, В. Михайловського, А. Панаріна, Дж. Покока О. Пятигорського, О. Русакової, Л. Старовойтова та Л. Штрауса дозволив предметно розглянути визначення терміну «політична філософія».

Зміст філософсько-політичних студій в культурі української діаспори розкрито в працях Т. Андрійчука, В. Бойка, В. Білецької, Л. Біловус, Н. Бурачок, І. Валявко, С. Гірняка, Т. Гончарук-Чолач, Н. Кіцак, Ю. Корбуша, І. Краснодемської, Т. Коломієць, К. Кислюка, О. Караульної, Г. Касьянова, С. Костя, Н. Локатир, М. Наконечної, А. Шендрика, В. Яся та інших.

В той же час основу нашого дослідження склав корпус характерологічних праць української діаспори другої половини ХХ століття: Г. Ващенко, І. Гончаренка, Д. Донцова, А. Княжинського,

О. Кульчицького, І. Лисяка-Рудницького, І. Мірчука, Б. Цимбалістого, Д. Чижевського, М. Шлемкевича, В. Яніва. Доводиться констатувати, що імена переважної більшості мислителів діаспори залишаються надбанням доволі вузької сфери досліджень в історії філософії України. Науковий доробок вчених діаспори залишається неузагальненим та несистематизованим, тому дана дисертаційна робота відкриває нові підходи до аналізу та розробки теоретичних і методологічних проблем української історико-філософської науки.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розкриття, на основі комплексного аналізу, політико-філософської спадщини української діаспори другої половини ХХ століття, з'ясування форм та особливостей осмислення в українській філософській культурі діаспори досвіду концептуалізації «української людини», розкриття комплексного змісту поняття «український національний характер».

Досягнення цієї мети вимагає розв'язання таких завдань:

- визначити зміст політико-філософських студій в культурі української діаспори;
- обґрунтувати джерельну базу та методологічні засади дисертаційного дослідження; встановити ступінь розробки даної проблеми в межах історії філософії України;
- здійснити реконструкцію основних джерел концептуалізації українського національного характеру в політичній філософії української діаспори другої половини ХХ століття;
- засобами політико- та історико-філософського аналізу дослідити онтологічні засади, структуру, типологічні ознаки й специфічні риси політичної філософії в середовищі української діаспори;
- встановити взаємозв'язок студій «національного характеру» вченими української діаспори з актуальними проблемами вітчизняної політико-

філософської науки; довести онтологічний зв'язок та з'ясувати можливості застосування окремих ідей представників діаспори до розв'язання сучасних проблем політико-філософських досліджень;

- розкрити зміст проектів «української людини» в історіософських концепціях діаспори другої половини ХХ століття.

Об'єктом дослідження є політична філософія української діаспори.

Предметом дослідження є характерологічні студії української діаспори другої половини ХХ століття як напрям політико-філософської думки.

Методи дослідження. Методологічний інструментарій дисертаційної роботи представлений рядом таких методів дослідження історії української політичної філософії як описовий метод, метод проблемно-категоріального аналізу, метод соціокультурного аналізу, метод раціональної реконструкції, біографічний метод.

В рамках проведеного дослідження отримано результати, які мають наукову новизну та виносяться на захист, а саме:

Наукова новизна дисертаційного дослідження конкретизується в наступних положеннях:

Вперше у вітчизняній історико-філософській науці здійснено узагальнення та обґрунтування дослідницького напрямку: «характерологія» української людини в політико-філософських студіях української діаспори другої половини ХХ століття; концептуалізовано результати досліджень поняття українського національного характеру в межах політичної філософії діаспори. Встановлено приналежність етнопсихологічних студій української діаспори до політико-філософської культури України ХХ століття та шляхи їхнього дослідження з позицій політичної філософії.

А також описано:

- онтологічний статус політичної філософії діаспори в контексті дослідження історії української філософської культури;
- форми інтерпретації концепту «національний світогляд» мислителями української діаспори;
- виокремлено три основні підходи до осмислення національного характеру українця: етнопсихологічний, педагогічний та історіософський.
- спроби характерології українця в межах концептуалізації поняття українського «виховного ідеалу» (за творчістю Г. Ваценка та І. Гончаренка);
- з'ясовано значення категорії національного характеру в історіософських концепціях М. Шлемкевича та І. Лисяка-Рудницького;
- до кола наукових досліджень введено доробок маловідомих мислителів діаспори А. Княжинського, І. Гончаренка, І. Рябчина, П. Феденка, Б. Цимбалістого, В. Яніва та інших.

Уточнено:

- актуальні для політико-філософського дослідження підходи до вивчення феномену діаспори та основні змістовні компоненти сучасних наукових досліджень політико-філософської спадщини діаспори;
- теоретичні положення категорій в межах політико-філософських студій української діаспори: «національний характер» та «національний світогляд», особливості їх визначення в сучасних дослідженнях та способи інтерпретації в науковій культурі діаспори;
- евристичний потенціал характерологічних студій діаспори для осмислення та розв'язання актуальних філософсько-політичних проблем та розвитку сучасного українського суспільства; можливості застосування досягнутих мислителями діаспори результатів для розв'язання сучасних

викликів суспільно-політичного розвитку українського суспільства та держави;

- осмислено концепцію «виховного ідеалу» як продуктивного засобу зміцнення громадянського суспільства в Україні та опірності держави в умовах гуманітарного та інформаційного впливу країни-агресора;

- розширено наукове знання про дихотомію «Захід-Схід» в українській політичній культурі через залучення до наукового дискурсу інтелектуальної спадщини діаспори другої половини ХХ століття;

- аспекти дослідження української ідентичності в студіях діаспори, які корелюється з сучасними розробками;

- виокремлено напрямки характерологічних студій української діаспори, що втратили евристичний статус з позицій сучасної науки.

Особистий внесок здобувача. Усі положення новизни, що виносяться на захист та висновки, зроблені у цій дисертації, зроблені автором самостійно, апробовані та опубліковані автором одноособово, без співавторів.

Апробація матеріалів дисертації. Основні ідеї дисертації були оприлюднені під час науково-практичних конференцій, круглих столів, зокрема: «Дні науки філософського факультету – 2017» (Київ, 2017); «Дні науки філософського факультету – 2018» (Київ, 2018); Дні науки філософського факультету – 2019 (Київ, 2019) Дні науки філософського факультету – 2020» (Київ, 2020).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені у шістьох наукових публікаціях, зокрема, чотирьох, опублікованих у фахових виданнях України.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів з висновками, загальних висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 249 сторінок, з

них 204 сторінки основного тексту. Список використаних джерел нараховує 225 найменувань.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати наукових положень, висновків і науково-практичних рекомендацій, сформульованих у дисертаційній роботі можуть бути використані у науково-дослідній роботі, навчальному процесі.

РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКІ СТУДІЇ В КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЯК ПРЕДМЕТ ІСТОРИКО- ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ¹

1.1. Аналітичний огляд літератури

З часу здобуття Україною незалежності, коли ідеологічні бар'єри були демонтовані, феномен української діаспори став об'єктом живого інтересу з боку вітчизняних науковців. Перманентні проблеми державотворення актуалізували значення діаспорної культури, яка відтепер розглядалась як складова частина всього простору української культури.

Даній тенденції ми завдячуємо інкорпорації до сфери історії політичної та філософської думки України спадщини представників емігрантських кіл. Серед сучасних вітчизняних дослідників, які в своїх працях окреслили проблематику дослідження творчості українських діаспорних мислителів слід відзначити таких науковців: Л. Белінську, Є. Бистрицького, В. Бойка, І. Валявко, Л. Винар, Т. Горбаченко, А. Гордієнко, В. Губарець, Ю. Денисенко, Н. Кіцак, А. Колодного, Н. Кривду, В. Лісового, В. Лубського, В. Ляхоцького, В. Маркуся, А. Марушкевича, О. Марченко, Т. Михайленка, Н. Мозгову, С. Наливайка, І. Огородника, В. Панченка, А. Погорілого, С. Руденка, М. Русина, О. Сагана, П. Сауха, І. Сковронську, Л. Сорочук, Є. Сохацьку, Д. Степовика та інших. Новітніми теоретичними орієнтирами також стали праці Я. Грицака, Г. Касьянова, В. Крисаченка, Н. Мозгової,

¹ Окремі матеріали даного розділу були опубліковані у статті автора «Політико-філософські студії в культурі української діаспори як предмет історико-філософського дослідження» у 2017 році [148], а також в тезах доповіді «Політична філософія в культурі української діаспори: методологічні засади дослідження» на міжнародній науково-практичній конференції «Дні науки Філософського факультету 2017» [149].

І. Огородника, М. Поповича, В. Потульницького, О. Салтовського, Ю. Терещенка та багатьох інших.

Для нашої дисертації концептуальне значення мають результати досліджень зазначених науковців, оскільки вони розкривають перед нами масштаб та фундаментальну структуру творчої спадщини української діаспори як невід'ємної складової культури України.

Значимість внеску представників української діаспори в розвиток української культури обумовлює появу у вітчизняному науковому середовищі значної кількості дисертаційних робіт. Відтак, ми вважаємо, що одним із продуктивних шляхів дослідження культури української діаспори другої половини ХХ століття постає аналіз масиву сучасних дисертаційних досліджень.

За нашою оцінкою, у відповідності до предмету дослідження в межах даного масиву наукових робіт можна виокремити ряд напрямків:

Перший напрямок полягає у з'ясуванні умов *соціально-політичної адаптації та суспільно-політичної діяльності* представників української діаспори. В межах даної проблематики виконані дисертаційні роботи таких сучасних науковців як Л. Біловус, І. Бойко, А. Василенко, Н. Горбатюк, Т. Грищук, П. Гуцал, Л. Дибчук, Ю. Мартинюк, Т. Михайленко, Ю. Недужко, І. Патарак, Л. Саєнко, Г. Саранча, Н. Совінська, Я. Таран, В. Чекалюк та К. Чернова.

Другий напрямок дисертаційних досліджень присвячений аналізу *філософсько-історичних концепцій* представників інтелектуальної думки діаспори. Відповідний аспект досліджень представлений науковими розвідками таких дослідників: К. Кислюка, Г. Клинової, Н. Локатир та Я. Примаченко.

Третій напрям можна інтерпретувати як *літературознавчий*. Літературно-критичний доробок української діаспори став об'єктом

дослідження в роботах Б. Ажнюка, В. Барчана, О. Бірюкової, О. Волосова, Т. Голованя, А. Жив'юка, Т. Котовської, О. Кулешова, В. Мацько, О. Омельчука, С. Романова, І. Руснака, О. Семака, І. Сковронської та Н. Шаповаленко.

Четвертий напрям – *культурологічний*. В його межах розкриваються особливості культурно-освітньої діяльності української діаспори. До відповідного кола науковців належать Г. Бигар, О. Діба, О. Дудко, Н. Кривда, В. Мацько, Г. Новоженець-Гаврилів, О. Палійчук, І. Піц, Л. Обух та інші.

На основі означеного масиву наукових праць ми можемо зробити висновок, що для сучасного стану досліджень культури української діаспори є характерною увага вітчизняних науковців.

Водночас в більшості сучасних історико-філософських дослідженнях інтелектуальна діяльність діаспори розглядається як артефакт політичної історії України або фіксується в площині українознавчих студій. Тому ми можемо констатувати, що політико-філософський доробок українських емігрантських мислителів станом на сьогодні потребує систематизації і переосмислення з урахуванням сучасного стану розвитку суспільства та становлення української державності.

Відтак, важливим етапом нашого дослідження має стати уточнення поняття політико-філософських студій в культурі української діаспори.

Незважаючи на наявність різних методологічних підходів до вивчення культури української діаспори, ми вважаємо, що деякі елементи кожного з них можуть бути застосовані для дослідження діаспорної політичної філософії як складової національної духовної культури України. Відповідно, важливою умовою нашого дослідження є уточнення понять «українська діаспора», «політична філософія» та змісту філософсько-політичних студій в культурі української діаспори.

Цілком закономірно, процес осмислення явища української діаспори зароджується в «саморефлексії» самої діаспори. Спроби описати та систематизувати множинність підходів до трактування поняття діаспори знаходимо в публікаціях В. Кубійовича, В. Маркуся, М. Шлемкевича, В. Яніва та інших вчених української еміграції. Узагальнене визначення «української діаспори», з яким узгоджуються бачення переважної більшості науковців діаспори, знаходимо в Енциклопедії українознавства, що видавалась під редакцією українського географа, громадсько-політичного діяча української еміграції В. Кубійовича: «збірне визначення української спільноти поза межами українських земель, яка відчуває духовний зв'язок з Україною» [51, с. 3354]. Втім для нашого дослідження такому трактуванню явища української діаспори бракує вичерпності, адже воно не враховує сучасні аспекти транскордонного та мультикультурного розвитку, динаміку міграційних процесів тощо. За приблизними підрахунками сучасних дослідників кількість осіб українського походження, які проживають за межами України, становить від 12-ти до 20-ти мільйонів [71]. Така ситуація не є унікальною. Процеси глобалізації, мобільність робочої сили, збройні конфлікти, політична нестабільність в окремій країні чи регіоні – ось неповний перелік факторів, які надають перманентний імпульс зростанню еміграції у глобальному масштабі. За даними Департаменту по економічним та соціальним питанням ООН, станом на 2019 рік в світі налічується понад 272 млн мігрантів, що становить 3,5% людської популяції [218]. Тенденція до зростання діаспорних общин обумовлює зростання ролі національних меншин у суспільних та культуротворчих процесах. Вплив діаспор сьогодні стає більш відчутним як у сфері міжнародних відносин, так і на рівні внутрішньої політики приймаючих країн. В умовах глобалізації етнічні діаспори набувають статусу суб'єктів міжнародного лобювання: завдяки

потенціалу в країнах проживання, вони здатні впливати на політику урядів та міжнародних організацій. Таким чином проблема розвитку діаспор набуває особливої значущості та злободенності. Вона стоїть на порядку денному провідних держав світу, а вибір інструментів і варіантів її вирішення є наріжним каменем, як внутрішньої, так і зовнішньої політик. Тому осмислення універсальності діаспорного досвіду вбачається однією з актуальних проблем науки.

В науковій літературі можна виокремити цілий ряд підходів до визначення феномену діаспори. На сучасному етапі осмислення діаспори відбувається в різних вимірах аналізу: як теоретичної категорії, як культурного проекту, як особливого типу онтологізації, як суспільного інституту тощо. Дослідниця досвіду культуротворення в середовищі української діаспори Н. Кривда виокремлює основні аспекти концептуалізації феномену діаспори в сучасній науці [77, с. 13]. Діаспора досліджується через призму: походження спільноти та поширення націоналізму (Б. Андерсон), теоретичного осмислення феномену діаспори та її структури (Р. Брезіл, П. Вербнер, Дж. Кліффорд, та З. Чоу), відносин діаспори та національної держави (К. Тололян), соціальних аспектів вивчення діаспори (Б. Едвардз), проблему меншин та самоідентифікації (Ф. Фенон), концепцію «подвійної свідомості» (П. Гілрой), теорію і практику етнічності (Н. Глейзер та Д. Моніхан), становлення модерного суспільства (В. Сафран і В. Коннор), міграційних процесів (П. Ван дер Веер), культурної (С. Холл), географічної (С. Лаві і Т. Сведенберг) та національної (А. Арджан, К. Брекенріджа, Д. Міллер і Ф. Сисин) ідентичності, концепції транснаціоналізму (Н. Глік-Шиллер), білінгвізму, мультикультурності та трансформації етнічності (М. Хеллер), транзиту від мультикультурного минулого до транскультурного майбутнього (К. Кулик), глобалізму (М. Уотерс).

На наш погляд, важливо зазначити, що більшість дослідників вказують на фактор еміграції як ключовий чинник формування діаспори. Так, наприклад, О. Мілітарьов наголошує на принциповій важливості для формування і розвитку діаспори саме вимушеного чи навіть насильницького характеру причин для еміграції. З позиції дослідника, емігрантські громади мають більш дисперсний тип поселення, ніж автохтонні етнічні анклавні, що опинилися за межами батьківщини внаслідок зміни кордонів [105, с. 24]. На нашу думку, важливим є наступний висновок вченого: «факт недобровільного переселення накладає відбиток на усвідомлення свого місця та ролі у новому оточенні, а також формує особливе ставлення до свого етнічного материка, принципово інший зв'язок з ним» [105, с. 24]. В контексті нашого дослідження даний погляд на феномен діаспори дозволяє визначити вплив і значення історичного тла, на фоні якого формувалися основи філософсько-політичної думки представників української діаспори.

Інший підхід, якого дотримуються такі вітчизняні дослідники як В. Маркусь, Ж. Тощенко, Г. Чаптикова, акцентує дослідницьку увагу на обставині перебування частини етнічної спільноти поза межами території її історичного походження. Таким чином, міграція розглядається як головний спосіб формування діаспори. В межах даного підходу на передній край дослідницької уваги висувається проблема соціальної організації діаспорних громад. З погляду М. Алієвої, це дозволяє поглянути на діаспору як стійку сукупність людей єдиного етнічного походження, яка проживає за межами своєї історичної батьківщини і має власні соціальні інститути для розвитку та функціонування [3, с. 67].

Понад те, В. Тишкова розмірковує про фактор почуття відчуженості в середовищі діаспори. На думку дослідниці, «ідеологія діаспори передбачає, що її члени не вірять в те, що вони є інтегральною частиною,

можливо, ніколи не зможуть бути повністю прийняті суспільством проживання і з цієї причини хоча б частково відчують свою відчуженість від цього суспільства» [162, с. 52]. Варто також навести дослідження. Кріса МакІнтіреа (Chris McIntyre) та Алана Гамлена (Alan Gamlen), які вводять в контекст обговорення міграційний фактор, визначаючи діаспору як «розпорошену популяцію мігрантів, що зберігає спільну групову ідентичність та зорієнтована на батьківщину» [216, с. 37].

Отож в такій інтерпретації почуття відчуженості насамперед пов'язане з соціальними факторами. Для нашого дослідження дана позиція має важливе методологічне значення, адже завдяки ній ми можемо ідентифікувати вплив соціально-культурного середовища в межах якого формувався простір дискурсивної практики філософсько-політичних студій української діаспори.

Тож, з огляду на множинність підходів до тлумачення феномену української діаспори, на нашу думку, слід зосередитись на двох найпоширеніших підходах, які мають концептуальне значення для дослідження філософсько-політичних студій української діаспори. Такими підходами є культурологічний та етносоціальний.

Представники етносоціального підходу (І. Бойко, Д. Горелов, Ю. Лагутов, В. Маркус, О. Мілітарьова, В. Тишкова, В. Ясь) визначають вітчизняну діаспору як представників українського етносу, розселених поза межами його ядра та державного кордону України, які не є громадянами України, здійснюють діяльність щодо збереження своєї національної ідентичності за допомогою мережі організацій та інституцій, зв'язків з іншими українськими діаспорами та історичною батьківщиною [88].

Дослідниця діаспори І. Бойко, наводить схожу дефініцію, згідно якої, діаспора - це етнічна спільнота, яка мешкає за межами своєї національної

держави, має важливі характеристики нації (мова, культура, свідомість) та підтримує й сприяє їхньому розвитку, а також забезпечує деякі організаційні форми свого функціонування [11, С. 5-6].

Перевагами етносоціального підходу, на нашу думку, є чіткість визначення джерел філософсько-політичних позицій представників української діаспори. При цьому суттєвим недоліком даної позиції є те, що вона не дозволяє нам встановити критерії визначення приналежності того чи іншого діяча діаспори до пласту української культури.

Однак, на наш погляд, концептуальне значення для дослідження філософсько-політичного доробку мислителів української діаспори має саме культурологічний підхід. Він знайшов своє застосування в роботах таких сучасних дослідників як Н. Кривда, І. Огородник, С. Руденко, М. Русин та інших. Наприклад, Н. Кривда визначає українську діаспору як «унікальне соціокультурне явище в межах національної культури, що з одного боку, є окремим комплексом загального українського культурного процесу, а з другого – відтворенням національно-культурної ідентичності діаспори» [77,с. 5].

Культурологічний підхід дозволяє досліднику не зосереджувати увагу на зовнішніх ознаках феномену діаспори (територія, громадянство, суспільно-політичний устрій тощо), що є вторинними з огляду на предметне поле нашого дослідження. Втім слід зазначити, що розгляд української діаспори виключно в контексті національної культури ускладнює вивчення політико-філософської спадщини української діаспори як національного, але водночас мультикультурного феномену. Тож означення поняття української діаспори в межах культурологічного підходу потребує додаткового уточнення.

Для здійснення завдань нашого дослідження ми пропонуємо визначати українську діаспору як українську національну спільноту, що

проживає поза межами українських земель, однак відчуває та зберігає духовний зв'язок з батьківщиною і прагне до відтворення та збереження власної національно-культурної ідентичності. Така дефініція діаспори, на нашу думку, є найбільш відповідною та репрезентативною з огляду на предмет дослідження.

Принагідно, слід звернути увагу на твердження сучасних вітчизняних науковців В. Трощинського та А. Шевченко, які зауважують, що в науковому обігу термін «українська діаспора» застосовується у розумінні української еміграції в країнах політичного Заходу і не завжди релевантний для характеристики того, що називаємо «східна українська діаспора» [163, с. 42]. Ю. Макар доповнює це твердження, відзначаючи, що різниця між «східним» та «західним» напрямками української діаспори полягає у «характері організованості українців і ступені структурованості та збереження ними національної ідентичності» [99, с. 10]. На думку дослідника, якщо проблема західної діаспори полягає у збереженні етнічної ідентичності, то східної – у відродженні ідентичності [99, с. 10]. Зважаючи на те, що у фокусі нашого дослідження філософсько-політичних студій української діаспорної думки другої половини ХХ століття перебувають мислителі, які більшу частину свого наукового доробку створили, перебуваючи у вимушеній чи добровільній еміграції в країнах політичного Заходу, ми можемо в цілому погодитись з таким твердженням.

Допомагає розкрити особливості формування політико-філософських поглядів представників української діаспори другої половини ХХ століття система характеристик діаспори, запропонована американським політологом та авторитетним дослідником еміграційних процесів Вільямом Сафраном (William Safran). Вчений виокремлює шість основних характеристик діаспори:

1) Розселення з єдиного центру до двох чи більше «периферійних» областей або іноземного регіону;

2) Наявність колективної пам'яті про країну походження та міфологізація знання про неї;

3) Відчуття своєї чужорідності в країні розселення;

4) Прагнення або міф про повернення на батьківщину;

5) Надання (або прагнення до такої діяльності) допомоги історичній батьківщині;

б) Збереження самоідентифікації з країною походження і почуття групової згуртованості [221, с. 148].

Перераховані критерії відомий дослідник діаспор Р. Брубакер (Rogers Brubaker) називає основоположними для класичної парадигми діаспори, в якій акцент робиться на зв'язку груп емігрантів з певною територією, батьківщиною, опорою на національну державу. Тобто діаспора інтерпретується через «примордіальну» парадигму ідентичності: ключова роль відводиться уявленню про етнічну і національну приналежність, а визначальними факторами є принцип територіальності, характерний для західних суспільств. Р. Брубакер критикує такий підхід, оскільки, на його думку, він є нерелевантним для опису діаспори в кочових та напівкочових суспільствах [209, С. 7-10]. Втім дане застереження ми виносимо за рамки нашого дослідження, оскільки воно не стосується саме української діаспори.

В останні роки в західних наукових колах оформився ряд нових напрямків дослідження феномену діаспори. Значну увагу сучасних дослідників привертають теми взаємодії діаспори з урядами країн походження. Так, Кріс МакІнтірея (Chris McIntyre) та Алан Гамлен (Alan Gamlen) в ході дослідження даного аспекту життя діаспор залучають різні концепції національного членства (conceptions of national membership) -

економічну, етнічну та громадянську, які визначають принципи функціонування офіційних інституцій/представництв діаспори в державах походження. Дослідження вчених виявило складну структуру рушіїв діаспорної політики [217, С. 36-46]. До схожих висновків приходять А. Мартін. Вчений виокремлює потенціал діаспори, який може бути спрямовано на підвищення ефективності державних інституцій історичних батьківщин [216, С. 111-133].

До українського контексту нас наближує розвідка вчених Девіда Кармента (David Carment), Мілани Ніколко (Milana Nikolko) та Сема МакІсаака (Sam MacIsaac). На прикладі української діаспори в Канаді дослідники зосередились на визначенні форм залучення діаспори в кризові періоди (для країни походження). В статті розглянуто ряд форм взаємодії українців Канади з владою та громадянським суспільством в Україні протягом років збройної агресії Росії. Зокрема, в розвідці виокремлено такі інструменти як: політична активність та волонтерство, грошові перекази, а також привертання уваги державних інституцій країн-перебування, що відповідають за зовнішню та оборонну політику, до української проблематики [210, С. 22-44].

Інші сучасні дослідження феномену діаспори зосереджуються на вивченні спільнот емігрантів, як суб'єктів глобальної політики. Наприклад, Дзенета Карабегович (Dzeneta Karabegovic) та Камілла Оржуела (Camilla Orjuela) спрямовують фокус наукового інтересу на розкриття ролі інституту діаспори в контексті збройних конфліктів та процесів постконфліктного відновлення. Вчені вказують на аспект мобілізації діаспори в часи загроз батьківщині, який, на їхню думку, виявляється у бажанні брати більш активну участь у політичному та економічному житті країни-походження. Як зазначають, дослідниці, окремі групи діаспори надають економічну підтримку локальним збройним акторам, інші

повертаються, щоб взяти до рук зброю самостійно, треті беруть участь у політичних кампаніях, проводять акції, ініціюють дипломатичний діалог, інвестують у післявоєнну відбудову, політику примирення та меморіалізацію. Таким чином інститут діаспори в сучасному глобалізованому світі впливає на динаміку миру та конфліктів [212].

Ще одним напрямком вивчення діаспор можна назвати студії спільнот емігрантів в освітньому процесі. Так, А. Бамбергер (A. Bamberger) зазначає, що поширення діаспор вплинуло на характер інтернаціоналізації у багатьох системах та закладах вищої освіти, особливо з точки зору академічної та студентської мобільності [208]. І. Лошкар'єв та Є. Захарова вказують на важливість залучення висококваліфікованих мігрантів до дослідницьких проєктів, тим самим забезпечуючи ефективність обміну знаннями, навичками та технологіями [215, С. 395-404].

Наведені вище підходи до інтерпретації ролі діаспори в сучасному світі, звісно, не охоплюють всього широкого загалу сфер вивчення цього соціального феномену. Власне, це не становить завдання нашого дослідження. В контексті даної роботи звернення до останніх наукових розробок проблематики діаспори фіксує важливу обставину, а саме практичну відсутність саме таких підходів до визначення терміну «діаспора», які б розкрили перед нами нові грані розуміння об'єкту нашого дослідження – української діаспори другої половини ХХ століття. Тому в подальшій роботі ми вважаємо за доцільне оперувати результатами «класичних» праць в сфері досліджень діаспори. До таких, безперечно, можна зарахувати праці В. Сафрана. На нашу думку, класифікація В. Сафрана розкриває специфічні умови становлення філософської культури діаспори, адже спрямована на систематизацію та максимальне охоплення джерел формування діаспори як соціального інституту. Дані координати наукового опису діаспори узгоджуються з нашою

дослідницькою позицією, відповідно до якої соціальне, економічне, культурне середовище проживання поза межами історичної батьківщини сприяло формуванню єдиного проблемного поля, в рамках якого розвивалась політична філософія діаспори другої половини ХХ століття. Отже, розвиток філософського знання діаспори перебуває в залежності від культурно-історичних, соціально-політичних, світоглядних умов. Відповідно, доробок мислителів української еміграції варто досліджувати з урахуванням часового (культурно-історичні епохи) та просторового (регіони та національні культури) модусів.

Враховуючи специфіку предмету і завдань нашого дослідження, важливе методологічне значення має визначення терміну «політична філософія».

Традиції філософського обґрунтування проблем політики були закладені ще в античності, однак поняття політична філософія увійшло до наукового лексикону в кінці ХVІІІ століття. Прийнято вважати, що фундамент політичної філософії заклав Георг Гегель в своєму вченні про державу і право, викладене ним в праці «Філософія права» [24]. Попри різні підходи до визначення генези політичної філософії як самостійної галузі, можна констатувати, що з часу свого становлення вона розглядалася перш за все як вчення про державу і право. Як зауважує А. Дудчик, в подальшому концептуалізація поняття політичної філософії значною мірою пов'язана з переглядом, розширенням і доповненням початкової позиції Г. Гегеля [50, с.49].

Фактично, до початку ХХ століття статус політичної філософії не був визначений у науковому середовищі. Впродовж останніх десятиліть розуміння політичної філософії поповнилося питаннями культури політичних інститутів (моральних підстав), цивілізаційної взаємодії, ідентичності (як національної, так і наднаціональної) тощо.

З огляду на це, найбільш презентативними, на нашу думку, постають праці таких зарубіжних дослідників проблем політичної філософії як: Х. Арендт, Ф. Бенетон, І. Берлін, Дж. Ганнел, Р. Даль, Д. Джерміно, К. Дойч, Д. Істон, Д. Міллер, А. Панаріна, О. Пятигорський, О. Русакова, Л. Штраус та інші. В той же час, серед вітчизняних науковців можна відзначити В. Андрущенко, І. Василенка, І. Кравченка, В. Макаренка, М. Михальченка та інших.

Сучасний канадський політичний філософ Вілл Кімліка (Will Kymlicka) відзначає, що «при спробі познайомитися зі зростаючим різноманіттям підходів зі своєю термінологією і інтересами може здатися, що сучасна політична філософія є просто набором не пов'язаних між собою аргументів або дебатів, кожен із яких розвивається відповідно до своєї внутрішньої логіки і не пов'язаний з іншими частинами цієї дисципліни» [62, с. 12]. Тому в ході нашого дослідження ми будемо послуговуватись здійсненими іншими науковцями спробами систематизувати наявний пласт знань та уявлень про предмет політичної філософії.

Відтак, доцільно звернути увагу на спробу О. Русакової узагальнити та систематизувати різні погляди на особливості предметного поля політичної філософії. Так, дослідниця виокремлює сім основних методологічних підходів: позитивістський, (Д. Джерміно), ціннісний (Л. Штраус), деонтологічний (Ф. Бенетон, Д. Міллер, О. Пятигорський), концептологічний (Т. Алексеєва, В. Макаренко), мультипарадигмальний (В. Кімлік), дискурсивний (Р. Барт, Ж. Бодрійяр, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко), структурно-функціональний (І. Василенко, О. Панаріна) [136, с. 219]. На нашу думку, у ході дослідження політико-філософських студій в культурі української діаспори слід акцентувати

увагу на таких визначеннях політичної філософії як ціннісний та деонтологічний.

Для Л. Штрауса очевидно, що політична філософія є галуззю філософії. Але оскільки головною метою філософії, на його думку, є пошук універсального знання про ціле (Бога, світ, природу речей, людину), то і предметом політичної філософії є пошук універсального знання про політику. Такий пошук не є ціннісно-нейтральним. Він завжди включає оціночний підхід, пов'язаний з такими поняттями як правильність і справедливість. Політична філософія спрямована на пізнання орієнтирів справедливості. «Політична філософія, – зазначає Л. Штраус, – це, з одного боку, спроба з'ясувати справжню природу політичних речей, а, з іншого, – дізнатися, що становить правильний або хороший політичний порядок» [184, с. 11]. Тож за Л. Штраусом, політична філософія розглядає глобальні питання, які пов'язані з великими життєвими цілями людства, та є спрямованою на розробку критеріїв правильного політичного улаштування суспільства. Сучасні вчені Л. Старовойтова та В. Михайловський, рухаючись прокладеним Л. Штраусом руслом, трактують політичну філософію як специфічний тип знання про фундаментальні підстави політичної діяльності. До них дослідники зараховують проблеми справедливості, обов'язку, особистого і суспільного блага. Таким чином політична філософія орієнтована на моральну мету, досягнення проектованого знання, спрямованого на організацію кращого соціального світу [154].

На думку англійського політичного філософа І. Берліна, політико-філософське дослідження «...займається не тільки роз'ясненням понять, але і критичним розглядом передумов та припущень, а також питаннями про порядок пріоритетів і кінцевої мети» [8, С. 89-90]. Далі філософ ставить слушне питання про політичні умови, в яких можливий розвиток

політичної філософії. Відповідь він формулює так: «Тільки в тому світі, де цілі зіштовхуються одна з одною». Таким чином, на переконання І. Берліна, необхідною умовою є плюралізм думок та громадянські свободи. «Якщо політична філософія не обмежиться одним аналізом понять і словесних оборотів, то вона зможе послідовно розвиватися лише в плюралістичному, або потенційно плюралістичному суспільстві», – розміркує вчений [8, с. 91]. Тоталітарні суспільства, в яких, за висловом вченого «домінує єдина мета», можуть виникати лише «емпіричні питання» про найбільш дієві шляхи досягнення мети, а рефлексія щодо політичного цілепокладання та нових ідей – неможлива [8, С. 89-90].

Англійський політичний теоретик Д. Міллер головними питаннями політичної філософії вважає такі: «Чи дійсним є те, що в якій державі ми живемо, це впливає на наше повсякденне життя? Чи дійсно ми можемо вибрати своїх правителів? Або ж форма правління нам непідвладна? І чи можемо ми знати, чому одна держава краща, а інша гірша?» [106, с.13]. Потреба в політичній філософії, вважає Д. Міллер, виникає особливо в ті періоди, коли суспільство стикається з незвичайними ситуаціями, коли вступають у конфлікт ціннісні орієнтації: тут центральним постає політико-філософське питання щодо пріоритету цінностей.

Англійський філософ російського походження О. П'ятигорський зауважує, що предметом політичної філософії є розумові рефлексії стосовно політики у формі ідеально-нормативних образів. «Об'єкт політичної філософії, – стверджує А. П'ятигорський, – це політична рефлексія, рефлексія про політику» [125, с. 132]. Згідно з П. Мананом, політична філософія, починаючи з Н. Макіавеллі, основним предметом свого вивчення робить не так питання про ідеальний політичний устрій, скільки питання про реальні і можливі форми організації політичного життя суспільства або про політичні тіла [102, с. 107].

Важливим методологічним основоположенням нашого дослідження політико-філософських студій української діаспори другої половини ХХ століття є також теза про кризу політичної філософії, яку відстоювало чимало західних мислителів. Приміром, з позиції Л. Штрауса, політична філософія у другій половині ХХ століття «взагалі більше не існує, хіба, що у вигляді предмета для поховання...» [184, с. 96]. Ще більше скептицизму щодо долі політичної філософії знаходимо в працях не менш відомого політичного філософа та історика політичної філософії П. Ласлета. Свою позицію він висловив так: «Політична філософія померла», – писав філософ [214, с. 9]. Французький професор права та політичних наук Ф. Бенетон констатує процес маргіналізації політичної філософії, розчинення її предмета в інших соціально-політичних дисциплінах. «Здається, – пише він, – сучасна політична філософія близька до інтелектуального вичерпання (хоча і спостерігається деяке оновлення класичної або класичної християнської філософії), хіба вона не приречена на те, щоб відректися від філософії і розчинитися в політичній науці? Питання залишається відкритим...» [7, с. 11].

Згаданий раніше О. П'ятигорський у циклі лекцій, об'єднаних назвою «Що таке політична філософія», не тільки розвивав думку про тотальну відсутність філософської рефлексії політики в сучасному світі, але й намагався дослідити, чим така ситуація може загрожувати. Як впливає з контексту міркувань О. П'ятигорського, головною проблемою, спричиненою «неіснуванням» політичної філософії, є загроза відсутності мислення як такого, адже філософія, у його розумінні, займається самою думкою, а не її предметом [125, с. 78].

Важливим для нашого дослідження є також твердження, що політико-філософська думка не може існувати поза межами суспільно-політичного дискурсу. В цьому контексті вважаємо за доцільне звернути

увагу на доробок новозеландського історика політичної думки Дж. Покока, який визначає політичну філософію не як набір абстрактних, позачасових суджень про політику, а як жанр самостійної політичної дії, спрямований на формування риторичної норми і мови спільноти через публічну мову. Основу заданих такою мовною боротьбою владних відносин становить не «біополітика», класова структура, всепроникний анонімний дискурс або економічні відносини, а вільна полеміка або обмін аргументами між компетентними, історично конкретними авторами, які прагнуть знайти соціальне і політичне визнання, які використовують сформовані нормативні мови для легітимації своїх намірів і, свідомо чи випадково, ці мови трансформують [220]. На нашу думку, дослідження політико-філософської спадщини української діаспори минулого століття відкриває перед нами широку панораму ідей та суспільних переживань, якими жили закордонні українці впродовж зазначеного періоду історії.

Наведені позиції вчених щодо предметно-проблемного поля політичної філософії дозволяють нам в подальшій роботі виокремити постаті, що стали визначальними представниками філософсько-політичної думки в культурі української діаспори.

Завдання політичної філософії можна визначити як осмислення ідеї, теорії, принципів, постулатів, які лежать в основі політичного світу, постають онтологічними складниками його структури. «Політичний філософ, – зазначає К. Гаджиєв, – не просто описує факти, а виявляє сутності, у яких досягається єдність внутрішньої та зовнішньої сторін феноменів, проявами яких і постають ці факти. Інакше кажучи, політичну філософію цікавить не стільки емпірична, фактографічна сторона світу політичного, скільки значимість та смисл останнього в цілому» [22, с. 52].

В той же час, виокремлення політичної філософії в специфічну галузь філософських досліджень стало можливим зі становленням

громадянського суспільства, з усвідомлення індивідом своїх прав, обов'язків і інтересів як рівноцінного члену соціуму, а також у зв'язку з формуванням цілого циклу гуманітарних наук. На думку К. Гаджієва, про виникнення політичної філософії можна говорити у такому випадку, коли політичне постає в якості окремої повноцінної сфери соціуму [22, с. 8]. З огляду на це, варто відзначити, що політична філософія все ще перебуває в ситуації дискурсивно-предметної невизначеності, в очікуванні оновлення власного дискурсу.

Відтак, важливим методологічним основоположенням дослідження філософсько-політичних студій українських діаспорних філософів стає встановлення чіткого розмежування політичної філософії та політичної науки. З цією метою ми вважаємо за доцільне навести твердження Л. Штрауса, який у своїй праці «Вступ до політичної філософії» писав наступне: «під політичною філософією ми розуміємо роздум про політичні ідеї або їх філософський виклад, а під політичною ідеєю ми можемо розуміти будь-яку вигадку, поняття, всі форми свідомості, які можуть бути використані, щоб думати про засади політики» [184, с. 11]. Таким чином, філософ приходять до висновку, що хоч політична думка є об'єктом дослідження політичної філософії, вона не завжди тотожна політичній філософії» [184, с. 253].

На відміну від політичної теорії політична філософія звертається до сенсу політичних дій людини в контексті суспільного життя. Основні її теми – природа політичного, влада, суспільне благо, політичний інтерес, справедливість, принципи і норми політичного життя. Тож для нашого дослідження важливою постає теоретична позиція, відповідно до якої, предмет української політичної філософії, формує структура і типологія політичного світу як невід'ємного складника національної культури.

Уточнивши поняття «українська діаспора» та «політична філософія», ми можемо перейти до наступного етапу нашого дослідження – аналітичного огляду сучасних підходів до осмислення, розуміння, тлумачення філософсько-політичного доробку української діаспори.

В першу чергу, слід констатувати помітний брак досліджень філософсько-політичної думки представників української діаспори другої половини ХХ ст.. Впродовж останнього десятиліття дана тема була побіжно опрацьована в дисертаційних дослідженнях Т. Андрійчука, Н. Бурачок, С. Гірняка, М. Гриненко, О. Гринечко, С. Даценко, Ю. Денисенко, Ю. Корбуша та А. Шендрика. При цьому варто відзначити відсутність інтересу до політико-філософської думки української діаспори серед закордонних авторів.

Тепер перейдемо до огляду ключових змістовних компонентів дисертаційних досліджень, монографій та наукових статей, їхніх вихідних положень. Перш за все, слід відзначити спробу Ю. Денисенко систематизувати сучасні дослідження філософсько-культурологічної спадщини української діаспори. За підрахунками Ю. Денисенко, більшість сучасних наукових публікацій присвячена діячам першої половини ХХ століття. За висновком Ю. Денисенко, у фокус дисертаційних досліджень найчастіше потрапляли В. Винниченко, Д. Донцов та В. Липинський [41, с. 220].

Таким чином, період другої половини ХХ століття залишається малодослідженим, що свідчить про непропорційність уваги вітчизняних дослідників до різних представників української філософської думки в еміграції. Дослідження Ю. Денисенко засвідчує тезу про брак уваги вітчизняних дослідницьких кіл до філософсько-політичної спадщини повоєнної української діаспори. Однак його суттєвим недоліком є те, що поза аналізом опинились сучасні дисертаційні дослідження, здійснені після

2000-х років. Понад те, на нашу думку, недостатньо обґрунтованим є принцип розрізнення персоналій («Перші українські діячі в еміграції», «Перше покоління української діаспори», «Діячі української діаспори з подвійною ідентичністю»). Така періодизація суперечить загальновідомій і поширеній в сучасній науковій літературі класифікації дослідника діаспори Т. Закидальського, який виокремлює міжвоєнний, повоєнний та поеміграційний періоди розвитку української науки в діаспорі [52, с. 90].

Філософські та релігійні джерела антропологічних уявлень вчених української діаспори досліджено в дисертаційних роботах Ю. Корбуша «Філософсько-релігійні та освітні погляди українських мислителів у діаспорі». Особливістю праці Ю. Корбуша є спроба поєднати в рамках одного дослідження філософсько-релігійні вчення і теорії на тлі педагогічних ідей представників повоєнної діаспори [72]. Цікавим результатом даного дослідження можна вважати висновок Ю. Корбуша про те що в українській діаспорній філософській традиції особлива увага приділяється суб'єктивності людини та її становленню як духовної істоти. У дисертаційній роботі Г. Сало «Антропологічні смисли релігійно-філософського дискурсу української діаспори (20-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)» вперше в українському релігієзнавстві здійснено цілісну реконструкцію антропологічних візій представників української діаспори, розглянутих їх релігійно-філософських студій ХХ – початку ХХІ століття. У цьому контексті проаналізовано і систематизовано праці провідних мислителів діаспори: О. Кульчицького, І. Мірчука, І. Огієнка, І. Ортинського, Л. Силенка, Д. Чижевського, В. Шаяна, М. Шлемкевича, С. Ярмуся та інших [141].

Зміст дисертаційного дослідження Т. Коломієць «Націософська інтенційність у теоретичній спадщині представників української діаспори» полягає в обґрунтуванні проблеми націософської інтенційності у науковій

спадщині української діаспори. Автор дисертації обґрунтовує положення про те, що артикульовані в науковій спадщині діаспорян націософські ідеї можуть слугувати базисом для розробки форм і засобів політичної активності українського суспільства [70, С. 3-4].

Модернізаційні тенденції в історіософській думці української діаспори ХХ століття дослідив К. Кислюк в монографії «Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції» [63]. Важливим в контексті нашого дослідження вважаємо висновок К. Кислюка про те, що свідченням модерності історіософських концепцій представників української діаспори є їхня дотичність до провідних тогочасних тенденцій світового історичного пізнання, а також «колообіговість та людиновимірність історіософських схем» [63, с. 201].

Питання національної самосвідомості та витоки уявлення про концепт національної ідентичності української діаспори другої половини ХХ століття з'ясовує Л. Біловус в дисертаційному дослідженні «Українськомовна періодика української діаспори США у збереженні національної ідентичності». Також значну увагу дослідниця приділила встановленню сучасних підходів до визначення поняття «діаспора» [9].

В. Артюх в монографії «Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття» проаналізував філософсько-історичний контекст ідей українських мислителів діаспори другої половини ХХ століття [5]. Враховуючи предмет нашого дослідження, привертає увагу історіософський аналіз творчості діаспорних інтелектуалів Ю. Вассіяна, Д. Донцова, Д. Чижевського, М. Шлемкевича.

Отож, як бачимо, дисертаційні дослідження, в яких політико-філософська думка діаспори розглядається як комплекс ідей мислителів у їхній взаємопов'язаності, залишаються доволі поодинокими. Натомість

переважна більшість історико-філософських студій спадщини діаспори зосереджуються на аналізі та інтерпретації наукової спадщини окремих мислителів української еміграції другої половини ХХ століття. Тому на даному етапі нашої роботи доцільно перейти до опису важливих, з огляду на предмет нашого дослідження, результатів опрацювання творчості представників політико-філософської думки діаспори другої половини ХХ століття.

Філософсько-історична проблематика у творчості Дмитра Чижевського стала предметом наукового зацікавлення цілого ряду дослідників, зокрема: В. Артюха, І. Бетка, О. Блашківа, І. Бойко, І. Валявко, Д. Габінета, В. Горського, В. Дмитренка, С. Квіта, В. Лісовського, Я. Пеленського, С. Руденка, М. Суділовської, І. Федоріва, Л. Филиповича.

В. Артюх в своїй монографії («Тяглисть історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття» [5]) розглядає творчість Д. Чижевського крізь призму історіософських та епістемологічно-історичних ідей мислителя. Важливою, на наш погляд, є обґрунтована в монографії позиція про те, що Д. Чижевський був творцем історіософських ідей, які концептуалізують український світогляд [5, С.114- 124].

С. Руденко здійснив помітний внесок в контексті уточнення позицій Д. Чижевського щодо дилеми самостійного характеру української філософії та її специфічних рис. Також С. Руденко в монографії «Сучасні методологічні концепції дослідження історії української філософії» розкриває зміст методу соціокультурного аналізу історико-філософського процесу в творчості Д. Чижевського [134, С. 79-81].

В дисертації М. Суділовської («Науково-педагогічна діяльність Дмитра Чижевського періоду еміграції (1924-1977 рр.)») політико-

філософські погляди Д. Чижевського висвітлено доволі побіжно, однак здійснений огляд досліджень спадщини філософа містить важливі положення для розкриття значення характерологічних студій вченого [159].

Науковий доробок Олександра Кульчицького в контексті гео- та етнопсихологічних чинників українського характеру стали предметом наукового інтересу А. Карася, О. Лозинського, О. Орлової, Н. Семенів, В. Сусідка. Дотичну тему персоналістичної концепції людини в творчості О. Кульчицького досліджували А. Маслюк та М. Наконечна.

Науковець Т. Гончарук-Чолач у своїй дисертації «Олександр Кульчицький в контексті світової філософії» розглядає творчу спадщину О. Кульчицького через призму світової філософії, антропології, характерології та етнопсихології [30]. Для нашого дослідження особливо цінним є аналіз поглядів О. Кульчицького на особливості становлення української людини з позиції націонал-персоналізму та дослідження українського національного характеру. У статті «Олександр Кульчицький в гуманістично-філософських інтенціях XIX - XX століть» Т. Гончарук-Чолач визначає філософсько-антропологічні погляди О. Кульчицького, на основі чого здійснює розгляд та осмислення особливостей формування типу української людини з позиції націонал-персоналізму. В межах наукової розвідки також досліджено український національний характер та визначено роль персоналістських тенденцій у розвитку духовного життя України [31].

Втім, за нашою оцінкою, з огляду на означену мету визначення місця вченого в плеяді діаспорних політичних філософів даному дослідженню бракує більш ґрунтовного висвітлення взаємозв'язку онтологічних підвалин філософсько-антропологічної концепції О. Кульчицького та спадщини його сучасників в еміграції.

До переліку сучасних українських дослідників політико-філософської спадщини І. Мірчука можемо зарахувати В. Білодіда, С. Возняка, Ю. Денисенка, О. Ковальчук, Ю. Москаленка, Л. Тарнашинську, М. Шафовала та інших. Одним з найбільш ґрунтовних досліджень філософської спадщини І. Мірчука можна вважати дисертацію В. Білецької «Іван Мірчук як історик української філософії: європейський контекст» [6]. Цінність даної роботи, на нашу думку, полягає у комплексному підході до філософських пошуків І. Мірчука, розкритті сутності та специфіки аналізу науковцем концептуальних аспектів філософської думки України XVIII – початку XX століть. В той же час, з огляду на предмет нашої дисертаційної роботи, важливим здобутком праці В. Білецької ми вважаємо встановлення методів етнопсихологічного дослідження, які застосовував І. Мірчук.

Творчий шлях діаспорного філософа І. Мірчука досліджено в статті Т. Андрійчука «Іван Мірчук як дослідник української культури та організатор науки в діаспорі» [4]. Автор зосереджує увагу на студіях І. Мірчука що присвячені характерним рисам української філософської культури, окреслює значення наукової спадщини мислителя. Т. Андрійчук констатує непересічне значення «ідей дослідника про антеїзм, кордоцентризм, домінування практичної філософії (етичної тематики) в українській філософії...» [4, с. 5]. Зaslуга І. Мірчука, за оцінкою автора, полягає у тому, що він досліджував особливості слов'янського і, в першу чергу, українського світогляду та української ментальності, які й обумовили специфіку національної філософської культури [4, с. 5].

В статті іншого дослідника творчості І. Мірчука П. Карлюка «Роль діаспори в розвитку української філософської традиції в XX ст.» знаходимо стисле описання поглядів І. Мірчука щодо проблеми українського світогляду. Значний інтерес П. Карлюка привертає спроба

І. Мірчука простежити синтез західних і східних елементів української духовності, довести окремішність української духовності від російської [75]. Інший дослідник А. Шендрик, визначаючи головну проблематику філософських студій І. Мірчука, встановлює коло наукових інтересів ученого: «...розвиток філософії в слов'янських народів (насамперед в Україні), проблеми національного характеру, світоглядного менталітету, глибинні процеси духовності українського народу» [176, с. 25].

До початку новітнього етапу досліджень суспільно-політичної та філософської думки української діаспори спадщина Івана Лисяка-Рудницького залишалась предметом інтересу виключно науковців, які працювали в країнах Західної Європи та США, зокрема С. Кієневича, Д. Кушніра, О. Прицака, Л. Шанковського.

Серед сучасних розробок, присвячених політико-філософській спадщині І. Лисяка-Рудницького, помітне місце належить роботам Я. Грицака, В. Лісового та І. Хміля. Окремі проблеми націо- та державотворення проаналізовано в доробку В. Даценко, І. Діптан, О. Караульної, Г. Касьянова, С. Костя, І. Онищенко, Л. Протосавіцької, О. Салтовського та С. Сторожука.

Для нашого дослідження є цікавими результати дисертації С. Бондар «Історіософія І. Лисяка-Рудницького в контексті націотворчих та державотворчих процесів в Україні». Автором проаналізовано історіософську спадщину І. Лисяка-Рудницького в контексті процесів націогенезу та державотворення в Україні [12]. На наш погляд, важливим досягненням дисертації С. Бондар є ствердження, що, аналізуючи становлення української нації І. Лисяк-Рудницький дослідив фактори розвитку суспільства, які обумовили тривалу бездержавність українського народу, обґрунтував закономірність поразки Української революції (1917-1920-го рр.) та сформулював основні вимоги до сучасного

державотворчого процесу в Україні [12, с. 7]. Втім, наведене дисертаційне дослідження не розкриває у повній мірі значення характерологічних поглядів І. Лисяка-Рудницького, тож воно не може вважатись концептуальним для нашого дослідження. Окремі спроби висвітлити бачення І. Лисяка-Рудницьким проблеми національного характеру містяться в розвідках В. Даценка, О. Караульної, Ю. Ковтун, Л. Протосавіцької, С. Сторожука, М. Шульги. Однак, попри різноманітність та багатство спадщини І. Лисяка-Рудницького, сьогодні можемо говорити про доволі незначну кількість справді системних наукових досліджень, присвячених аналізу творчості вченого.

Громадсько-політична та публіцистична діяльність Миколи Шлемкевича тривалий час знаходилася у полі зору діаспорних дослідників. Так, І. Витанович, О. Кульчицький, К. Паньківський, Б. Цимбалістий звертались до історії життєвого шляху ученого, висвітлювали основні принципи формування його світогляду на сторінках емігрантських часописів.

Дисертація Н. Локатир «Громадсько-політична та наукова діяльність Миколи Шлемкевича (1894-1966 рр.)» стала важливим вкладом в систематизацію наукової спадщини мислителя [97]. В світлі предмету нашого дисертаційного дослідження праця Н. Локатир становить інтерес з огляду на те, що в ній розглянуто проблему української людини з урахуванням поглядів вченого діаспори на питання національного характеру.

Доволі поверхневий опис публіцистичних та філософських робіт філософа проведено у статті Н. Бурачок «Наукова спадщина Миколи Шлемкевича». [14]. В іншій роботі («Образ українця в працях Миколи Шлемкевича») Н. Бурачок звертається до теми становлення «української людини» в історико-культурному контексті – важливого мотиву в

творчості М. Шлемкевича. Дослідниця спадщини філософа зауважує наступне: «В своїх філософських та історико-філософських працях М. Шлемкевич піднімав питання самоусвідомлення людиною себе, свого місця в соціумі, розглядав проблему типологізації, вимальовував психоетнічний портрет сучасного українця, намагався знайти наукове підґрунтя для можливості подальшого цивілізованого і демократичного розвитку українського народу» [15, с. 175].

Дослідниця М. Гриненко в статті «Філософська система М. Шлемкевича і її актуальність для формування світогляду українців» [36] розглянула головні спрямування наукових інтересів М. Шлемкевича. Значна увага в даній розвідці присвячена темі психоетнічного образу сучасного українця в працях вченого «Загублена українська людина» [181] та «Українська синтеза чи українська громадянська війна» [183]. Інша українська дослідниця спадщини М. Шлемкевича С. Гірняк у статті «Галичина «як психологічна категорія» у концепції М. Шлемкевича» дослідила духовний та соціальний аспект ідеї української людини в творчості М. Шлемкевича [27, с. 259]. Отож, зосередження дослідницького фокусу на філософсько-антропологічних аспектах спадщини М. Шлемкевича в роботах Н. Бурачок, С. Гірняк, М. Гриненко та Н. Локатир дозволяє нам чітко скерувати наше дослідження на розв'язання актуальних проблем політичної філософії в межах доробку вченого.

Концепт «виховного ідеалу» в інтелектуальній думці діаспори є об'єктом наукового інтересу вітчизняних вчених сучасності: Л. Божук, О. Глушко, О. Джус, В. Жулковського Н. Калити, Н. Локатир, Ю. Недужка, М. Шиловської. Аналіз сучасних розвідок проблематики «виховного ідеалу» в культурі української діаспори засвідчує домінування історико-педагогічного підходу до висвітлення даного поняття. Як

наслідок, набули поширення дослідження становлення системи освіти й виховання в середовищі діаспори.

За результатами проведеного нами аналізу доробку українських науковців, можемо стверджувати, що в колі сучасних дослідників значну увагу привертають постаті О. Кульчицького, І. Лисяка-Рудницького, І. Мірчука, Д. Чижевського та М. Шлемкевича. На противагу, значно менше досліджень присвячено постатям таких мислителів як Ю. Вассиян, І. Гончаренко, Н. Григор'їв, А. Княжинський, І. Рибчин, П. Феденко, Б. Цимбалістий, В. Янів. Філософсько-політична проблематика в творах цих мислителів лише фрагментарно висвітлена в роботах В. Артюха, Д. Василика, Т. Гончарук, І. Горбатенко О. Гречука, С. Губського, Ю. Денисенко, М. Іванова, О. Ленартовича, А. Маслюка, О. Ситника, Д. Стояна, Д. Терлиги, Д. Тетеріної-Блохин.

Результати здійсненого нами огляду сучасних підходів до осмислення, розуміння, тлумачення філософсько-політичного доробку української діаспори дозволяють окреслити джерельну базу нашого дослідження.

На основі проаналізованого матеріалу та у відповідності до наведеного нами визначення політично-філософських студій в культурі української діаспори другої половини ХХ століття можна виокремити постаті О. Кульчицького, І. Лисяка-Рудницького, І. Мірчука, Д. Чижевського та М. Шлемкевича як визначальних представників характерологічних студій в межах філософсько-політичної думки української еміграції. Також важливим завданням дисертаційного дослідження має стати узагальнення, систематизація та опис осмислення концепту українського національного характеру в працях Г. Ващенка, І. Гончаренка, І. Рибчина, Б. Цимбалістого, В. Яніва. Отож в основу дисертації ми закладаємо політико-філософські тексти, що фіксують

формування і розвиток уявлення про український національний характер в культурі діаспори другої половини ХХ століття.

Перш ніж поглянути на характерологічну спадщину діаспори через призму політико-філософського аналізу нам належить розглянути питання про приналежність етнопсихологічних студій діаспори до української політико-філософської культури ХХ століття.

Вчені діаспори ще не розглядають студії національного характеру як окрему галузь знань про суспільство. Їхні спостереження, що присвячені проблемі національного характеру українця, тісно пов'язані з проблемним полем політико-філософської думки. Таке припущення ми робимо оскільки головна спрямованість характерологічних студій діаспори виходить за межі предмету етнопсихології. Етнопсихологічні пошуки діаспорян тісно пов'язані з тогочасними політичними програмами, спрямованими на пошук справедливого соціального устрою. Через дослідження національного характеру вчені діаспори намагались наблизитись до розуміння причин невдач на поприщі державотворення, які спідкали український народ в першій половині ХХ століття; встановити ментальні чинники, які обумовлюють стан внутрішньоукраїнської роз'єднаності. Ці виклики є актуальними для українського сьогодення і заслуговують на увагу з боку політичної філософії. Відповідний підхід дозволяє нам зробити припущення, що характерологічні спостереження вчених діаспори містять засновки для продуктивного осмислення проблем сучасності. Така дослідницька позиція дозволяє інкорпорувати до філософської культури діаспори студії національного характеру, які здійснювались в рамках етнопсихологічних досліджень. Відтак, розкриття змісту характерологічних студій української діаспори дозволить доповнити предметно-проблемне поле політичної філософії в Україні. В даному аспекті наша дослідницька позиція узгоджується з тезою

С. Йосипенка щодо важливості залучення до дослідження в галузі історії вітчизняної філософії ідей, «які мисляться конкретними дієвцями, свідомо чи несвідомо, у певному соціальному, культурному і т. п. контексті, які мисляться правильно чи неправильно, але які стають предметом певного осмислення, застосування тощо» [56, с. 70]. Такий дослідницький підхід дозволяє нам розширити рамки проблемного поля української політично філософії, адже розглядає мислинневий процес вчених діаспори часто ігнорує нормативний критерій філософування. Отож ситуація дослідження політико-філософської думки діаспори, на наш погляд, нагадує дилему, на яку С. Йосипенко влучно вказує в його студіях української ранньомодерної духовної культури: «філософів немає, а філософія (у вигляді філософської культури) – є» [56, с. 70].

Філософську культуру в середовищі діаспори творили не лише науковці з академічною філософською освітою, але й громадсько-політичні діячі, історики, етнопсихологи, культурологи, педагоги, публіцисти тощо. Тому для узагальнення корпусу досліджень українського національного характеру в інтелектуальній культурі діаспори ми послуговуємось терміном «характерологічні студії». Також варто відзначити, що міждисциплінарність політико-філософських студій в культурі української діаспори, зокрема й розвідок національного характеру, обумовила використання специфічної термінологічної лексики, часто нерелевантної для описання проблеми національної ментальності з позицій сучасної науки. Як відзначає дослідниця української діаспори Н. Кривда, внаслідок об'єктивних причин емігрантські осередки були роз'єднані та впродовж тривалого історичного періоду відокремлені від «материкової культури» [77, с. 5]. Як наслідок, через призму культуротворчих процесів вони набували специфічних рис, еволюційних та функціональних розбіжностей. Така тенденція обумовлена

самобутністю їхнього історичного розвитку. Цілком підтримуючи дану тезу, ми вважаємо, що використання термінів, запозичених з корпусу «анахронічної» лексики діаспори, дозволяє максимально достовірно відтворити політико-філософський досвід української діаспори в межах даного дисертаційного дослідження. Тому ми вважаємо доречним використання термінів, які отримали в науковому середовищі свої відповідники ще декілька десятиліть тому: «національний характер», «національна свідомість», «українська людина» тощо. При цьому, завдяки долученню сучасних досліджень, дисертант наводить актуальні для українського сьогодення конотації термінів-анахронізмів, які застосовували мислителі української діаспори другої половини ХХ століття.

Здійснивши аналіз основних сучасних методологічних концепцій в сфері дослідження культури української діаспори, продуктивні й евристичні елементи яких склали методологічне підґрунтя нашого дисертаційного дослідження, вважаємо за необхідне висвітлити конкретні методи історико-філософського та політико-філософського пізнання, які будуть використовуватись в рамках даного дослідження.

1.2. Методологія дослідження політико-філософської думки української діаспори ХХ століття

До методологічного інструментарію дисертаційної роботи належать такі методи дослідження історії української філософії як описовий метод, метод проблемно-категоріального аналізу, метод соціокультурного аналізу, метод раціональної реконструкції, біографічний метод. Варто зауважити, що методологічною основою нашого дослідження є описова

(історіографічна) методологічна модель дослідження історико-філософського процесу.

Тепер, ґрунтуючись на сучасних наукових дослідженнях, що присвячені методологічним проблемам історико-філософського пізнання, стисло розглянемо зміст кожного із зазначених методів та обґрунтуємо необхідність їх застосування для дослідження політико-філософських студій в культурі української діаспори другої половини ХХ століття.

Завдання, які ми ставимо перед собою в рамках дисертаційного дослідження, обумовлюють застосування описового методу для встановлення та пояснення закономірностей політико-філософського знання про характер українського народу в працях мислителів діаспори другої половини ХХ століття.

При цьому варто зауважити, що станом на сьогодні в наукових роботах в галузі історії української філософії переважає дескриптивний (описовий) підхід. За спостереженням С. Руденка, даний метод домінує в історико-філософському дослідженні з кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття у зв'язку із браком у вітчизняному науковому обігу «емпіричного матеріалу» – текстів переважної більшості вітчизняних мислителів минулого, на основі якого стає можливим осмислення специфічних рис вітчизняної філософії в її історії, вивчення закономірностей її розвитку, з'ясування умов можливості застосування філософських ідей минулого для розв'язання актуальних філософських проблем сучасності тощо [134, с. 3].

Для реалізації мети та завдань нашого дослідження значення набувають також методи проблемно-категоріального та соціокультурного аналізу політичної філософії в середовищі української діаспори другої половини ХХ століття.

Біографічний аналіз як метод історико-філософської науки також постає вагомим інструментом нашого дослідження. Можна цілком погодитись з позицією С. Руденка, що «Біографічний аналіз постає ключем до розуміння не тільки зовнішніх умов, що мали вплив на творчість філософа, але й до виявлення генезису внутрішньологічних системних зв'язків філософського вчення вцілому» [131, с. 174]. Відтак використання методу біографічного аналізу в історико-філософському дослідженні допомагає виявити динаміку співвідношення еволюції особистості мислителя й розвитку його філософської системи [131, с. 174]. Справді, вивчення інтелектуальної традиції діаспори втрачає глибину без знання про носія певної ідеї чи наукової установки. Саме в цьому відношенні світогляд того чи іншого мислителя діаспори постає «інваріантною структурою», яка відображає, за визначенням С. Руденка, «фундаментальні смислові орієнтири особистості, на рівні яких не може бути розрізнення між зовнішнім й внутрішнім, теоретичним і прикладним...» [131, с. 174]. Застосування методу біографічного аналізу в нашому дослідженні буде спрямоване на встановлення інтелектуальних осередків, в рамках яких розвивались погляди мислителів діаспори. В такий спосіб вбачається можливим виокремити ключові центри зосередження української філософської та політичної думки в країнах Заходу впродовж другої половини ХХ століття.

Метод соціокультурного аналізу передбачає аналіз зовнішніх чинників історичного становлення діаспори і розвитку політико-філософської думки в межах культури діаспори. Досліджуючи політико-філософські студії в культурі української діаспори другої половини ХХ століття, ми повинні враховувати що відтворення лише «логічної» послідовності формування і розвитку політико-філософських ідей діаспори є поверхневим та одностороннім. Тому важливою методологічною

особливістю дослідження політико-філософських студій в культурі української діаспори має бути врахування конкретно-історичних передумов становлення та відтворення української культури в еміграції.

Метод проблемно-категоріального аналізу дозволяє виокремити в політичній філософії діаспори ті особливості політичного досвіду, які мають внутрішній, іманентний характер. Йдеться, перш за все, про спадкоємність певних політичних ідей, положень, концепцій в межах політико-філософської традиції української діаспори, яка розвивалась незалежно від української філософії радянської доби.

Метод раціональної реконструкції в межах нашої студії забезпечуватиме проникнення у внутрішню логіку досліджуваних текстів. Особливості мовної поведінки української діаспори обумовлюють необхідність подолання не лише часової, але й культурної та мовної дистанцій, які ускладнюють розуміння змісту політико-філософських концепцій, створених в середовищі еміграції.

Ключовою перевагою даного підходу в контексті нашого дослідження є обґрунтування доцільності історико-філософського аналізу не лише професійних філософських творів. Завдяки цьому можливо долучити до нашої роботи широкий комплекс студій представників політико-філософської думки діаспори, що, попри художньо-літературну, публіцистичну, релігійно-літературну форми викладу, містить основний масив ідей, які виявляють зміст інтелектуального життя діаспори, ідеї і теорії, що визначали розвиток політико-філософських студій.

Важливе методологічне значення для нашого дослідження має позиція В. Горського щодо реконструкції історії філософії – «історії філософів». На думку вченого, цей підхід дозволяє уникнути проблем деперсоніфікації історико-філософського процесу завдяки введенню особистості філософа до предметного поля історико-філософського дослідження. «Критерієм

залучення до орбіти історико-філософського дослідження і визначення відповідно значення того чи іншого тексту є не належність його автора до спільноти філософів і не філософська мова тексту, а та роль, яку відіграє декларована в тексті ідея в історії філософії (генетичний аспект) чи історії культури (функціональний)», – пише В. Горський в книзі «Біля джерел» [32, с. 23]. Як відзначає С. Руденко, з «історією філософів» В. Горський пов'язує впровадження принципу історико-філософського дослідження – «презумпції рівноцінності», відповідно до якого внесок кожного філософа в розвиток цієї науки є рівноцінним з іншими [134, с.19].

Даний методологічний підхід має концептуальне значення для нашого дослідження. Слідуючи наведеній позиції ми залуцаємо до русла політико-філософської думки української діаспори другої половини ХХ століття ряд діячів, які не мали фахової філософської підготовки. Надаючи перевагу, за висловом В. Горського, «декларованій в тексті ідеї» перед «філософською мовою» [33, с. 6], ми залуцаємо до розгляду масив публіцистичних праць діаспори, які не належать до академічної традиції філософування, однак містять основний масив уявлень діаспори про характер та світогляд українця.

Також концептуальне значення для нашого дослідження має дослідницька позиція про приналежність політичної філософії діаспори до української національної філософії. В даному аспекті ми пропонуємо спиратися на визначення «національної філософської традиції», яке наводить В. Лісовий. Так, дослідник відзначає що даним поняттям позначають певний пов'язаний в історичному часі дискурс, який є частиною комунікативного простору. «Така пов'язаність забезпечується усвідомленням важливості інтелектуальної дійсності певних осіб, знання яких вважають запорукою успішного обговорення філософських проблем», – висновує він [96, с. 33]. Отож, встановивши приналежність

інтелектуальної традиції діаспори до загального корпусу національної філософської спадщини, ми можемо ретроспективно простежити розвиток філософської традиції діаспори від української політичної філософії XVIII-XIX століть, виявляючи моменти єдності, новаторства та спадковості.

Висновок до Розділу 1

Підсумовуючи проаналізований матеріал можна зробити наступні висновки. В умовах сучасного розвитку української філософії постає розуміння необхідності розширення теоретичної основи для осмислення і дослідження явищ політичного життя України. Саме тому виникає потреба дослідження змісту політико-філософських студій в культурі української діаспори другої половини XX століття.

Завдяки проведеному аналізу можна стверджувати, що значний пласт досліджень емігрантської філософсько-політичної спадщини міститься в історіософських, мовознавчих, культурологічних, освітніх та інших наукових площинах. При цьому серед наявних досліджень превалює тематично-персональна концепція. Важливо відзначити, що в сучасній закордонній історіографії практично відсутні студії, присвячені проблематиці нашого дисертаційного дослідження.

В той же час, більшість з наявних досліджень вітчизняних авторів мають переважно описовий характер і лише фрагментарно екстраполюються на проблеми українського сьогодення. Така тенденція не дозволяє розкрити та справедливо оцінити евристичний потенціал політико-філософської думки діаспори другої половини XX століття, а також рецепіювати її до української академічної філософії і тим самим

сприяти розстановці акцентів у розв'язанні сучасних проблем вітчизняної політичної філософії.

З'ясувавши предметні та методологічні засади нашого дослідження, ми можемо навести визначення змісту філософсько-політичних студій в культурі української діаспори як сукупності досліджень, що орієнтовані на осмислення таких проблем як форми культурної ідентичності, проектів «характерології українців», національного культуротворення та державотворення. При цьому визначальною рисою політико-філософської спадщини вітчизняної діаспори є її розвиток у літературно-публіцистичній формі та громадсько-політичній діяльності діаспорних мислителів. Відтак приходимо до висновку про міждисциплінарний характер філософсько-політичних студій української діаспори.

На основні проаналізованих теоретичних та методологічних ідей, представлених у сучасній дослідницькій літературі, стає можливим подальше дослідження політико-філософських студій в культурі української діаспори другої половини ХХ століття.

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ В ПОЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

В різноманітні філософських проблем існують універсальні питання, пошук відповідей на які захоплює уми мислителів в різні часи. Як відзначає С. Руденко, «...у межах кожної культурно-історичної епохи та культурного регіону ці універсальні проблеми набували конкретно-історичного змісту, унікальних і неповторних аспектів та способів розв'язання» [134, с. 64]. В філософській культурі української діаспори ХХ століття до таких універсальних проблем філософського знання належить ідея «національного характеру».

Врахування результатів характерологічних студій української діаспори – вагомий фактор дослідження феномену української політичної ментальності в умовах кризових явищ, які супроводжують становлення української державності.

В рамках даного розділу ми ставимо перед собою завдання встановити чи корелюються поширені в колах української еміграції уявлення про національну ідентичність з викликами в політиці та національній культурі, питаннями сучасного розвитку нації та національної держави, які нині стоять перед Україною.

Отож перед нашим дослідженням постає завдання здійснити ревізію характерологічного доробку української діаспори другої половини ХХ століття з позиції можливості застосування інтелектуальних досягнень діаспорної думки для розв'язання проблем суспільно-політичного розвитку українського суспільства та держави в сьогоденні.

2.1. Характерологічні студії в рамках політико-філософської спадщини української діаспори ХХ століття²

Здійснений в першому розділі дисертації аналіз сучасної історіографії засвідчує, що станом на сьогодні, чи не найменш досліджуваною ділянкою політичної філософії української діаспори другої половини ХХ століття, залишається питання національного характеру українця. Така ситуація виглядає закономірною, оскільки починаючи з середини минулого століття концепт національного характеру поступово втрачає статус об'єкту дослідження в філософії та політичних науках. В сучасних політико-філософських дослідженнях (як в західних, так і вітчизняних наукових колах) концепт національного характеру часто інтерпретується як рудиментарне знання, що втратило свій евристичний статус. На зміну «архаїчному» поняттю «національний характер» прийшли такі концепти як «ментальність», «менталітет», «патерни», «етнічна психологія», «національна ідентичність», «національна самосвідомість» тощо.

Натомість дослідження національного характеру сьогодні утворюють предметне поле етнопсихологічних та країнознавчих дисциплін. Дана тема залишається доволі популярною серед вітчизняних науковців, про що свідчать непоодинокі спроби описати на основі концепту національного характеру українців особливості суспільного розвитку та проблеми державотворення. До прикладу, дослідниця сфери національно-культурної ідентичності Т. Потапчук інтерпретує український національний характер як важливий чинник сучасних націєтворчих і державотворчих процесів в Україні. «Саме він визначає приналежність людини до тої чи іншої

² Окремі матеріали даного розділу були опубліковані у статті автора «Концепт національної ідентичності у філософсько-політичних студіях Івана Мірчука» у 2018 році [145], а також в тезах доповіді Концептуалізація понять «національний характер» та «національний світогляд» в працях Дмитра Чижевського на міжнародній науково-практичній конференції «Дні науки Філософського факультету 2018» [147].

національної спільноти, лежить в основі національно-культурної ідентичності всіх представників конкретного етносу, формує у свідомості відчуття спорідненості людини з іншими представниками нації», – вважає дослідниця [122]. Інший сучасний вчений О. Бондаренко відстоює тезу, що українська «політична нація» наділена специфічною, характерною саме для неї ментальною структурою. «Означена ментальна структура, – вважає дослідник, – є віддзеркаленням складного взаємопроникнення та щільного взаємозв'язку суспільних явищ, що описуються такими термінами соціальних наук, як національна (етнічна) психологія, національна вдача, національний характер, народна пам'ять, національні архетипи, національна мрія, національна ідея тощо» [13, с. 67].

Отож, як бачимо, статус концепції національного характеру в українській науці залишається невизначеним. Відповідно до першого підходу, зорієнтованого на сучасні західні наукові парадигми, вітчизняні дослідники відмовляються від концепції національного характеру як від ефемерної, позбавленої конкретних сенсів і в цілому науково неспроможної позаісторичної субстанційної реальності. Другий підхід проявляється у тенденції до повернення до українознавчої та націософської проблематики ХІХ-ХХ століть, що зумовлює пізнавальний поворот до проблеми національного характеру. Даний комплекс досліджень охоплює етнополітичні та етнопсихологічні дослідження; поняття «національний характер» досі присутнє в теоретичних моделях національно-державного будівництва, в політичній філософії, культурології тощо. Варто підкреслити, що поняття «національного характеру» залишається невід'ємним елементом українського публічного дискурсу сьогодення. Ним оперують для пояснення особливостей українського політичного світу – результатів виборів, викликів реформування різних сфер державного управління та економіки, причин

соціальних конфліктів тощо. В арсеналі політиків та численних коментаторів політичних процесів поширеним є маніпулятивний прийом – списання негараздів на особливості «національного характеру».

В той же час, на поточному етапі визначальним завданням політичної філософії в Україні залишається вироблення чітких орієнтирів розвитку суспільства та становлення держави. В даному аспекті наша позиція корелюється з дефініцією політичної філософії, що наведена в першому розділі дисертації. Відповідно до неї, предмет української політичної філософії утворюють структура і типологія політичного світу як складника національної культури в її історичному розвитку, світоглядні засади становлення політичного світу, методологічні принципи, прийоми та підходи до пізнання політичного світу.

Такий підхід, у свою чергу, обумовлює звернення до проблематики української політичної ментальності (в західній гуманітаристиці вживаним терміном-відповідником є «політична психологія»). В більш широкому розумінні національний ментальний простір можна потрактувати як середовище формування та функціонування системи ідей, ідеалів, цінностей, стереотипів людей і, відповідно, нації та держави, а будь-які його трансформації безпосередньо пов'язані з буттям і сталим розвитком держави. На нашу думку, слухним є спостереження О. Стасевської стосовно того, що ментальний простір залежить від спрямованості та механізмів розвитку суспільства, а його стан детерміновано вмістом таких концептів: «менталітет», «ментальність» і «ідентичність» [156, с. 363]. Соціальні психологи Н. Калина, Е. Черний, А. Шоркін політичну ментальність розуміють як «неусвідомлену соціально-політичну ідентичність» [58, с. 11]. За визначенням вчених, політична ментальність – це «...внутрішньо узгоджена та зовнішньо виражена на рівні семіотичних моделей єдність, що структурує політичну активність суспільства,

визначаючи її форми та інтенсивність прояву» [58, с. 163]. Залучаючи до нашого дослідження таке трактування політичної ментальності, варто відзначити, що політичний вимір ментальності українського соціуму є непростим для наукового аналізу та вивчення сутністю. Це пояснюється складністю достовірної фіксації того, як певні риси ментальності та її структура в цілому позначаються на політичних процесах в Україні.

При цьому варто відзначити важливу в контексті нашого дослідження закономірність – сучасні українські науковці, звертаючись до проблеми політичної ментальності, як правило, акцентують увагу на концепті національної ідентичності. Схожим чином спроби мислителів української діаспори дослідити політичну ментальність через призму поняття «національний характер» відсилають нас до поняття «національна ідентичність».

На даному етапі виникає важлива обставина, яка потребує додаткового роз'яснення. Питання полягає в наступному: чи відповідають поширені в колах української еміграції уявлення про національну ідентичність культурним і політичним викликам, що стоять нині перед Україною, чи корелюються вони з питаннями сучасного розвитку нації та національної держави тощо?

На нашу думку, у пошуках відповіді варто звернутись до спадщини відомого дослідника-теоретика націоналізму Ентоні Сміта. Згідно з концепцією вченого нації розглядаються як культурні спільноти, що об'єднуються навколо спільної історичної пам'яті, міфів, символів та традицій. Водночас саме юридичні та політичні права становлять найсуттєвіший елемент західної моделі нації в інтерпретації Е. Сміта. На противагу цьому, в «східній» («незахідній») моделі національної ідентичності, яку за спостереженням Е. Сміта можна назвати «етнічною», визначальною рисою нації є спільність походження та приналежність до

рідної культури. Як зазначає вчений, «якщо в західній моделі «народ» трактують як політичну спільноту, що підлягає одним законам та інституціям, то в етнічній моделі народ, навіть коли його насправді й не мобілізували для політичних дій, все-таки становить об'єкт націоналістичних сподівань і риторичний суд останньої інстанції», – висновує вчений [143, с. 21].

Отож «незахідна» модель ідентичності тісно пов'язана з етнічною концепцією нації. Вона ґрунтується на відчутті кривної спорідненості, спільному походженні, мові та традиціях, провідній ролі родини. В етнічній моделі ту роль, яка у західній громадянській моделі відведена закону, посідає народна культура, мова та звичаї. Спроби побудови ідентичності через поняття «національний характер» в етнопсихологічних студіях діаспори відсилають нас до «незахідної» або етнічної моделі ідентичності, оскільки вчені діаспори особливу увагу приділяли питанням культури, традиції, принципам історизму, територіальності. Втім в рамках етнопсихологічних студій вчені діаспори другої половини ХХ століття розглядають проблеми, які сьогодні залишаються так само актуальними в контексті конструювання української громадянської ідентичності. Для них українська ідентичність є визначальним чинником утвердження української держави, запорукою загальнонаціональних сенсів та світоглядних парадигм, цілісного культурного простору.

Окрім того, пошуки української ідентичності в студіях діаспори корелюється з сучасними розробками проблематики «дуалізму» української національної ідентичності. В основі цієї амбівалентності лежать різні проекти націо- та державотворення. Ще письменник та культуролог Є. Маланюк виокремлював два типи ідентичності: «українську» та «малоросійську» [100]. Британсько-канадський політолог українського походження Т. Кузьо «українській» ідентичності

протиставляє «неорадянську» [213, с. 30]; С. Грабовський розмірковує над «аборигенною» та «креольською» ідентичностями українців [34]; В. Кулик виокремлює «примордіальну» та «інституційну» [79]; канадський історик українського походження І. П. Химка – «центрально-європейську» та «пострадянську» [211, С. 483–484]; С. Шульман – «етнонаціональну» та «східнослов'янську» [222, С. 68–70].

Проблема «дуалізму» української ідентичності обумовлює інтерес до «примордіалістичних» способів трактування національної ідентичності. В даному контексті на особливу увагу заслуговує монографія М. Рябчука «Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки». На нашу думку, цілком слушною є оцінка, яку автор дає спробам виокремити на українському ґрунті різні типи ідентичності. Виокремлюючи окремий тип «галичанської» ідентичності серед українців, М. Рябчук заперечує географічну диференціацію українства. Вчений наводить твердження про «...тривале й дедалі ширше побутування цього різновиду української ідентичності також на Сході» [139, с. 13]. Таке трактування співзвучне з позицією Івана-Павла Химки, який вважає різні типи національної ідентичності умовно-абстрактними сутностями, що майже не зустрічаються в «чистому вигляді» в практичній дійсності [209, С.483–484].

Тому актуальний вимір характерологічних студій діаспори полягає у спробах синтезувати світоглядні позиції українців, створити інклюзивну концепцію «української людини», застосовуючи методологію етнопсихологічної науки. Важливо наголосити – вчені діаспори намагалися створити цілісний образ української ідентичності, заснований на чинниках, які можуть об'єднати українську спільноту. При цьому домінантним залишався «примордіальний» (за визначенням С. Шульмана) підхід до інтерпретації національної ідентичності [222]. У фокусі

дослідницької уваги перебували питання етнічності, мови, народної культури та національної історіографії. Для характерологічних студій діаспори також притаманний пошук ментальних рис, які уподібнюють українців до інших спільнот чи, навпаки, відрізняють (як правило, протиставлення української та російської ідентичностей). Відповідно, характерологічні студії діаспори фіксують зовнішньополітичні пріоритети, а саме західну, проєвропейську орієнтацію. Сьогодні дана парадигма відтворюється в програмах політичних сил націонал-консервативного вектору української політики: узгодження євроатлантичної інтеграції країни поєднується з дискурсом національно-культурного традиціоналізму.

Наступним етапом нашого дослідження має стати уточнення термінологічного апарату, яким мислителі української діаспори послуговувались для опису концепту національного характеру. Вже на початку та протягом першої половини ХХ століття в студіях діаспори започатковується специфічна історіософська мова, яка описує проблему національного характеру українця. Особливістю цього процесу стає наділення синонімічним значенням категорій «характеру», «світогляду», «свідомості», «психічного складу», «вдачі» народу. Ця тенденція є виявом міждисциплінарного характеру політичної філософії діаспори, коли онтологічна структура світу описується засобами образної мови. Як наслідок, руйнуються чіткість структури філософського знання про «національний характер», оскільки воно постає в образах та засобах публіцистичного мовлення. Дана обставина ускладнює історико-філософську реконструкцію характерологічних студій діаспори. Тому автори сучасних розвідок, присвячених характерологічним здобуткам діаспори, часто вдаються до «осучаснення» дослідницького категоріального апарату, яким послуговувались представники політико-філософської думки діаспори. Так, до прикладу, в новітніх розвідках про

національний характер українців вкрай рідко зустрічаються терміни на кшталт «риси», «вдача», «душа» народу. Натомість вітчизняні дослідники активно вживають терміни «ментальність», «стереотип», «ідентичність», наділяючи їх аналогічним змістовим навантаженням.

Важлива особливість нинішнього стану досліджень характерологічних студій діаспори полягає в особливому підході до розкриття змісту поняття «національний світогляд». Роботи вітчизняних дослідників, які спираються на висновки мислителів діаспори (Ю. Блажеєвська, П. Гнатенко, Т. Довбенко, Н. Малюга, С. Марасюк, В. Матяшук, В. Метелюк, О. Миськів, Т. Потапчук, А. Разумова, Н. Шакун, А. Швецова, А. Шевель та інші), об'єднує важлива для нашої дисертаційної роботи дослідницька позиція про національний характер як явище, що є похідним від поняття «національний світогляд».

Отже, на нашу думку, в рамках даного підрозділу необхідно розглянути концепт «національного світогляду» як одного з центральних положень політичної філософії в культурі діаспори.

На нашу думку, спершу доцільно здійснити неглибокий дискурс в історію становлення самого поняття «світогляд». Погляд на філософію через призму поняття «світогляду» виникає в межах німецької класичної філософії. Вперше термін «світогляд» («Weltanschauung») зустрічається в праці І. Канта «Критика здатності судження», де трактується видатним філософом як «споглядання світу», «просте сприйняття природи в найбільш широкому сенсі» [60]. Надалі в історії філософії поняття «світогляду» набуває широкої палітри відтінків значень: «первинний світогляд християнства» (Ф. Шляєрмахер), «моральний світогляд» (Г. Ф. Гегель), «поетичний світогляд» (Й. В. Гете), («релігійний світогляд» (Л. Ранке).

На зламі XIX та XX століть значення поняття світогляд набуло нових відтінків завдяки тенденції «психологізації» філософії, що більшістю сучасних дослідників пов'язується з інтересом тогочасного наукового середовища до експериментальної психології. Важливий поворот у розумінні поняття світогляду здійснює філософ-ідеаліст, представник філософії життя Вільгельм Дільтей. Свою концепцію він сформулював у праці «Типи світогляду і виявлення їх у метафізичних системах» (1901р.) [46]. Сутність положень філософа можна описати так: в основі світогляду лежить певна картина світу, що є результатом перманентного пізнання. Ось як він описує цей процес: «Кожне сильне враження розкриває перед людиною життя з особливої сторони.... Такі переживання повторюються, взаємодіють між собою і тоді виникає те, що ми називаємо нашим настроєм, нашим ставленням до життя» [46, с. 219]. В основі світогляду, за В. Дільтеєм, – «...певна картина світу, що виникає як результат закономірної послідовної роботи нашого пізнання» [46, с. 221]. Картина світу стає фундаментом, на якому формуються життєві цінності та розуміння оточуючого світу. Отож філософ проголошував принцип, згідно з яким в рамках світогляду, на основі певної картини світу, вирішуються питання про значення та сенс буття. Зауважмо, що на даному етапі нашого дослідження ми окремо зупинились на концепції В. Дільтея, оскільки, як засвідчить подальший аналіз, вона мала опосередкований вплив на політико-філософські пошуки української діаспори впродовж XX століття.

Принагідно слід зазначити, що «психологізм» В. Дільтея невдовзі зіштовхнувся з потужною критикою в західних наукових колах початку минулого століття. Найбільш послідовним опонентом В. Дільтея зазвичай визнають Едмунда Гуссерля, засновника феноменології як напряму філософських досліджень. У своїй програмній роботі «Філософія як строга наука» (1911 р.) [39]. Е. Гуссерль, формулюючи завдання феноменології,

висловлює скепсис стосовно спроб В. Дільтея описати світогляд людини через призму історії (В. Дільтей вважав, що оскільки людина – історична істота, то і категорії «життя» та «історія» є рівнозначними). Розуміння життя як зміни світоглядів на тлі історичного розвитку стає предметом критики Е. Гуссерля і заперечення «філософії світоглядів» («Weltanschauungsphilosophie») [39, с. 674]. Доцільно погодитись з дослідником поняття «світогляд» В. Поповим, який зазначає наступне: в той час як для В. Дільтея історія – це сфера розгортання духовного світу людини, для Е. Гуссерля – це процес виявлення ентелехії позачасової сутності людського духу [121, с. 87]. Дійсно, Е. Гуссерль визнає важливість дослідження морфологічної структури історичних типів світогляду, проте не вважає це завданням філософії, оскільки неминучим наслідком такого інтересу є психологізм і суб'єктивізм. В цьому контексті вчений зауважував: «...психологія як наука про факти не пристосована для створення фундаменту тим філософським дисциплінам, яким доводиться мати справу з чистими принципами всякого нормування, тобто чистої логіки, чистої аксіології та практики» [39, с. 680].

Наступним важливим кроком в розробці ідеї світогляду стала робота філософа та психолога Карла Ясперса «Психологія світоглядів» (1919 р.). Вчений розробив концепцію особистісного світогляду як основи психічного здоров'я індивіда. Він вважав, що для людини стійкий світогляд є життєво важливою потребою. За К. Ясперсом, світогляд людини є не результатом «пізнання світу», а способом життєвого досвіду [205].

Повертаючись до філософської традиції української діаспори, варто зазначити, що для її представників навіть в другій половині ХХ століття притаманний погляд на поняття «світогляд» у близькому до дільтеївського значенні. Так, Д. Чижевський активно послуговується словосполученнями «світогляд часу», «світогляд епохи» і «світогляд народу». До прикладу,

поняття «народний світогляд» він трактує як «національно-зумовлене становисько даного народу до свого життя» [174, с. 17]. Науковець пропонує розглядати національний світогляд як «національно обумовлену настанову народу щодо світу і життя», яка «...виявляється в тому, що саме любить у світі цей народ, чого уникає в житті, що найбільше цінує в людях, чим нехтує...» [174, с. 17]. В іншому місці Д. Чижевський розкриває зміст поняття національного світогляду, визначаючи його як «сукупність деяких надісторичних і власне історичних елементів» [175, с. 39]. При цьому, з позиції Д. Чижевського, історично обумовлені елементи піддаються змінам легше ніж ті, котрі витворені певною психічною конституцією нації.

О. Кульчицький, розвиваючи концепцію Д. Чижевського, зауважує, що термін «світогляд», відповідно до семантичного значення, вказує на «суцільність погляду на світ», містить постулат «тотальності знання». «Світогляд, охоплюючи цілість світу, принципово бере до уваги усе у світі й тим самим набуває рис універсальності, як і докорінності знання...Тісна пов'язаність цих «горизонтальних світоглядів» із колективним народним життям спирається на тому, що ці світогляди народної мудрості вириваються з глибини переживаних «світозображень» даного народу», – писав вчений [82, с. 59].

Інший мислитель української діаспори І. Лисяк-Рудницький вказує, що в концепті національної свідомості система раціональних ідей поєднується з «елементом емоційності», отже світогляд більшою мірою «стимулюють» поети і письменники, ніж вчені [93, с. 151].

Слід зазначити, що для етнопсихологічних студій діаспори характерне ототожнення понять «національного світогляду» та «національної свідомості». До прикладу, впливовий в середовищі діаспори публіцист Василь Чапленко в розвідці «Трагедія української свідомості» визначає

«національну свідомість» як свідомість приналежності одиниці до певного етнічного явища [172, с. 8]. «Національна свідомість», на думку В. Чапленка, охоплює минуле, сучасне і майбутнє конкретного народу. «Тут можлива певна аналогія буття-розвитку народу з життям-розвитком окремої людини», – резюмує В. Чапленко [172, с. 8]. До поняття «національна свідомість» також звертались Ю. Вассиян, А. Камінський, В. Ломацький та інші мислителі-діаспоряни.

Дослідник проблеми світогляду в українській філософській думці В. Попов приходить до висновку, що таке контраверсійне поняття як світогляд в українському дискурсі «створило добрий ґрунт для розширення розуміння феномену філософії з включенням до неї поряд із метафізичними варіантами розмірковувань і так званого емпіричного рівня «любомудрствування» [120, с.167]. В якості прикладу можна навести позицію іншого мислителя діаспори І. Мірчука, яку той висловив в «Енциклопедії українознавства»: «...філософська культура увійшла в українців у маси простолюття, знайшла тут відповідний ґрунт для розвитку і досягла взагалі високого рівня» [108, с. 720]. На думку І. Мірчука, зацікавлення філософськими проблемами охоплює широкі кола українців, тож «навіть у свідомості простого люду знайдемо куди більше філософських елементів, ніж у інших європейських народів» [108, с. 719].

Аналіз концепту свідомості в творчості мислителів діаспори приводить нас до спостереження – як вчених діаспори (О. Кульчицький, І. Мірчук, Д. Чижевський, М. Шлемкевич), так і більшість сучасних дослідників звертаються до теми зв'язку між національним світоглядом і національною філософією. Тому наступним важливим методологічним аспектом нашої роботи має стати розкриття проблеми тлумачення українськими мислителями концепту «світогляду» як особливого різновиду «народної філософії» або «національної філософії».

Ідеї про світоглядну сутність філософії ми завдячуємо філософії життя. Помітний представник цієї течії в історії філософії В. Дільтей наділяє філософію поруч з поезією та релігією спільною метою наблизити людство до розкриття «світової та життєвої загадки» [45, с. 21]. В рамках вирішення цього завдання відбувається становлення різних форм «світобачення». В. Попов зауважує, що В. Віндельбандт і Г. Ріккерт, розглядаючи світогляд через призму вчення про цінності, вважали його кінцевим продуктом філософії, яка «увінчує» його найвищим проявом [121, с. 86].

В контексті філософської культури української діаспори варто звернути увагу на спроби Д. Чижевського розвинути положення про національний характер філософії. З позиції Д. Чижевського, філософія – це не витвір «бездушного механізму чи незалежної від оточення одиниці», а творчість живої людини, яка апріорно належить до певної спільноти (Д. Чижевський послуговується терміном німецького соціолога та філософа Фердинанда Тенніса (Gemeinschaft) – тобто община, що заснована на натуральній економіці та родинних зв'язках). Тому науковець вважає, що «характеристику історичного розвитку національної філософії варто розпочати з короткого опису національного підґрунтя, в якому філософія виникає» [174, с. 18]. Цими основами і є те, що, з погляду Д. Чижевського, можна було б визначити в цілому як «національний світогляд». Як зазначає С. Руденко, за логікою Д. Чижевського, філософія та історія філософії є квінтесенцією культури і залежать, в першу чергу, від соціально-економічних, політичних умов розвитку тієї чи іншої культури (народу, нації), розвитку державності, від ступеню розвитку мови, «характеру народу», його ментальності. З цього твердження робимо висновок, що джерелом уявлень Д. Чижевського про специфічні риси української філософії, обумовлені її «національним відтінком», виступає

допредикативна сфера української культури. В даному аспекті привертає увагу позиція С. Руденка, який відзначає, що Д. Чижевський наділяє «специфічні риси української філософії» онтологічним статусом, який гарантується позамовною реальністю культури [134, с. 86].

Також репрезентативним вважаємо погляд І. Мірчука щодо національного «забарвлення» філософії. Позиція І. Мірчука привертає нашу увагу, оскільки наукова діяльність вченого наклала відбиток на міркування багатьох представників української діаспори.

І. Мірчук здобув звання доктора філософії в 1915 році, однак Перша світова війна обірвала його академічну кар'єру на філософському факультеті Віденського університету. В роки визвольних змагань обіймає посаду Державного секретаря Західно-Української Народної Республіки. В 1921 році І. Мірчук виступає одним із засновників Українського Вільного Університету (УВУ) у Відні, де й захистив габілітаційну працю. Впродовж наступних років викладав філософію, етику та психологію у стінах УВУ. В 1926 році професор І. Мірчук долучається до Українського наукового інституту в Берліні, заснованого з ініціативи колишнього гетьмана Павла Скоропадського (в 1931-1945 рр. директор цієї установи). Після завершення Другої світової І. Мірчук ініціює відродження Українського Вільного Університету в Мюнхені, куди навчальний заклад переїжджає з Праги. Впродовж повоєнних років філософ продовжує плідну діяльність на посадах ректора і декана філософського факультету УВУ.

Питанням світогляду українського народу вчений зацікавився під впливом досліджень слов'янської філософії. Вперше своє бачення проблеми національної філософії вчений виклав восени 1927 року на Слов'янському філософському з'їзді у Варшаві в доповіді «Про слов'янську філософію. Спроба характеристики» [112]. Як відзначає дослідник творчості вченого С. Іваник, «В даній доповіді український

філософ зробив сміливу спробу визначення загальної характеристики слов'янської філософії як явища, а також накреслив можливі напрямки подальшої роботи її представників» [55, с. 175]. Власні студії слов'янської філософської традиції І. Мірчук розглядає як підготовчу роботу, яку «конче треба було зробити», щоб становити «специфічні прикмети української душі та головні складові частини національного характеру українців» [112, с. 226].

Про високу оцінку спадщини мислителя його сучасниками свідчить значна кількість розвідок присвячених І. Мірчуку (вагомими свідченням цього вважаємо видання «Збірника на пошану Івана Мірчука» під редакцією О. Кульчицького, до якого увійшли спогади колег І. Мірчука про творчий шлях вченого) [81]. Філософські погляди мислителя стали предметом зацікавлення таких науковців української діаспори як Т. Закидальський, Д. Кирик, П. Савчук. Особливе значення для нашого дослідження мають дослідження ентопсихологічного аспекту творчості І. Мірчука, які здійснили О. Кульчицький та В. Янів.

Отож І. Мірчук відстоює позицію про приналежність української філософської традиції до слов'янської філософії як особливого типу світового філософського мислення. Вчений розглядав слов'янську філософію, як «духовну творчість» в межах філософічного думання, що має деякі спільні риси, притаманні їй цінності й хиби. Цим вона контрастує із західноєвропейською філософією [145, с. 186]. На переконання І. Мірчука, кожен слов'янський народ має знайти властиву лише собі «ділянку духовної творчості», яка б найкраще відповідала «основним елементам його психічної структури» [112, с. 88]. За спостереженням сучасного українського філософа П. Кралука, важливою рисою слов'янської філософії, на думку І. Мірчука, є її «тяга до здійснення думки», схильність до конкретизування, перетворення теорії в практику

[75]. Це обумовлює певне ігнорування абстрактних мислиневих теорій та, навпаки, стимулює зацікавленість щодо емоційно-інтуїтивних підходів пізнання.

І. Мірчук вважав, що оскільки філософська традиція глибоко закорінена у «специфічних прикметах кожної нації» і «особливих силах народного духу», національна філософія набуває специфічних функцій: «філософія кожної нації має свої окремі завдання» [112, с. 226]. Як зазначає дослідниця спадщини вченого В. Білецька, в основі такої позиції – «етнопсихологічний методологічний підхід до історико-філософського процесу» [6, с.167]. Його зміст полягає у фіксації впливу національного менталітету та світогляду на національну філософську традицію. Оберненою стороною медалі такого підходу стало стирання чіткої межі між поняттями народного світогляду та національної філософії в працях І. Мірчука, що ускладнює завдання історико-філософської реконструкції поглядів вченого.

Завданням української філософії І. Мірчук вважає пошук життєвої правди: «...її суть [...] прагне виявитись у чуттєво-релігійному наставленні, в етичному ладі, в розв'язанні світових подій» [112, с. 89]. На погляд І. Мірчука, «філософічна культура» просочилась у широкі українські маси, знайшовши там відповідний ґрунт. Тому І. Мірчук вважав притаманним українській філософії звернення до релігійної рефлексії як більш практичної, життєвої.

І. Мірчук визначає мету української філософії як пошук «життєвої правди». Сутність «життєвої правди», за І. Мірчуком, ніколи не знаходить свого вислову у чистій абстракції, у безсторонньому пізнанні речей, однак «...прагне виявитись практично у чуттєво-релігійному наставленні, в етичному ладі, в розв'язанні світових подій. Саме ці чинники мимоволі

зумовлюють сильніший зв'язок із національними моментами...», – резюмує вчений [112, с. 89].

Узагальнюючи викладене, відзначаємо що проект світоглядного обґрунтування філософії наприкінці ХІХ століття у повній мірі увійшов до наукового обігу. Отож спроби мислителів діаспори визначити специфіку української філософії на основі особливостей українського національного світогляду ґрунтувалися на інтелектуальних здобутках філософії життя та авторитеті таких мислителів як В. Дільтей та Г. Ріккерт.

В межах різних напрямів української філософії цей підхід досі зберігає помітний авторитет. Ілюстративною в даному контексті є позиція Н. Рожанської. Дослідниця зазначає наступне: «вивчення національного світогляду може надати допомогу в розумінні національної філософії і, навпаки, вивчення особливостей національної філософії може допомогти виявити риси, притаманні національному світогляду» [129, с. 27]. В такому трактуванні предмет філософії окреслюється постановкою та розв'язанням світоглядних питань. Враховуючи, що в світогляд вплетено національно-забарвлені елементи, це «забарвлення» екстраполюється на філософію, яка виражає даний світогляд у теоретичній формі. Другий аргумент, яким активно послуговуються сучасні дослідники національного світогляду, розкривається в твердженні про приналежність філософа до національної спільноти і, як наслідок, впливу колективної свідомості соціального середовища на результати філософської творчості. Як бачимо, дана позиція відтворює спосіб осмислення проблеми національної філософії в середовищі діаспори.

Втім такий підхід сьогодні викликає чимало сумнівів. Так С. Руденко вважає, що «на сучасному етапі розвитку досліджень з історії вітчизняної філософії аналіз питання про специфічні риси української філософії приводить дослідника до теоретичного «тупика», аніж до змістовних та

конструктивних результатів» [134, с. 48]. На думку дослідника, праці, автори яких обґрунтовували наявність таких рис української філософії, як «екзистенційність», «кордоцентризм», «антеїзм» тощо виявляють однобічність у трактуванні розвитку реального історико-філософського процесу в Україні чи будь-якої іншої національної філософської традиції [134, С. 48-49].

Варто зауважити, що на пізньому етапі творчості сам Д. Чижевський починає чітко розрізняти поняття «світогляд» і поняття «філософія». В роботі «Антична філософія в конспективному вигляді» (1946 р.) він пише: «Слово «світогляд» має значення певного погляду на світ, але цей «світогляд» не повинен бути якимось обґрунтований. Натомість філософія є наука, себто система тверджень, обґрунтованих на певних підвалинах, які «доведено» про допомозі певних «доказів», аргументів, науково і методично» [173, с. 4]. Філософія для М. Чижевського – «мислення в поняттях», а «світогляд» може бути зосередженням «неясних думок, уявлень, фантазій і здогадів» [173, с. 4].

Але диференціація світогляду та філософії не вкоренилась в політико-філософській думці української діаспори. До прикладу, філософію, як вияв національного світогляду, трактували О. Кульчицький, І. Мірчук та М. Шлемкевич.

Погляд на філософію, як теоретичну форму світогляду, наділену національно забарвленими елементами, не задовольняє сучасним засадам онтологічного розвитку історико-філософського процесу в Україні. Однак в рамках нашого дослідження ми не вважаємо за можливе поставити крапку в дискусії, що розгорнулась довкола питання про специфічні риси національних філософських традицій. Натомість ми пропонуємо на основі вивчення інтелектуальної спадщини української еміграції впорядкувати

розрізнені аспекти наукової рефлексії щодо проблеми редукції української філософії до категорії національного світогляду.

Як висновок, зазначимо, що концептуальний підхід до вивчення політичної філософії діаспори передбачає здійснення раціональних реконструкцій основоположень історії української філософії, до яких належать проблема «характеру» та «світогляду» українського народу.

Ідея національного характеру не втрачає своєї актуальності і уваги з боку наукової спільноти, про що свідчить значна кількість наукових публікацій, присвячених даній тематиці. Однак, попри значний інтерес до характерологічної спадщини діаспори, можемо констатувати, що погляди вчених діаспори часто «вмонтовуються» в контекст сучасних уявлень про національний характер. До прикладу, визначення понять «національний характер» чи «національний світогляд», які наводяться в розвідках зазначених дослідників, часто ігнорують результати філософування діаспорних мислителів. Таким чином, виникає загроза нівеляції студій діаспори до ролі анахронічного тла історії української філософії, позбавленого прикладного значення в умовах сьогодення. Як наслідок, зі сфери історії української філософії випадає пласт характерологічних студій діаспори як самостійної (окремої) складової політико-філософського знання. На нашу думку, ця тенденція збіднює пошук українською філософією свого місця в системі української гуманітарної культури. Відтак особливого значення набуває реконструкція ідеї про український національний характер в культурі діаспори. Завдяки цьому уможлиблюється імплікація результатів характерологічних студій діаспори до проблемного поля політичної філософії.

Проблеми національного характеру стали предметом дослідження різних соціальних наук, а перші спроби осмислити дану категорію сягають глибини сторіч. До представників «протохарактерології» зараховують

давньогрецьких філософів Сократа, Гіпія, Платона, Аристотеля та Теофраста. В Новий час ці дослідження знайшли своє продовження в роботах Ф. Бекона, Ф. Вольтера, Д. Гартлі, К. Гельвеція, П. Гольбаха, Д. Дідро, Е. Кондильяка, Ж. Ламетрі, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, Й. Фіхте, Д. Г'юма та інших видатних мислителів.

Французький філософ-матеріаліст Клод Гельвецій започатковує тему самобутності народів в етнопсихологічній парадигмі. Філософ робить акцент не на рисах національного характеру, а на індивідуальності способу мислення і відчуття («розуму»). У роботі «Про людину її розумові здібності та її виховання» [25] К. Гельвецій виводить тотожність «характеру народу» та його «розуму»: «Кожний народ має свій особливий спосіб бачити і відчувати, який утворює його характер, і у всіх народів характер цей змінюється або раптово, або поступово, в залежності від раптових або непомітних змін, що відбулися в формі їх правління і, отже, громадському вихованні» [25, с. 141]. За спостереженням Л. Поломошнова, К. Гельвецій визнає індивідуальність національного розуму і характеру і цим фактично декларує завдання розробки культурологічного підходу як опису самобутності конкретних народів [119, с. 70].

Концепція «духу народу» – базовий елемент філософії історії, особливо, німецьких філософів та представників німецького романтизму. Видатний німецький філософ Г. Гегель в праці «Наука логіки» писав: «Абсолютний дух народу, є абсолютно загальним елементом, ефіром, який поглинув в собі всеєдині свідомості, [...] абсолютна, проста, жива, єдина субстанція» [23, с. 427]. В «дусі народу» філософ «розчиняє» самостійність одиничної самосвідомості, яка, на його переконання, «жертвує собою в ім'я субстанції». Як бачимо, відповідне бачення Г. Гегель засновує на метафізичній концепції абсолютного і божественного як єдиної субстанції, яка проявляє себе в дусі народу.

Дослідник філософії Г. Гегеля А. Тимофеев зазначає, що в розумінні Гегеля «народний дух» усвідомлює себе в релігії, мистецтві, системі права, політики, філософії [161, с. 67]. Таким чином держава розкривається як об'єктивоване вираження народного духу. Народний дух є первинним відносно до індивіда.

Сучасник Г. Гегеля, Йоганн-Готфрід Гердер, розглядає народ як «корпоративну, узагальнену особистість», що володіє специфічним характером. У праці «Ідеї до філософії історії людства» для позначення цієї самобутності він пропонує послуговуватись поняттям «народний дух» [26]. Народний дух за І. Гердером набуває тотожності з характером або душею народу. Всякий народ має свій індивідуальний характер або дух, що визначає його історичне життя і проявляється в історичному становленні, культурі. «У всіх земних справах людей дуже багато залежить від часу і місця і від відмінностей у характері націй, бо найголовніше – характер народу», – висновує мислитель [26, с. 313]. Як зазначає Л. Поломошнов, І. Гердер чи не найбільш детально з мислителів Просвітництва розробив тему національної самобутності народів в контексті філософсько-історичної, етнопсихологічної та культурологічної парадигми [119, с. 70].

Французький соціопсихолог Гюстав Лебон впроваджує концепцію «народного духу» на сторінках праці «Психологія народів і мас». Вчений трактує національний характер як сукупність моральних та інтелектуальних особливостей, які визначають особливості суспільного устрою, впливають на культурний розвиток та вірування певного народу [89, С. 36-38].

Засновниками напряму «психології народів» в рамках етнопсихології, які розробили відповідну методологію, категоріальний апарат та теоретичні приписи в середині XIX століття стали Гейман Штейнталь,

Моріц Лацарус та Вільгельм Вундт. Основна ідея «психології народів» тісно пов'язана з концепцією народного духу. В лінгвістичній традиції її витoki беруть початок в філософії мови Вільгельма фон Гумбольдта. За Г. Штейнталем і М. Лацарусом, дух народу являє собою загальний продукт людського суспільства, а духовна діяльність є справжнє життя і призначення людини. Дух народу є джерелом як духовної діяльності, так і взагалі будь-якої діяльності людини. Таким чином, психологія народів – це наука про народний дух, що досліджує специфічні «способи життя і форми діяльності духу» у різних народів, які і складають духовну природу народів [78, с. 21].

Проведений огляд генези уявлень про національну самобутність народу важливий в контексті нашого дослідження з огляду на те, що методологічні позиції видатних західноєвропейських філософів XVIII-XIX століть позначились на шляхах осмислення українського національного характеру в середовищі діаспори. В мислиннєвій практиці представників політико-філософської думки діаспори простежуємо такі «запозичення» як географічний детермінізм, як вчення про визначальне значення кліматично-географічних чинників на формування національного характеру (О. Кульчицький, І. Лисяк-Рудницький, М. Шлемкевич), порівняльного аналізу характерів народів (як правило українського та російського), спроби систематизації позитивних та негативних рис українського народу (О. Кульчицький, І. Мірчук, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, В. Янів).

Втім філософські ідеї доби Просвітництва, як правило, потрапляли на ґрунт діаспорної інтелектуальної думки через призму вітчизняної політичної філософії XIX – початку XX століть. Відповідно, вважаємо за необхідне простежити розвиток уявлень про національний характер в межах української політико-філософської думки того періоду.

Серед сучасних вітчизняних дослідників побутує переконання, що предтечою української характерології була філософія Григорія Сковороди, який не тільки закликав до самопізнання, але й створив учення про дві натури і три світи (оточуючий нас макрокосм, мікркосм як світ людини та біблійний світ символів), концепцію «внутрішньої людини», теорію «спорідненої праці». Г. Сковорода запропонував образ серця як центру емоційності людини [142]. Зрілості «філософія серця» набуває в творах філософа та педагога Памфіла Юркевича. В етичному вченні П. Юркевича природа серця формує «етично-естетичний» погляд людини на світ. Інтерес для нас становлять міркування філософа щодо залежності «правового менталітету» народу від його духовного стану. Здійснюючи аналіз римського права, вчений вказує, що певна національність диктує народові його права, приписує йому певні закони, певний кодекс. «Національний темперамент народу, його психологічна конституція накладають свій відбиток на право і форми життя», – висновує П. Юркевич [186, с. 35].

Д. Чижевський віддає «пальму першості» пошуків природи національного характеру українців Д. Костомарову, а також відзначає внесок В. Антоновича, І. Нечуй-Левицького та Т. Рильського в розробку проблематики. При цьому Д. Чижевський досить стримано оцінює доробок своїх попередників, відзначаючи «брак автентичності» в їхніх творах, хиби «дилетантизму і нереалістичності» [175, С. 36-41].

Схожій позиції дотримувався О. Кульчицький. На думку науковця, перші системні спроби описати національний характер українського народу сягають доби романтизму. На переконання вченого, визначне значення мали такі роботи як «Дві руські народності» М. Костомарова (1861 р.) і «Світогляд українського народу» І. Нечуя-Левицького (1878 р.). В основу цих праць було покладено метод порівняння національного

характеру українців та росіян. Відзначаючи, що дані праці мали значний вплив на подальші дослідження національного характеру, О. Кульчицький констатує недоліки наукового змісту, зокрема брак емпіричного характеру пізнання, оскільки вони ґрунтуються на особистих оцінках, «які не завжди можна перевірити науково» [85, с. 709].

Інший науковець діаспори, В. Янів вважав О. Костомарова предтечею української етнопсихології. Вчений писав: «Костомаров, даючи свій ідеал українця, несвідомо відбивав національну психологію в політично-літературному творі, яку потім він науково опрацював на підставі обсервацій та констатацій» [194, с. 18]. Звертаючись до праці О. Костомарова «Дві руські народності», В. Янів відзначає «виразне розрізнення між росіянами й українцями», яке, за його спостереженням, випередило пізніші спроби української науки (лінгвістики, антропології, теорії літератури, історії) схарактеризувати українську вдачу [194, с. 18].

Позиція О. Кульчицького, Д. Чижевського та В. Яніва узгоджується з результатами пошуку витоків ідеї про український національний характер, які здійснюються в сучасній науковій літературі. Так, вітчизняні дослідники Ю. Блажеєвська, М. Марасюк, О. Миськів, Т. Потапчук, Н. Рожанська, Л. Ребуха та інші вважають, що концепт національного характеру завойовує уми представників суспільно-філософської думки ще в XIX столітті, а безпосередній початок характерологічних студій пов'язаний з культурологічними та етнографічними дослідженнями.

Отож видатний історик та етнограф М. Костомаров вводить до традиції українських характерологічних студій метод вивчення національного характеру через призму культури певного народу. В своїй дисертації «Про історичне значення російської історичної поезії» М. Костомаров зазначав, що «для пізнання народного характеру... треба шукати таких джерел, у яких би народ проявляв себе

позасвідомо...» [114, с. 30]. Таким чином, увага до психологічних особливостей народу маркує спробу вченого відійти від описового характеру дослідження, актуалізуючи питання самобутності українців, їхнього національного світогляду. В спадщині М. Костомарова вчені діаспори запозичили уявлення про перевагу історичних чинників над географічними в процесі формування національного характеру, самозаглибленість у внутрішній світ та домінуючу почуття терпимості серед українців.

Не менш помітний вплив на формування політико-філософської думки діаспори мала постать В'ячеслава Липинського. Теоретика українського консерватизму цікавив вплив характеру українця на сферу політики та суспільного життя. В контексті нашого дослідження варто вказати на відтворення мислителями діаспори тези В. Липинського про особливе значення емоційності в українському національному характері. До прикладу, в статті «Значення ідей В. Липинського» І. Мірчук так схарактеризував внесок теоретика українського консерватизму в розробку теми національного характеру: «Перший поміж українськими мислителями і раніш від аналогічних навчань у інших європейських народів у своїх «Листах до хліборобів» [...] підкреслив дуже виразно цю основну складову частину національного світогляду, а розвиваючи далі цю думку підніс селянство до ролі носія модерної української державності» [112, с. 231].

Розвиток ідеї М. Костомарова про національну літературу, як своєрідну «вітрину» національного характеру, простежується в творчості Івана Франка. Видатний літератор вважав, що національну самобутність кожної літератури творять «...її питомий національний характер, її оригінальні прикмети, основні особливості її народного гумору і народного пафосу, властивість її вислову, літературного стилю, поетичної техніки [...]» [168, с. 34]. Зауважимо, що згодом в працях мислителів

діаспори другої половини ХХ століття орієнтований на літературну спадщину спосіб дослідження національного характеру втілюється в методи так званих «репрезентативних типів».

Підсумовуючи, можна вказати, що в системі української політичної філософії ХІХ – початку ХХ століття виникають методологічні підходи до розв'язання проблеми національного характеру українця, які згодом на озброєння візьмуть мислителі діаспори. Особливий вплив на розвиток характерологічних уявлень справили ідеї західної філософії доби Просвітництва та українська традиція філософії життя в інтерпретації Г. Сковороди та П. Юркевича.

В подальшому становлення уявлень про національний характер в межах вітчизняної філософської думки було обірвано внаслідок підпорядкування сфери філософування в радянській Україні ідеологічним догмам. Зневага до національних проблем обумовила анабіотичний стан досліджень концепту національної свідомості та характеру народу, який зберігався впродовж усіх десятиліть радянської влади.

Отож, впродовж ХХ століття традиція осмислення концепту українського національного характеру зберігається завдяки характерологічним студіям діаспори. На міжвоєнний період припадають перші спроби концептуалізувати поняття національного характеру. Репрезентативними зразками характерологічних студій діаспори 1920-х – 40-х років, на нашу думку, є праці В. Старосольського («Теорія нації», 1922 р.) [155], Д. Донцова («Націоналізм», 1926 р., «Де шукати наших історичних традицій», 1938 р., «Дух нашої давнини», 1944 р.) [49, 47, 48], Н. Григоріїва («Українська національна вдача», 1941р.) [35].

Одне з чільних місць в плеяді діаспорних дослідників українського національного характеру належить Дмитру Чижевському. Світове

визнання вченому принесли здобутки в сфері історії філософії та слов'янських літератур. Однак нашу увагу привертає спадщина філософа, оскільки в ній започатковуються методологічні основи дослідження феномену української ментальності в культурі української діаспори другої половини ХХ століття. Д. Чижевський здійснює спробу дати характеристику найвизначніших для українського народу історичних епох та здійснити аналіз творчої спадщини його видатних літераторів в таких роботах як «Філософія на Україні», «Нариси з історії філософії на Україні» та «Український національний характер». Втім, на нашу думку, ключовою спробою Д. Чижевського змалювати характерологічний портрет українця слід вважати статтю «До характерології слов'ян» [175].

Зазначені розвідки були створені Д. Чижевським в найбільш плідний з огляду його історико-філософського доробку «празький період» творчості (охоплює 1924-1932 рр.), коли Д. Чижевський обирає в якості сфери своїх наукових зацікавлень історію філософії слов'янських народів. Однак, як влучно відзначає дослідниця творчості вченого І. Федорів, винятково історико-філософські рамки були для нього вузькими. Тож через спроби створити порівняльну історію слов'янських літератур до кола його інтересів входять різні прояви слов'янської культури: лексики та філософія мови, історія церкви та, зрештою, духовної історії слов'ян [167, с. 127].

В розвідці «До характерології слов'ян» Д. Чижевський перекидає місток від вивчення самобутності філософських систем слов'янських народів до питання про особливості ментальних рис українського народу.

Відповідно, в концепції Д. Чижевського вагомим значення набуває визначення типових рис українського національного характеру і світогляду, які, на думку вченого, накладають значний відбиток на «філософічну творчість представників даної нації» [175, с. 39]. За

Д. Чижевським, психічному складу українського народу притаманні три виразні особливості: 1) «емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм», що виявляються в естетиці українського народного життя і обрядовості; 2) «індивідуалізм та стремління до «свободи» в різних розуміннях цього слова»; 3) «неспокій і рухливість, більш психічні, ніж зовнішні» [175, с. 39].

Також значну увагу вчений приділяв питанню історичної генези українського національного характеру, який, на переконання Д. Чижевського, «...вибрав для себе те із історичних подій, що якраз відповідало його єству» [175, с. 40]. Даний підхід лежить в основі подальших студій ідеї про національний характер в інтелектуальному середовищі української діаспори другої половини ХХ століття. З огляду на це, на нашу думку, варто навести стислий виклад Д. Чижевським визначальних для становлення українського національного характеру етапів вітчизняної історії.

Зачатки формування національного характеру Д. Чижевський віднаходить в ідеях часів Античності. На думку вченого, «...елліністичні впливи позначилися [...] на всьому національному світогляді і знайшли [...] нове життя в пізніші часи, головним чином у Сковороди та Юркевича» [175, с. 41]. Основним культурним стрижнем за Давньоруської держави стає християнство завдяки створенню на його ґрунті текстологічної традиції («письменства»). При цьому вчений вважає вплив Константинополя поверхневим: «Треба визнати, що християнство, узяте із Візантії, не принесло з собою специфічних візантійських впливів. Основний вплив був все ж старохристиянської літератури (щоправда, у візантійському виборі й освітленні)», – робить висновок Д. Чижевський [175, с. 41].

Однак, з позиції Д. Чижевського, найбільш глибокий слід в глибинах українського світогляду залишила культура бароко: «...синтез християнства і античності у західноєвропейському бароко знайшов свій прояв і в Україні», – пише Д. Чижевський [175, с. 41]. З позиції науковця, впливу бароко на теренах України ми завдячуємо піднесенню образотворчого мистецтва та літератури, інтенсифікації релігійної боротьби і політичного життя. В українському національному типі, на переконання Д. Чижевського, зберігаються риси духовності бароко і її визначальна ознака – декоративність, перевага «видимості» над «буттям». Схильність до «декоративності», за оцінкою Д. Чижевського, призводить до «широкого жесту, до імпазантності, навіть до певної ілюзорної пишноти і величності, за якими немає достатньої духовної опори» [175, с. 41].

Наступним етапом становлення українського національного характеру, відповідно до Д. Чижевського, є період романтизму. При цьому, за спостереженням вченого, духовно близька до бароко «романтика» зберігала свій вплив в Україні протягом всього ХІХ століття. Таким чином, шукаючи джерела формування національного характеру в найяскравіших епохах в історії народу, Д. Чижевський виокремлює лише два «репрезентативні» періоди – княжу добу та добу бароко [175, с. 41].

Узагальнюючи результати характерологічних розвідок Д. Чижевського, варто наголосити, що підхід вченого до визначення особливостей національного характеру українського народу відкриває можливість для подальшого дослідження даного концепту в працях мислителів української діаспорної думки.

В рамках даного підрозділу ми розглянули питання про приналежність етнопсихологічних студій діаспори до української політико-філософської культури ХХ століття.

Спершу нами було окреслено проблему інтерпретації концепції «національного характеру» в сучасній українській гуманітаристиці. За нашою оцінкою, в українській гуманістиці, станом на сьогодні, відсутній консенсус щодо евристичного статусу поняття «національний характер». Попри це, даний концепт активно «циркулює» в українському суспільно-політичному дискурсі. Отож наразі передчасно залишати концепт «національного характеру» поза межами наукової уваги. З огляду на це, доцільно зробити припущення, що врахування результатів характерологічних студій української діаспори стане вагомим фактором пошуку української політичної ідентичності.

Наступним важливим припущенням з огляду на завдання нашого дослідження є теза про приналежність етнопсихологічних студій української діаспори до політико-філософської культури України ХХ століття. Відповідне положення випливає з тієї обставини, що вчені діаспори не вважали дослідження національного характеру самостійною сферою знань про суспільство. В інтелектуальній культурі української діаспори ХХ століття етнопсихологія ще не виокремилась в самостійну науку із самодостатнім методологічним базисом і функціональним полем.

Натомість характерологічні студії вчених діаспори тісно пов'язані з проблемним полем політико-філософської думки, а подекуди є її інтегральною частиною. З нашої позиції, дана ситуація є характерною для досліджень концепту «національного характеру» українців. Відтак характерологічні студії можуть бути залучені до пласту філософської думки України ХХ століття.

Отож, далі на сторінках даного дослідження ми спробуємо з'ясувати чи може концепт «національного характеру» в інтерпретації вчених української діаспори другої половини ХХ століття бути залученим до формування засад сучасних націо- та державотворчих проєктів.

Враховуючи, що в численних розвідках сучасних українських дослідників феномен політичної ментальності нерозривно пов'язаний з поняттям національної ідентичності, ми вважаємо за доцільне поглянути на поняття «національний характер» в етнопсихологічних студіях діаспори через призму ідеї української ідентичності. Етнопсихологічні студії вказують на ту обставину, що проекти української ідентичності апелюють до «незахідної» або етнічної моделі ідентичності. Втім в рамках етнопсихологічних студій вчені діаспори другої половини ХХ століття розглядають проблеми, які сьогодні залишаються актуальними в контексті конструювання української громадянської ідентичності. В цьому контексті показовою є наступна обставина – пошуки української ідентичності в студіях діаспори корелюється з сучасними розробками проблеми «дуалізму» української ідентичності. Тому, на наш погляд, характерологічні студії діаспори можуть стати важливим підґрунтям політико-філософського дослідження української ідентичності.

Наступним етапом нашого дослідження стало уточнення понять та «народний дух» (як ідейної предтечі поняття «національний світогляд») з метою уникнення термінологічної плутанини, яка притаманна політико-філософським студіям діаспори, особливо враховуючи їхній міждисциплінарний характер. З цією метою нами було проаналізовано генезу західноєвропейської протохарактерології та визначено шляхи, через які вона позначилась на традиції осмислення національного характеру в середовищі української діаспори. Також значну увагу було присвячено розкриттю традиції вивчення «національного характеру» в межах вітчизняної політико-філософської думки ХІХ – початку ХХ століть.

Методологічні підходи до розв'язання проблеми національного характеру українця, які згодом на озброєння візьмуть мислителі діаспори, виникають в системі української політичної філософії ХІХ – початку ХХ

століття. Нам вдалось засвідчити, що особливий вплив на розвиток характерологічних уявлень справили ідеї західної філософії доби Просвітництва та українська традиція філософії життя в інтерпретації Г. Сковороди та П. Юркевича.

При цьому ми спирались на погляди вчених української діаспори (Д. Чижевського, В. Яніва, О. Кульчицького) щодо значення доробку мислителів минулого на формування характерологічних уявлень вчених-емігрантів. Завдяки такому підходу вдалось виявити, що в системі української політичної філософії ХІХ – початку ХХ століття виникають методологічні підходи до розв'язання проблеми національного характеру українця, які згодом були інкорпоровані до своїх розвідок мислителями діаспори. Таким чином своє підтвердження знаходить теза про те, що неперервність традиції осмислення концепту українського національного характеру впродовж ХХ століття зберігається завдяки характерологічним студіям діаспори.

Серед характерологічних студій діаспори 20-х - 40-х років ХХ століття до фокусу нашої уваги потрапили дослідження вчених-діаспорян В. Старосольського, Д. Донцова, Н. Григорієва. Довоєнні студії цих авторів становлять інтерес для нашого дослідження, оскільки в них започатковується специфічна історіософська мова в середовищі діаспори, яка наділяє синонімічним значенням категорій «характеру», «світогляду», «свідомості», «психічного складу», «вдачі» народу. З одного боку, ця обставина засвідчує міждисциплінарний характер політичної філософії діаспори. З іншого – руйнує чіткість структури філософського знання про національний характер, оскільки постає в публіцистичних термінах.

В ході аналізу терміну «національний світогляд» було проведено стислий огляд європейської традиції, а також простежено еволюцію

уявленнь в середовищі української діаспори на основі праць Д.Чижевського, О. Кульчицького, І. Лисяка-Рудницького, І. Мірчука.

Наступний етап дослідження становить аналіз концепту «світогляду» як особливого різновиду «народної філософії» або «національної філософії». Аналіз концепту свідомості в творчості мислителів діаспори приводить нас до висновку: вчені діаспори (О. Кульчицький, І. Мірчук, Д. Чижевський, М. Шлемкевич) звертаються до теми зв'язку між національним світоглядом і національною філософією. Тому важливим методологічним аспектом нашої роботи стало розкриття проблеми тлумачення українськими мислителями концепту «світогляду» як особливого різновиду «народної філософії» або «національної філософії». Зокрема, ми встановили, що спроби мислителів діаспори визначити специфіку української філософії на основі особливостей українського національного світогляду ґрунтувалися на інтелектуальних здобутках філософії життя. В той же час слід зробити суттєве уточнення – погляд на філософію як теоретичну форму світогляду, наділену національно забарвленими елементами, не задовольняє сучасним засадам онтологічного розвитку історико-філософського процесу в Україні.

Отож в рамках даного підрозділу ми запропонували концептуальний підхід до вивчення політичної філософії діаспори, який передбачає здійснення раціональних реконструкцій основоположень історії української філософії, до яких ми зараховуємо проблему «національного характеру» та «світогляду» українського народу. Втім перш ніж здійснити подальший аналіз концепту «національний характер» в політичній філософії діаспори другої половини ХХ століття нам належить надати об'єктивну оцінку наукового потенціалу характерологічних студій діаспори для розв'язання викликів сучасності.

2.2. Щодо евристичного потенціалу окремих положень концепції національного характеру в етнопсихологічних студіях діаспори³

В політичній філософії української діаспори другої половини ХХ століття етнопсихологічний підхід став одним з важливих напрямків дослідження духовно-емоційних характеристик українського народу. Характерологічні студії розглядались мислителями української діаспори як інтелектуальний плацдарм для розв'язання перманентної кризи української державності.

Водночас, як засвідчує здійснений нами огляд спадщини мислителів діаспори, попри наявність окремих ґрунтовних досліджень, слід констатувати брак комплексних праць, які б систематизували результати характерологічних студій в діаспорному середовищі. Значний масив текстів, присвячених темі національного характеру, представлений у вигляді есе, публіцистичних статей та брошур, що певною мірою знижує їхній науковий рівень. Також слід відзначити, що міждисциплінарність політико-філософських студій представників української діаспори обумовила філософсько-публіцистичний стиль викладу. Внаслідок цього наукові теорії часто обмежувались мовою літературних образів та метафор, що ускладнювало адекватний, науково обґрунтований опис політико-філософських концепцій.

Огляд сучасних досліджень проблеми українського національного характеру вказує на зловживання українськими науковцями описовою моделлю, яка застосовується для розкриття змісту характерологічного доробку мислителів діаспори. Цілком слушною, на наш погляд, є позиція С. Руденка щодо дискусійних положень описової методології дослідження

³ Окремі матеріали даного розділу були опубліковані у статті автора «Концептуалізація національної ідентичності українців в етнопсихологічних студіях В. Яніва» [146].

в площині історії української філософії. До проблемних положень описової моделі науковець зараховує принципову неорієнтованість на пояснення закономірностей історичного розвитку філософських ідей та їхнього зв'язку з іншими формами духовного життя суспільства. Окрім того, на наш погляд, доцільно погодитись з С. Руденком стосовно того, що описові методи не забезпечують дослідника достатнім інструментарієм для побудови цілісної моделі внутрішнього розвитку філософського знання. Таким чином «зловживання» описовим методом ускладнює розуміння механізмів розгортання філософського знання в історичній ретроспективі, а також обґрунтування його значення для розвитку сучасних філософських досліджень [134, с. 75].

Натомість в сучасних дослідженнях метод раціональної реконструкції, що здатний забезпечити предметно-конструктивну критику щодо нерациональних чинників становлення політико-філософської думки діаспори, застосовується доволі фрагментарно. Як наслідок, за нашою оцінкою, спроби застосувати характерологічний доробок вчених діаспори для розв'язання актуальних філософських проблем сьогодення часто знецінюються нерелевантними з позицій сучасної науки категоріальними та методологічно-інструментальним запозиченнями зі сфери спадщини вчених-діаспорян. Отож перед нашим дослідженням постає завдання здійснити ревізію характерологічного доробку української діаспори другої половини ХХ століття з позиції можливості застосування інтелектуальних досягнень діаспорної думки для розв'язання проблем суспільно-політичного розвитку українського суспільства та держави в сьогоденні.

Вважаємо, що спершу доцільно звернутись до оцінки, яку науковці української діаспори дають власному доробку, що присвячений питанню національної характерології. Так, до прикладу, Д. Чижевський обережно ставився до спроб виявити і описати національний характер. Оцінюючи

значення своєї праці, вчений зауважував: «...ця тема нелегка для опрацювання. Усі спроби психологічної характеристики інших народів, в т.ч. і слов'янських, поки що не приводили до неспростовних і остаточних висновків» [175, с. 36]. Тому філософ зауважує, що риси національного характеру схоплені в його розвідках поверхнево і без подальшого уточнення не можуть вважатися основою для подальшої характерології українського народу [175, с. 36].

Складність характерології українського народу, на думку Д. Чижевського, полягає в тому, що «українське культурне життя» в різні історичні епохи зазнавало зовнішніх впливів, втрачаючи самостійність. Зміни зачіпали як рівень політичної залежності, так і рівень національної самосвідомості, особливо самосвідомості інтелігенції – що є найважливішими передумовами національного розвитку. «Українська історія в певні проміжки часу зводиться до рівня «історії провінцій» (Росії, частково Польщі)», – зазначає Д. Чижевський [175, с. 36]. Показово, що сучасна дослідниця спадщини вченого І. Валявко закликає не перебільшувати роль характерологічних студій Д. Чижевського: «його нариси є лише певними спробами виокремлення деяких рис української вдачі і знаходяться в початковому стані, до того ж вони мають подекуди спрощений характер (на потребу їхнього уточнення вказував і сам вчений) [16]. На наш погляд, точка зору І. Валявко вбачається цілком справедливою. Втім в контексті нашого дослідження доцільно зазначити, що Д. Чижевському вдалось суттєво розширити проблемне поле пізніших досліджень, які продовжились в середовищі української діаспори протягом кількох наступних десятиліть. Д. Чижевський вводить до дискурсу діаспори широке коло проблем, що перебувають на «кордоні» різних гуманітарних наук: філософії, філології, культурології, історії літератури, мистецтвознавства. Тож студії Д. Чижевського поєднують в собі риси

«духовно-історичного» дослідження, культурно-історичного аналізу. Така методологія є притаманною для філософської традиції української діаспори другої половини ХХ століття, де більшість ідей не викладені «систематично» та чітко.

Отож характеристику ознак української ментальності Д. Чижевського навряд чи можна розглядати як усталену схему, адже вчений усвідомлював динамізм описуваного явища. Для Д. Чижевського характерологічні риси не були чимось незмінним, виробленим раз і назавжди, а, скоріше, певними праобразами та тенденціями, які в залежності від історичних обставин можуть мати різноманітне наповнення, хоча водночас вони складають певні культурні світи і в цьому розумінні їхня цінність є абсолютною.

Окремий вклад В. Яніва в межах характерологічних студій полягає у дослідженні наукового внеску та систематизації здобутків окремих вчених діаспори в українську етнопсихологію. Громадську діяльність В. Янів розпочав ще наприкінці 1920-х років. Спершу долучився до скаутської організації «Пласту», згодом приймав активну участь в роботі Української військової організації (УВО) та студентської спілки Союз української націоналістичної молоді (СУНМ). В лавах Організації українських націоналістів (ОУН) В. Янів опікувався ідеологічним вишколом молоді, працював редактором в часописах організації націоналістів. Після Другої світової війни, вже в еміграції, обіймає посаду наукового секретаря, а в 1960 році стає членом головної Ради Наукового товариства імені Шевченка (НТШ). Найбільш плідний етап наукової діяльності В. Яніва припав на роки викладання в Українському католицькому університеті (м. Рим) та Українському вільному університеті, ректором якого вчений був впродовж 1968-1985 років.

В. Янів пригадує, що інтерес до проблематики національного характеру у нього виник в ході підготовки до Загальних зборів НТШ, що відбулась 1952 року в м. Сарсель (Франція). «Вивчення психічної структури народів [...] належатиме незабаром до найактуальніших питань науки», – писав В. Янів наступного року в статті для щомісячника «Визвольний шлях» [200, с. 5]. Інтерес до теми національного характеру українців вчений зберігав впродовж всього творчого шляху. Більшість статей та розвідок В. Яніва, присвячених проблемі національного характеру українця, публікувалися в 1950-1980-х рр., що вказує на перманентний інтерес науковця до зазначеної проблематики.

В. Яніву ми завдячуємо першим ґрунтовним дослідженням політико-філософської спадщини О. Кульчицького, Д. Чижевського та Я. Яреми. Також В. Янів дослідив етнопсихологічну спадщину Г. Ваценка («Вдача українця в світлі «Виховного ідеалу» Г. Ваценка» [190]), І. Мірчука («До систематизації поглядів Івана Мірчука на українську людину» [192]) та М. Шлемкевича («Етнопсихологічні аспекти в творах Миколи Шлемкевича») [193].

Здійснивши ґрунтовний аналіз доробку своїх колег, В. Янів приходить до висновку про незадовільний стан розробленості характерологічного напрямку в політико-філософській думці діаспори. Така ситуація, на думку дослідника, виникає внаслідок «намагання дати передчасну синтезу без належної попередньої аналітичної побудови» [200, с. 3]. В результаті вчені діаспори обмежуються суб'єктивними узагальненнями, які, за характеристикою В. Яніва, «...не дають змоги перевірки, яка є передумовою вивершеного наукового досліджу» [200, с. 3].

В той же час, «поважним кроком вперед» В. Янів вважає студії Я. Яреми «Українська духовність в її культурно-історичних виявах» [203] та О. Кульчицького «Риси характерології українського народу [85].

Спеціальна цінність студії О. Кульчицького, на погляд В. Яніва, полягає у зверненні уваги на «диференціальний момент», тобто на ментальні розбіжності між українцями [200, с. 4]. Що ж до значення доробку Якіма Яреми, то В. Янів резюмує наступне: «Перший практичний психолог, який підійшов до теми (національного характеру – В.С.) з цілим апаратом модерної проблематики. На думку В. Яніва, головна заслуга Я. Яреми - розділення предмету дослідження на теоретичний, культурософський та історичний аспекти [200, с. 4]. Втім, оскільки «емігрантський» етап наукової діяльності Я. Яреми припав на міжвоєнні роки, його доробок не є предметом нашого дослідження.

Свою статтю «Соціальні інстинкти українців», присвячену проблематиці українського національного характеру, В. Янів вважає «тільки першою спробою впорядкувати проблематику й охопити матеріал» [197, с. 35]. В роботі «Нариси до історії української етнопсихології» він приходить до висновку, що в межах досліджень української духовності доцільно обмежитися «статично-експлікативним принципом», тобто встановити ті риси духовності, що становлять органічну цілість. На його переконання, в межах більш глибокого дослідження завдання включатиме «динамічно-генетичний принцип», що розкриватиме як «поодинокі риси виникали й розвивалися» [194, с. 257]. При цьому В. Янів вперше серед вчених діаспори ставить під сумнів обґрунтованість методологічних підходів, якими слідували його сучасники в рамках характерологічних студій: «вже сама метода може викликати дискусію», – робить справедливе припущення автор [197, с. 35]. При цьому дослідник робить застереження проти «індуктивного нагромадження якнайбільшої кількості фактів», що «межує з публіцистикою» [197, с. 36].

Отож вчені діаспори досить обережно оцінювали власні здобутки, підкреслюючи, що вони становлять лише підготовчий етап для

подальшого, більш ґрунтовного та глибокого дослідження, «оснащеного» емпірично підтверженими даними. Ця обставина підтверджує обґрунтованість нашої дослідницької позиції щодо необхідності усунути з площини нашого дослідження діаспори ті сфери політико-філософської думки діаспори, які станом на сьогодні втратили свій евристичний потенціал. Отож в рамках даного підрозділу ми вважаємо за доцільне надати стислий огляд цих положень.

Брак емпіричних даних, недовіра до статистичних даних з радянської України, обмежені можливості комунікації з науковим середовищем СРСР спричинили ситуацію, в якій українська діаспора була фактично позбавлена об'єктивної картини про життя українців на батьківщині. В цих умовах українські мислителі в країнах Заходу розробили оригінальну методологію дослідження національного характеру. Зокрема, значного поширення набув метод «репрезентативних постатей» (накреслення духового портрету українця на основі життєпису чи літературної спадщини видатних українців різних епох, соціальних верств та регіонального походження).

Так, з позиції І. Мірчука, компенсувати нестачу дослідницького матеріалу можна завдяки аналізу національної літературної традиції. Відтак в концепції вченого спадщина визначних українських письменників набуває значення джерела знань про український національний характер. В пошуках описового матеріалу для створення портрету українця І. Мірчук найчастіше звертається до аналізу творчості Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка та В. Стефаника, філософських систем Г. Сковороди та П. Юркевича.

На думку В. Яніва, «...аналіз літературного твору може слугувати методологічним засобом для етнопсихологічних студій» [200, С. 6-7]. В. Янів реконструює національну вдачу українців через призму художніх

текстів видатних українських інтелектуалів та письменників: Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, М. Костомарова, М. Шашкевича, Л. Українки, М. Коцюбинського, І. Калинця, В. Симоненка та інших. Такий метод дослідник називає «консеквентним аналізуванням поодиноких витворів, як вияву індивідуальної творчості, [...] яка стоїть під впливом певного середовища» [200, с. 7]. Вибір твору, на основі якого здійснюється характерологічний аналіз, залежить від того, чи містить він «репрезентативні речі, визнані як характеристичні для епохи», або ж чи сприймався сучасниками як вияв їхнього загального «credo». Саме такі художні твори варті уваги дослідника ментальності українця, оскільки вони є «призмою хотінь, почувань і уподобань покоління» [200, с. 7]. «Якщо в аналізованих творах різних епох найдено подібні чи тотожні нотки, то тоді ці аналогії доказують, що вони є впливом якоїсь характеристичної прикметности даного народу», – резюмує В. Янів [200, с. 7]. Отож І. Мірчук та В. Янів через інтерпретацію художнього тексту здійснюють спробу розкрити особливості українського світогляду.

На нашу думку, даний пласт інтелектуальної думки української діаспори належить до культуро- та літературознавчих досліджень. Втім метод «репрезентативних постатей» не може слугувати основою для достовірного знання про національний характер українця та відповідно, бути залученими до політико-філософського дослідження.

Враховуючи притаманну політико-філософському доробку української діаспори ситуацію методологічної невизначеності, особливе значення для нашого дослідження набувають студії О. Кульчицького. Творчій спадщині О. Кульчицького належить особливе місце в політико-філософській думці української діаспори. Непересічність постаті О. Кульчицького в історії української інтелектуальної думки промовисто підтверджує академічний шлях вченого. З 1945 року він обіймав посаду

професора психології, а згодом філософії в Українському Вільному Університеті (УВУ) в Мюнхені – (навчальний заклад, що з 1920-х років залишався впливовим осередком української наукової думки за межами батьківщини). В 1962–1963 рр. ректор УВУ, а з 1964 року проректор; згодом, впродовж багатьох років, обіймав посади декана і продекана філософського факультету.

Навіть побіжний погляд на доробок вченого виявляє неабияку широту наукових інтересів. В численних монографіях та статтях О. Кульчицький розробляв проблеми різних галузей знань: філософії, психології, антропології, етнографії, педагогіки та літературознавства. Аналіз онтологічної позиції О. Кульчицького засвідчує вплив філософських систем різних епох. До прикладу, науковець запозичує в філософії античності поняття «софічності», яке описує як «певний стан чи прекметність душі», в «сковородинській» традиції розв'язує проблему особистості (пізнання світу на основі символів, алегорій, біблійських та міфологічних метафор), звертається до філософії німецького ідеалізму. Також праці О. Кульчицького усіяні цитатами новітніх представників різних спрямувань західноєвропейської інтелектуальної думки: А. Адлера, Н. Гартмана, Г. Марселя, Е. Муньє, Ж. П. Сартра, А. Тойнбі, М. Шелера, К. Г. Юнга, К. Ясперса та інших. Таким чином, хоча філософська концепція О. Кульчицького черпає свої засновки в філософських інтенціях минулих століть, в ній віддзеркалювались здобутки гуманітарної культури ХХ століття. За спостереженням Т. Гончарук-Чолач, філософуванню О. Кульчицького властивий своєрідний «поліфонізм» – залучення ідей мислителів різних епох та філософських шкіл, які, втім, майстерно вмонтовуються в струнку картину світу [30, с. 184].

Центральною проблемою філософської концепції О. Кульчицького впродовж всього творчого шляху вченого залишається проблема людської

духовності. Дослідницька позиція О. Кульчицького заснована на таких компонентах: пріоритет сфери духовного над матеріальним, принцип ієрархії вартостей та орієнтація на осмислення внутрішнього світу особистості (ідеал). Такий підхід до конструювання філософського знання дозволяє сучасним дослідникам спадщини О. Кульчицького (Т. Гончарук-Чолач, Н. Сабадуха) розглядати філософську спадщину вченого в світлі філософії персоналізму [30], [140].

На нашу думку, концепція персоналізму О. Кульчицького поєднує соціально-політичні, філософсько-антропологічні та етнопсихологічні ідеї вченого. Це зближує науковця з представниками французького персоналізму Ж. Лакруа, П. Рікером, Е. Мун'є, які розглядали проблему особистості крізь призму історико-культурної та філософської антропології. Втім персоналістична парадигма О. Кульчицького, на відміну від глобальних проєктів французьких мислителів (концепція «людини ХХ століття» П. Рікера [128] чи проєкт оновлення християнства через інкорпорацію найвпливовіших нефілософських антропологічних позицій Е. Мун'є [156]), набуває національного забарвлення, адже спрямовує філософську антропологію на пошук людського ідеалу – «ідеалу української особовості».

Для наукових пошуків вченого притаманна спрямованість на систематизацію напрямків концепції національного характеру. Він відходить від констатації та нагромадження етнографічних фактів, які описують духовну сферу буття українського народу. О. Кульчицький одним з перших в науковому середовищі діаспори здійснив спробу створити цілісну концепцію української людини та закласти основні методологічні шляхи з'ясування особливостей національного характеру. Вченого цікавлять фактори, що визначають національно-психологічні особливості українців. Такими в його концепції є природно-кліматичні

умови та ландшафт українських земель, расово-етнічна консистенція українського народу, соціокультурне середовище та геополітичні впливи.

З метою уточнення рамок подальшого дослідження характерологічних студій діаспори ми вважаємо за необхідне вказати на шляхи розвитку уявлення про український національний характер, які в сучасній науці трактуються як псевдонаукові або перебувають на маргінесі наукової дискусії. До таких напрямків ми відносимо уявлення про етнічно-расові та геопсихічні чинники національного характеру українців.

Значний вплив на розвиток вчення про расові відмінності в середовищі української діаспори справила наукова спадщина відомих вчених-антропологів та етнографів кінця XIX – першої половини XX століття: Ф. Вовка, Д. Щербаківського, І. Раковського, Р. Єндика. Так званий расологічний підхід до вивчення української ментальності знайшов відгук в політико-філософській думці діаспори 1930 – 1940-х років завдяки роботам авторів, що сповідували націоналістичні переконання: Д. Донцова («Дух нашої давнини») [48], Ю. Липи («Українська раса») [90], Ю. Русова («Душа народу і дух нації») [137], Н. Григоріїва («Українська національна вдача») [35]. В наведених роботах змальовуються характерологічні образи чотирьох рас – нордійської, остійської, динарської та середземноморської (медитеранської) на українському етнографічному та історичному ґрунті. На основі приналежності особи чи соціальної групи до тієї чи іншої раси мислителі діаспори висновували її комплексний характерологічний «портрет»: антропологічні ознаки, моральні якості, етичні та естетичні вподобання, інтелектуальні когнітивні здібності тощо.

На нашу думку, ці описання часто набували гротескних форм, а самі автори приходили до доволі сумнівних висновків. Наприклад, Д. Донцов стверджував, що моменти найбільшого державницького злету (становлення давньокиївської держави та епоха розквіту козацтва)

відбувались завдяки «расово-провідній» ролі «нордійсько-медитеранських первнів» в українському середовищі [48, с. 235]. І. Мірчук також висновує «расовий чинник», який, на його думку, «витворює» серед українців опірність асиміляційним впливам інших «расових елементів» [112, с. 233]. Втім ці міркування виводять вченого на тонкий лід виправдання єврейських погромів в українській історії через конфлікт «хліборобського» і «кочового» світоглядів [112, с. 233]. Не меншою мірою дисонують міркування О. Кульчицького про відсоткове відношення двох «головних рас» в структурі українського населення («44% динарської раси, 22% остійської»), які можна зустріти в ряді сучасних статей та розвідок [85, с. 709].

За нашою оцінкою, наукова цінність таких спостережень є вельми сумнівною. По-перше, вчені діаспори спираються на роботи авторів, які в сучасному науковому середовищі оцінюються як псевдонаукові (до прикладу, праці Жоржа Ваше де Лапужа – основоположника теорії «нордизму» про перевагу так званої «північної (нордичної) раси» чи Ганса Гюнтера, расового теоретика нацистської Німеччини). По-друге, основний ілюстративний матеріал расологічної характеристики українців часто черпався в образах художньої літератури. Наприклад, у Д. Донцова «типовим динарцем» є літературний образ Тараса Бульби [48, с. 229].

Відповідно, наведені умовиводи не можуть розглядатися нами як продуктивний напрям інтелектуальної думки української діаспори другої половини ХХ століття. Показовою є ситуація: якщо в розвідках 1940-50 рр. расологічний підхід є одним з ключових напрямків концептуалізації національного характеру українця, то в останній третині минулого століття такі погляди сходять нанівець, опиняються на маргінесі інтелектуальної думки діаспори. На цьому етапі відбувається критичне переосмислення расологічних концепцій. Так, Б. Цимбалістий формулює питання про

наукове підґрунтя «расової психології». Науковець вказує, що вчені на Заході заперечують достовірність подібних теорій. «Навіть якщо допустити існування расових відмінностей в психіці людей, то ще треба звернути увагу на дію інших, сильніших факторів, які іноді цілковито прикривають їх», – резюмує Б. Цимбалістий [170, с. 30]. Відзначимо, що О. Кульчицький також не абсолютизує результати свого етнічно-расового аналізу для характерології українців; навпаки, визнає, що наведена характеристика не позбавлена певних прогалин і недоліків. В той же час, на думку О. Кульчицького, наведений ним опис «принаймні частково», узгоджується з уявленням про українську людину, яке сформувалось в межах народницької літературної традиції [85, с. 710].

У продовження розгляду питання щодо продуктивності та евристичного потенціалу підходів до осмислення національного характеру в політико-філософській літературі діаспори наше дослідження слід також доповнити стислим викладом уявлень про вплив геопсихічних факторів на формування світогляду українців.

Ідея геопсихічних впливів корениться в уявленнях вітчизняних соціально-політичних мислителів ХІХ століття. Так, ще М. Костомаров в праці «Дві руські народності» висловлював думку: якщо народність міняє географію свого розселення, то у майбутньому «в недалеких поколіннях переминюються відповідно до підсоння, ґрунту й місцевості, і з них виробляється цілком нова народність...» [73, с. 12]. Письменник-культуролог Є. Маланюк вказував на динамічний розвиток української культури під впливом природних явищ на рівні з політичними процесами [101, с. 9].

На думку О. Кульчицького «краєвидний мотив» сприяє процесам «вчування», яке визначає як «складний психічний процес нашої внутрішньої психічної активності насамперед уяви...» [85, с. 711].

Відповідно до уявлень вченого, «вчування» у форми географічного рельєфу, в статичні та динамічні процеси природи сприяє змінам в ментальності народу, впливає на «ставлення до світу» [85, с. 711]. О. Кульчицький обстоює тезу про існування в Україні чотирьох різновидів геопсихічного впливу: північної низовини, лісостепу, степової смуги, гірського краєвиду.

З точки зору вченого, географія української північної низовини спричиняє «вчуванню» людини до краєвидного мотиву, «загрозливої обмеженості». Це надає світогляду українця-мешканця низової лісової смуги песимістично-позитивістичного забарвлення [85, с. 712]. «Вчування» в хвилясту лінію ландшафту лісостепової смуги схиляє людину до станів «неохоти до зусилля, або обачности, обережности й компромісів, що зрікаються «прямої дії» [85, с. 712]. Це обумовлює поведінковий стереотип, відповідниками якого стають стани «безтурботности, ігрової естетичної чи споглядальної настанови, як і м'якої поступливості й згідливості супроти чужого опору й чужих впливів, аж до самозречення, толерантности й схильности щось зносити, чомусь піддаватися» [85, с. 712]. О. Кульчицький приходить до висновку, що «континуум» українського степового і лісостепового краєвиду, в якому важко відокремити «композиційні цілості», спричиняє інтенсивність та глибину емоційної чуттєвості українців. Гірський та морський краєвиди характерні для периферії українства. У зв'язку з цим, на думку О. Кульчицького, вони позначились на локальних ідентичностях і є малопомітним на загальнонаціональному рівні.

Отож, О. Кульчицький наголошує на зв'язку української людини з землею та природою в контексті «вчування» української людини в місцевий краєвид. Завдяки цьому українець духовно «зливається» з ландшафтом, «підіймається уявним внутрішнім зусиллям разом з узгір'ями

вгору» чи «розлягається степом», що спричиняє ментальні наслідки в масштабах всього народу [85, с. 711].

Погляди Д. Чижевського та О. Кульчицького щодо ролі геопсихічних чинників у формуванні вдачі українця мали значний вплив в середовищі науковців діаспори. До прикладу, педагог та соціолог Іван Рибчин (1892–1970 рр.) зазначає, що статті Д. Чижевського «До характерології слов'ян» [175] та О. Кульчицького «Геопсихічний аспект в характерології української людини» [80] дали інтелектуальний поштовх до написання його габілітаційної праці «Соціально-психічна динаміка українського козацтва» (1949 р.) та брошури «Геопсихічні реакції і вдача українця» (1966 р.) [127]. Головним лейтмотивом досліджень І. Рибчина є теза про існування тісного зв'язку між краєвидом та усіма родами наших переживань: «Реакції людини на чинники краєвиду і землі називаємо геопсихічними реакціями. Суцільність психічних диспозицій до всяких родів внутрішніх процесів творить те, що називаємо характером і вдачею», – відзначає вчений [127, с. 29]. Водночас однією з основних складових «духового обличчя» українця, за І. Мірчуком, є міцний внутрішній зв'язок із землею, в якій споконвіку живе народ.

На відміну від «расологічних концепцій», в сучасній вітчизняній науковій літературі, присвяченій питанню національного характеру українців, досить широко репрезентовані міркування на тему геопсихічних впливів на ментальність української людини. До прикладу, С. Хрипко визначає геопсихологічні чинники («зорову географію проживання») первинними і головними детермінантами, що впливали на формування національної ментальності. З цього дослідник робить висновок, що відмінності ландшафтів Західної і Східної України обумовили «...полярність ментальних настанов населення цих регіонів, що відіграло подекуди фатальну роль в соціальній історії українства» [169, с. 55].

Т. Воропаєва також робить акцент на «природній першооснові» ментальності українців: «Найбільш глибинний шар етнічної специфіки українського ментального типу створює природа, вона визначає зміст і форми життєдіяльності народу, який на цій землі живе» [21, С. 79-86]. Отож сьогодні геопсихологічні студії діаспори знаходять відгук в українознавчих розвідках. Втім подальша імплікація геопсихологічних студій в сферу політичної-філософії вбачається непродуктивним шляхом дослідження. Головним недоліком, на нашу думку, є «розчинення» філософського знання у надто широкій сфері розвитку культури.

В рамках етнопсихологічних досліджень мислителів діаспори ідея «краєвидного мотиву» отримала розвиток в роздумах про особливості соціального устрою українського народу. В уявленні вчених діаспори тісний зв'язок з природою обумовлював «близьку до землі» соціальну структуру українського суспільства, яке в своїй переважній більшості до середини минулого століття залишалось селянським. «Селянською нацією ми були не тільки у результаті історичного процесу і не тільки соціологічно: нею були ми насамперед зі самої природи, – з вдачі, – селянською нацією були ми психологічно», – такими широкими мазками виписує «селянськість» свого народу В. Янів [194, с. 248]. Зрештою, хліборобський устрій зумовлює консерватизм і традиціоналізм українців. В. Янів вказує, що аналіз історичних процесів доводить – «тільки завдяки глибокому відчуттю традиції український народ не перетворився на етнографічну масу, незважаючи на татарське лихоліття, дворазову втрату провідної верстви, часи руїни і століття неволі» [194, с. 231].

На переконання О. Кульчицького, «Із неї (селянської структури – В.С.) виникає схильність до творення малих і інтимних груп типу [...] «спільнот», що характеризуються «почуттєвою близькістю», зорієнтованою на «симпатії», «спочуванні», «приязні» і

«взаємовирозумінні», а не на раціонально обґрунтованому змаганні до розумово продуманої спільної мети і спільних завдань як у широких групах типу «спілки» [85, с. 716]. Отож вчений відзначає, що людська взаємодія в селянському середовищі помітно обмежена. Вона засновується не на поділі праці, централізації керівництва чи диференціації управлінських функцій, а на природі. З цих позицій О. Кульчицький висновує спрямованість політичного життя українців на «...надмірне самозаглиблення, смиренність, насторожене ставлення до світу, недовіру до авторитету і влади» [85, с. 716]. Такий поведінковий стереотип дослідник називає «прихованим життям» («*vita minima*»). На переконання вченого, взаємини в межах українського селянства зводяться до взаємодії пов'язаних із організаційними формами невеликих територіальних одиниць, сіл чи селищ з обмеженим самоврядуванням. Через це у суспільному житті селян обмежені можливості для планування і проведення широкомасштабних громадських рухів та вияву широкої всезагальної солідарності. Негативним виявом такої ситуації, за О. Кульчицьким, є явища «гуртковости» – схильність давати оцінку ідеям чи людям на основі особистої пов'язаності спільними переживаннями й симпатіями. Також вчений вказує на брак зацікавлення щодо участі в суспільному житті, небажання дотримуватись сталих, тривалих в часі цілей [85, с. 716].

Ці спостереження О. Кульчицького становлять інтерес для нас сьогодні з огляду на особливості процесу децентралізації, який здійснюється в Україні в рамках концептуальної реформи з 2014 року. Реформа місцевого самоврядування передбачає насамперед делегування повноважень з національного на муніципальний рівень, що передбачає не лише докорінну реструктуризацію відносин між центром і периферією, але й принципово відмінну динаміку соціально-політичного розвитку регіонів. Тому одним

з ключових викликів успішному впровадженню реформи децентралізації є слабка координація дій між учасниками процесу на рівні громад, регіонів, центральними і субнаціональними органами влади. При цьому природньо, що орієнтація на індивідуальне самоствердження знижує готовність людини піклуватися навіть про найближчих, а тим більш про свою націю та державу. На нашу думку, варто звернути увагу на аспект, який виокремлюють Я. Котенко та А. Ткачук: оскільки об'єднані територіальні громади також можуть складатись із поселень, які слабо інтегровані між собою, мають суттєві відмінності за різними ознаками, то формування спільної ідентичності для таких громад є так само необхідною, як і для України в цілому. Вважаємо за доцільне погодитись з твердженням дослідників, що відмінності в місцевих ідентичностях на рівні об'єднаних територіальних громад також можуть створювати перешкоди їхньому розвитку, бути джерелом недовіри до місцевої влади, рішень і дій місцевої ради чи мешканців центрального поселення громади [74, с. 14]. В даному контексті дослідження представників української діаспори вказують на важливість консолідації зусиль суспільства на рівні громад, напрацюванні спільної візії розвитку на локальному рівні, між членами конкретної общини.

Втім спостереження мислителів діаспори на тему «селянськості» українців мають суттєвий недолік – вони втрачають свою релевантність через розвиток урбанізаційних процесів впродовж ХХ століття. Власне, в дослідженнях діаспори, починаючи з 1960-х років уявлення про українців як «селянську» націю переходить в статус анахронізму. До прикладу, історик І. Лисяк-Рудницький зауважує, що станом на середину ХХ століття соціальна структура України зазнала глибоких змін. «Тепер майже половина українців живе в містах, і рівень урбанізації зростатиме», – розмірковує він [92, с. 91].

До схожих висновків приходять історик та публіцист Панас Феденко. Він зауважує, що у випадку зміни суттєвих обставин суспільного й економічного устрою, український народний характер може змінитися. На думку вченого, з розвитком міст в Україні розгортаються процеси урбанізації, внаслідок чого національний характер «уже не буде репрезентований однобоко тільки селянством» [166, с. 385].

Мислителі діаспори обережно оцінювали результати характерологічних розвідок. Вони висловлювали численні сумніви щодо наукової обґрунтованості методології дослідження концепту «національного характеру». Д. Чижевський, О. Кульчицький, В. Янів та інші мислителі діаспори відзначають також брак емпіричних даних, які можна було б застосувати для аналізу закономірностей розвитку українського суспільства в умовах радянської ідеологічної матриці. Ситуація лише поглиблювалась через недовіру до результатів радянської гуманітарної науки, практичній відсутності наукових контактів, практики спілкування на академічному рівні. Відтак діаспорні дослідження українського національно характеру подекуди здійснювалися на основі архаїчної теоретико-методологічної бази XIX – початку XX століття, прикладом чого є застосування методу «репрезентативних типів».

У зв'язку з цим ми приходимо до висновку, що некритична імплікація в наукове середовище ідеалістичних концепцій вчених діаспори сучасними дослідниками може призводити до необ'єктивних і нерелевантних в умовах сьогодення висновків. Часто некритичне залучення до сучасних розвідок інтелектуальних здобутків діаспори, здійснених в 1940 – 70-х роках XX століття, призводить до втрати евристичного потенціалу таких досліджень, знижує рівень їхньої наукової новизни. Тому в рамках даного підрозділу ми ідентифікували ті напрямки дослідження концепту національного характеру в інтелектуальній традиції української діаспори,

які являють суто історико-філософський інтерес, фіксують архаїчний стиль мислення або спираються на ненаукову методологію. На нашу думку, вони повинні бути остаточно усунуті зі сфери досліджень проблем процесів сучасного українського націо- та державотворення як непродуктивні в умовах багатовекторної української національної культури.

До таких напрямків ми відносимо уявлення про етнічно-расові та геопсихічні чинники національного характеру українців. Дана позиція пояснюється нашою згодою з переважною більшістю сучасних дослідників. Водночас ми не відкидаємо можливості вивчення геопсихічних чинників ментальності в інших галузях вітчизняної гуманітаристики.

Також до таких, що втратили свій евристичний потенціал, ми відносимо спроби пояснити особливості соціального устрою через тісний зв'язок господарської культури з природою. Фактор «селянськості» в структурі національного характеру українця поступово втрачають свою евристичну цінність починаючи з середини минулого століття, коли набули сили процеси урбанізації населення України. Втім, ми далекі від повної нівеляції ідей мислителів діаспори щодо «селянськості» українців, в якій протягом останніх століть своєї історії було «затиснуте» українське суспільство. Навпаки, ми розглядаємо можливість інтерпретувати як ідейне середовище, в якому сьогодні можна черпати продуктивні ідеї для узгодження викликів, які перед Україною ставить адміністративно-територіальна реформа.

Висновки до Розділу 2

1. Як засвідчив аналіз творчого доробку мислителів української діаспори другої половини ХХ століття, вчені діаспори не вважали дослідження національного характеру окремою, самостійною сферою знань про суспільство. В інтелектуальній культурі української діаспори ХХ століття етнопсихологія ще не виокремилась в самостійну науку з самодостатнім методологічним базисом і функціональним полем. Оскільки етнопсихологічні студії в культурі української діаспори розбудовувались навколо проблеми національного характеру, такі студії ми визначаємо в рамках даної роботи як «характерологічні».

Характерологічні студії мислителів діаспори тісно пов'язані з проблемним полем політико-філософської думки, а подекуди є її інтегральною частиною. Ця обставина дає нам можливість висновувати тезу про приналежність етнопсихологічних студій української діаспори до політико-філософської культури України ХХ століття.

В рамках етнопсихологічних студій вчені діаспори другої половини ХХ століття звертаються до проблематик, які сьогодні залишаються актуальними в контексті конструювання української громадянської ідентичності. Відтак, на наш погляд, характерологічні студії діаспори можуть бути залучені до політико-філософського дослідження української ідентичності.

Отже, в межах даного розділу ми запропонували концептуальний підхід до вивчення політичної філософії діаспори, який передбачає здійснення раціональних реконструкцій основоположень історії української філософії, до яких ми зараховуємо проблему «національного характеру» та «світогляду» українського народу.

2. Дослідження українського національно характеру в середовищі діаспори подекуди здійснювалися на основі архаїчної теоретико-методологічної бази XIX – початку XX століття, прикладом чого є застосування методу «репрезентативних типів». Як результат, в інтелектуальній традиції діаспори постають уявлення про етнічно-расові та геопсихічні чинники національного характеру українців, а також спроби пояснити особливості соціального устрою через тісний зв'язок господарської культури з природою. З позицій сучасної науки ми відносимо наведені напрямки характерологічних студій діаспори до таких, що втратили свій емпіричний статус.

У зв'язку з цим ми приходимо до висновку, що некритична імплікація в наукове середовище ідеалістичних концепцій вчених діаспори сучасними дослідниками може призводити до необ'єктивних і нерелевантних в умовах сьогодення висновків.

Виділення положень, що втратили евристичний потенціал на сучасному етапі розвитку політичної філософії, дозволяє нам в подальшому дослідженні з більшою точністю окреслити спектр актуальних шляхів дослідження характерологічних студій діаспори та визначити їхній евристичний потенціал в контексті завдань нашого дослідження.

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР В ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИХ ІНТЕНЦІЯХ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСТВА НАУКОВЦЯМИ ДІАСПОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Перед політичною філософією діаспори другої половини XX століття постало завдання з'ясувати положення і перспективи національного розвитку України та українського народу в умовах світоустрою, який постав на згарищі Другої світової війни. Болісне переживання втрати держави та гнітюче враження від посилення геополітичної ролі Радянського Союзу на європейському континенті в другій половині 1940-х років актуалізували завдання пошуку ерозивних чинників, які зруйнували мрії українців про власну державність на початку минулого століття.

Отож в рамках даного розділу перед нами стоїть завдання встановити політико-філософську спрямованість етнопсихологічних студій вчених діаспори, яка, за нашим припущенням, набуває форми рефлексії над втраченою державністю України в ході визвольних змагань першої половини XX століття.

В рамках характерологічних досліджень вчені діаспори (О. Кульчицький, О. Мірчук, В. Янів, Б. Цимбалістий) звертаються до пошуку «комплексів» національної ментальності, які стоять на перешкоді ефективним змінам в житті держави та суспільства. Осмислюючи фактори «національного характеру», які стоять на перешкоді державницької ідеї, вони заклали основи дослідження проблематики внутрішньоукраїнської дихотомії «Схід-Захід», яка і сьогодні перебуває у фокусі культурософських та історіософських досліджень вітчизняних науковців. Водночас проблематика збереження світоглядних позицій народу та національної культури в складних для українського націогенезу умовах

отримала продуктивний розвиток в рамках концептуалізації українського «виховного ідеалу».

Тому на нинішньому етапі розвитку українській політичній філософії, на нашу думку, дієвим засобом розширення наукового знання про амбівалентність української політичної культури виступає залучення до наукового дискурсу інтелектуальної спадщини діаспори другої половини ХХ століття.

3.1. Концепт «межовості» українського народу в етнопсихологічному доробку вчених діаспори⁴

Впродовж багатьох століть українські етнічні землі входили до складу різних держав: Польщі, Угорщини, Румунії, Османської, Австро-Угорської та Російської імперій, а згодом і СРСР. Як наслідок, український соціум розвивався в умовах культурного, соціального, адміністративного та ідеологічного тиску, метою якого була нівеляція проявів національної свідомості та державницької ідеї. Сформовані в різні історичні епохи у складі різних держав українські регіони досі зберігають помітні відмінності за етнічним складом населення, рівнем урбанізації, особливостями політичної культури, рівнем економічних спроможностей регіонів. Хоча відповідно до численних соціологічних замірів громадської думки в останні роки фіксується тенденція до зростання загальноукраїнської ідентичності. Так, згідно з даними загальнонаціонального опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром Разумкова в 2019 році,

⁴ Окремі матеріали даного розділу були опубліковані у статті автора «Conceptualization of the East-West Dichotomy in the political philosophy of the Ukrainian diaspora in the second half of the 20th century («Концептуалізація дихотомії «Схід-Захід» в політичній філософії української діаспори другої половини ХХ століття») у 2020 році [217].

три четверті населення України вважає себе насамперед громадянами України (соціологи відзначають тенденцію до зростання: 75% проти 65,5% у 2018 році). Загальнонаціональна ідентифікація переважає в усіх регіонах України: у Центральному — 78%, у Західному — 76%, у Південному — 84%, у Східному — 66%. При цьому регіональна ідентифікація в середньому по країні становить близько 16% (варто зазначити, що соціологи фіксують поступове зниження з року в рік показників регіональної ідентифікації серед українців). Водночас, як показують заміри громадської думки, на сході України досі вираженою є ідентифікація з колишнім Радянським Союзом (7%) [117].

В той же час не варто забувати, що, починаючи з весни 2014 року, соціологічні опитування, за поодинокими виключеннями, не враховують думку жителів окупованих Російською Федерацією районів Донбасу та Криму. Складно не погодитись з дослідником української ідентичності М. Степико. Вчений зауважує, що, хоча сучасне українство наділене значним консолідаційним потенціалом, суспільству бракує «потужної системи культурного розпізнавання «свій – чужий»», а міфи про «єдиний народ», «братерський союз», «єдиний простір», «єдність російської та української культур» продовжують впливати на суспільну свідомість [157, с. 3]. Досліджуючи значення колективної пам'яті суспільства в контексті формування національної ідентичності, Н. Кривда справедливо зауважує, що сучасне українське суспільство помережене не тільки розбіжністю у баченні геополітичної орієнтації України, а й передусім колективними спогадами: суперечливий образ минулого, поєднуючись із відсутністю чітко виробленої національної стратегії, призвів до світоглядного та територіального розколу українського суспільства [77, с. 108].

Відтак особливо гостро перед Україною стоїть питання протидії «ментальній сецесії» власних громадян на невідконтрольних офіційній владі територіях. Для реалізації гуманітарної політики держава наділена широким інструментарієм. Це спеціальні заходи в рамках політики ідентичності, освіти, культури, історичної пам'яті, у сфері дотримання прав і свобод людини тощо. Однак реалізація відповідних заходів, як бачимо з попередніх даних опитувань громадян, все ще ускладнена помітною диференціацією суспільства за світоглядними, ціннісними та геополітичними установками.

Як слушно зауважує вітчизняний фахівець з питань гуманітарної безпеки О. Розумна, «за всю історію незалежності держави потенціал культурного розмаїття України належним чином не враховувався в рамках державної політики, а, навпаки, розглядався як конфліктогенний чинник у протиставленнях Схід-Захід» [130, с. 3]. За спостереженням дослідниці історії української політичної філософії М. Сороки, одним з продуктивних шляхів конституювання українського політичного світу є бінарна опозиція «східного-західного» типу політичного мислення.

Тема внутрішньоукраїнської дихотомії «Схід-Захід» перебуває у фокусі культурософських та історіософських досліджень вітчизняних науковців. До прикладу, історик Н. Яковенко зауважує, що «територія України, завдяки своєму географічному розташуванню на стику Євразійського Степу і двох масивів європейської («візантійської» та «латинської») культур, справді є «перехрестям» між Азією, православною Європою та «латинською» Європою» [189, с. 341]. Як наголошує інший відомий канадський історик українського походження О. Субтельний, «історично, культурно і геополітично країна знаходилася між двома світами. Вона формувала зону конфронтації між землеробами і кочівниками, між Європою та Азією, між ортодоксальною церквою та

католицизмом, між комуністами та націоналістами. Особливо глибоко вкоріненими рисами українського дихотомічного характеру є конфронтація в Україні двох політико-ідеологічних феноменів – нації та імперії» [225, с. 32].

Зауважимо, що в сучасному суспільному дискурсі проблема соціокультурної дихотомії «Схід–Захід» часто набуває конфліктогенних рис, оскільки в руках певних політичних сил перетворюється на інструмент маніпуляцій, спрямованих на диференціацію суспільства за світоглядними, геополітичними та ціннісними установками. Тема регіонального сепаратизму актуалізувалася в українському суспільному дискурсі з початку 1990-х років (в даному контексті в якості «відправної точки» можна пригадати події Кримської кризи 1992-1994 років). Умовна лінія розмежування політичного ландшафту України проходила по лінії «Схід-Захід». Наступного апогею конфлікт внутрішньоукраїнської роз'єднаності досяг в ході виборчих кампаній 2004 року (так званий «Всеукраїнський з'їзд народних депутатів та депутатів місцевих рад» в місті Северодонецьк, на якому було проголошено можливість створення так званої Південно-Східної Української Автономної Республіки). Однак належних висновків в царині націєтворення так і не було зроблено. Наслідком стала найдраматичніша внутрішньополітична криза в сучасній історії України осені 2013 – весни 2014 років, якою сусідня держава скористалась для анексії та збройної окупації українських територій. Втім, попри те, що агресія Росії з 2014 року стала потужним об'єднавчим фактором, станом на сьогодні передчасно говорити про подоланість глибинної дихотомії української національної ідентичності. Локальні ідентичності залишаються об'єктом маніпулятивного впливу як зовнішніх сил, так і локальних політичних акторів. В умовах перманентного конфлікту на Донбасі, низького рівня консолідації політичних еліт та

зниження суспільної довіри до результатів економічних, антикорупційних, адміністративних реформ виникає сприятливе середовище для маніпуляцій громадською думкою, насадження суспільних фобій та хибних стереотипів. В окресленій ситуації завданням української політичної філософії стає пошук орієнтирів розвитку суспільства та держави, що спроможні консолідувати суспільство.

Важливо наголосити, що пошук повинен відбуватись не шляхом стирання ментальних відмінностей. Навпаки, віднайдення спільних ціннісних імперативів та подальше утвердження національної ідентичності можливе зі збереженням культурно-етнографічної самобутності українців усіх регіонів країни.

На нашу думку, на нинішньому етапі розвитку українській політичної філософії продуктивним засобом розширення наукового знання про дихотомію «Захід-Схід» в українській політичній культурі виступає залучення до наукового дискурсу інтелектуальної спадщини діаспори другої половини ХХ століття. Характерологічна спадщина мислителів української діаспори містить чимало досліджень, що орієнтовані на осмислення таких проблем як форми культурної ідентичності, внутрішньоукраїнські ментальні кордони.

Дихотомію української національної ідентичності представники етнопсихологічної думки в середовищі діаспори другої половини ХХ століття інтерпретували як наслідок так званої «межової ситуації». В історичному аспекті формування українського національного характеру О. Кульчицький трактує «межову ситуацію» як постійне, невіддільне від людського існування перебування людини на «межах можливостей існування», на межах «боротьби, випадковості, провини, страждання, загрози смерті» [85, с. 713]. Таке формулювання, на перший погляд, виказує вплив поширеного в філософії екзистенціалізму терміну «гранична

ситуація», який ввів у вжиток Карл Ясперс у праці «Розум і екзистенція» [205]. Видатний філософ порівнює прикордонні ситуації зі «стіною», через яку розбивається весь попередній життєвий досвід людини, його раціональний погляд на світ. Колишнє життя постає перед ним як існування ілюзорне, несправжнє [205, С. 213-214]. Як бачимо, зміст поняття «межової ситуації» в філософській системі К. Ясперса вказує на відсутність змістовного зв'язку з ідеєю «межової ситуації» в характерологічних студіях української діаспори.

За О. Кульчицьким, особливість «межовості» українського народу полягає в тому, що вона сформувалась в умовах геополітичної ситуації «межової смуги поміж Заходом і Сходом. Так, історично склалося, зазначає О. Кульчицький, що Україна своїм «надзвичайним багатством і врожайністю простору» приваблювала «завойовницький Захід» і «степово-хижацький Схід» [85, с. 714]. Як наслідок, українська людина опинялась затиснутою в «межовій ситуації» – периметрі протистояння двох цивілізацій [85, с. 714]. Таке роз'яснення О. Кульчицьким концепту «межі» наближає нас до розуміння, яке наводить сучасна дослідниця Т. Ярошенко. Згідно з позицією Т. Ярошенко, «межа» – це діалектична категорія, що визначається як границя відокремлення, де завершується одна культурна форма (один історичний етап) і розпочинається інша (інший); вона фіксує відмінність одного (феномену) від іншого і взаємообумовленість, зв'язок одного з іншим [204, с. 172]. В даному контексті поняття межі набуває двоякого значення. З одного боку, вона розділяє, постає кінцем, завершенням певного етапу; а з іншого – сполучає розділене, стає місцем зустрічі кінця та початку. На наш погляд, слухним є твердження Т. Ярошенко, стосовно того, що філософсько-культурологічний підхід до проблеми межовості зосереджує увагу дослідника на явищах бівалентності й полівалентності культури, які

особливо виразно «проступають» на межі культурних контекстів. «У цьому сенсі межа (межовість), – зазначає дослідниця, – завжди кордон із чимось (кимось), а отже, належить одночасно обом явищам, культурам, семіосферам, які є взаємопроникними» [204, С. 172-173]. В той же час, дослідник історіографічної традиції в українській культурі К. Кислюк влучно резюмує, що факт «межового» становища України був прирівняний мислителями діаспори до «екзистенційної ситуації» і потрактований через мережу бінарних опозицій, притаманних психологічному ладу українства, але віддзеркалених і в суспільному устрої, і в історичній долі [63, с. 204].

Помітною спробою поглянути на український народний характер через призму дихотомії «Схід-Захід» здійснив представник історіософської думки в діаспорі Панас Феденко в своєму нарисі «Вплив історії на український народний характер» (1942 р.). З погляду П. Феденка, український національний характер можна описати, спираючись на «геополітичні обставини в історії України» [166, с. 377]. Одним із таких визначальних чинників, на думку П. Феденка, стало проживання українців на кордоні кочового світу. Науковець нагадує, що зі сторони степу аж до другої половини XVII століття доводилось чекати на небезпеку («неситого, жорстокого ворога»). «В історії України степ не був таким привабливим явищем для наших дальших предків, як він здався людям XIX століття після того, як у степах України настало замирення наслідком завоювання Криму», відзначає дослідник. Тому степ в українській історії П. Феденко інтерпретує як естетичний феномен, що позначився на національній вдачі українця «в дуже малій мірі» – переважно тим, що «постійно тримав українську людність у фізичній і психічній напруженості протягом довгих віків». З позиції П. Феденка, сусідство зі степом обумовило політико-економічний розвиток українського соціуму, спричинило явище катастрофи, як домінуючий мотив в історії України [166, с. 377].

Проектуючи на сьогодні міркування П. Феденка та О. Кульчицького, ми бачимо, що «межова ситуація» і досі залишається сталим мотивом у сприйнятті українським суспільством основ регіональної політики, місця та ролі України в ній. В суспільно-політичному дискурсі доволі резонансним є уявлення про Україну як «буферну зону»: країну, що затиснута між геополітичними центрами сили. Таке сприйняття регіонального положення нашої країни має своїм наслідком недовіру до обох векторів – як Заходу, так і Росії. В такій ситуації в умах українських владоможців ще на ранніх етапах побудови незалежної України утвердилась ідея «третього шляху» (у військово-політичному вимірі - концепція нейтралітету, позаблоковості). Тривала експлуатація цієї парадигми, зрештою, визначила ситуативний характер зовнішньої політики держави, обумовила рух у фарватері регіональних лідерів. В суспільній свідомості ситуація «межовості», яку описували мислителі діаспори, виплескується у формі розчарування щодо вектору європейської та євроатлантичної інтеграції, темп якої не задовольняє очікуванням більшості українців.

Таким чином в сучасності знаходимо підтвердження справедливості поширеної в політико-філософських студіях вчених діаспори тези, яка полягає у тому, що геополітична «межовість» України обумовлює маргіналізацію її політичного життя. «Знаходячись на перехресті інтересів сусідів, роз'єднане українство пасивно споглядало за тим, як метрополії вирішували долю його державності», – ця рефлексія І. Поліщука [118, с. 377], на нашу думку, співзвучна з сучасними оцінками поточної міжнародної ситуації, в яких наша держава розглядається як арена геополітичного позиціонування Росії та Заходу.

Однак мислителі діаспори надавали протилежного спрямування своїм дослідження «межовості» життєвого світу українців. Для них

етнопсихологічні розвідки геополітичних впливів на ментальність українця є вагомим ресурсом підтвердження приналежності українців до західного культурно-цивілізаційного виміру. На нашу думку, дослідження поглядів представників української діаспори другої половини ХХ століття варто розглядати як продуктивний спосіб розширити горизонт осмислення місця України в європейському гуманітарному просторі.

У пошуках свідчення «західності» українців мислителі діаспори часто звертались до проявів народної культури. В цьому контексті О. Кульчицький вводить до обігу наукової думки діаспори категорію «культурного кола». Концепція «культурних кіл» була запозичена українським філософом з площини історико-етнологічних теорій, які циркулювали в німецькому науковому середовищі 1920-1930-х років. Поняття культурного кола розробляли вчені-етнологи ХІХ – початку ХХ століття Ф. Гребнер, Ф. Ратцель, Л. Фробеніус. Даний підхід пропонував погляд на історію як динамічне полотно, на якому розходяться культурні кола, породжені фундаментальними відкриттями в різних країнах та регіонах світу. Сучасні дослідники зараховують розвідки цих вчених до дифузійністського напрямку культурософії [1]. В даному напрямку соціальної антропології вчені початку минулого століття бачили альтернативу еволюціоністському підходу, який замикає рамки дослідження розглядом внутрішніх змін в окремих суспільствах. Підхід дифузійнізму дозволив звернутися до вивчення взаємодії між культурами, розкрити механізм освоєння досягнень інших народів. Основними засобами розповсюдження культури від одного народу до іншого в рамках концепції дифузійнізму виступають явища, що сприяють переміщенню значних мас населення: війни, завоювання, колонізація, торгівля і міграція і т.д.. Внаслідок цих соціальних процесів відбувається добровільне або примусове наслідування і визнання культурних цінностей одного народу

представниками іншого. Таким чином, історія окремої країни в рамках концепції дифузійонізму може бути представлена як історія адаптації до набігаючих з різних сторін «культурних кіл», як історія трансформації суспільства під впливом зовнішніх чинників, таких, як навала, військова загроза чи культурний вплив могутніх сусідів.

В рамках даної парадигми мислив О. Кульчицький. Вчений вважав, що кожна нація вибирає компоненти культури даного «культурного кола» і перетворює їх у відповідності до особливостей «власної душі». Українську культуру О. Кульчицький зараховував до «європейського культурного кола», сфери «окцидентальної» (західньої) духовності. При цьому науковець зауважує, що вітчизняна культура перебуває на периферії «супроти окцидентальної духовної сфери» [85, с. 716]. Ця обставина позначилась на сприйманні західної духовності – її вплив слабшає з наближенням до окраїн як «межової лінії і захисної смуги» [85, с. 716].

Констатуючи втрату «модерною людськістю» зв'язку з природою, І. Мірчук відводить українському народу роль «світового масштабу». Близькість українців до природи І. Мірчук трактував як вияв «месіанського» призначення українського національного світогляду в масштабах історії світової культури та цивілізації. Дослідник писав: «Ми стоїмо на порозі розвиткової доби, в якій загубився майже цілковитий зв'язок з природними основами особистого і громадського життя» [110, с. 150]. Технологічний поступ західних суспільств, на думку І. Мічука, суперечить «інтимному зв'язку з всесвітом». В той же час, з позиції І. Мічука, більшість українців залишилися осторонь цивілізаторських впливів міста і у своїй культурній творчості зберегли органічний зв'язок з природою [110, с. 151]. Для І. Мічука Україна – це «останній клаптик Європи, на якому може вдатися спроба полагодження затяжної кризи в межах західної культури» [110, с.151]. «Думки проф.

Мірчука про природу й людину, – пише О. Кульчицький, – набирають акцентів «свідомости післанництва» українського народу, та стають самі собою доказом існування «тяги до месіанізму», що її І. Мірчук вважав за одну із «духових признаков» слов'янства взагалі» [82, с. 61], [145, с. 197].

За оцінкою дослідниці творчості вченого В. Білецької, основний зміст ідеї месіанізму українського народу в концепції І. Мірчука полягає у тому, що українці, як нація, наділені історичною місією, яка передбачає посередництво між цивілізаціями Заходу і Сходу. З одного боку, ця «місія» полягає у підтриманні рівноваги між двома соціокультурними полюсами, а з іншого – у налагодженні гармонійної геополітичної та культурно-духовної взаємодії між різними слов'янськими народами задля забезпечення їх територіальної цілісності, суверенних прав та сталого розвитку. При цьому В. Білецька пов'язує актуальність ідей І. Мірчука з необхідністю усвідомлення як відмінних так і спільних рис в менталітеті різних слов'янських народів для запобігання в подальшому зовнішньополітичних конфліктів та суперечностей між ними [6, с. 202].

Міркування О. Кульчицького та І. Мірчука, які виносять українців за рамки утилітарної «машинної цивілізації» Заходу, знаходять своє продовження в інтелектуальних пошуках сучасних вітчизняних науковців. До прикладу, Ю. Щербакова відзначає, що для українців характерні висока обережність (або навіть страх) перед інноваціями, потреба в захисті з боку сильної держави, консерватизм, слабо виражені потреби в новизні, творчості, свободі й самостійності [185, с. 102]. В схожому руслі міркують автори монографії «Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл» Б. Парахонський та Г. Яворська. Вони зауважують наступне: «Встановлення технологічного балансу життєзабезпечення та репродуктивної спроможності природи – рівноваги продукування та споживання, яка не знищує природні механізми й порядки, можна

позначити як «мир із природою» [115, с. 107]. Варто зазначити, що руйнація, злам стану рівноваги у природокористуванні спричиняє ситуацію «протистояння природі», яке зрештою призводить до нових типів рівноваги природи і людини. В історії такі ситуації часто обертались загибеллю певної соціальної групи та виснаженням екосистем.

Зауважимо, що після десятиліть експлуататорсько-зневажливого ставлення радянської влади до природних ресурсів, Україна постала перед вимогою часу – розвитком галузей зеленої економіки. Отож інтерес мислителів діаспори до проблеми охорони і захисту природи, як органічного середовища існування української людини, є цілком органічним для українського сьогодення.

Першою спробою В. Яніва встановити і описати зовнішні культурні впливи, які позначились на національній психіці, можна вважати його габілітаційну працю «Психологічні основи окциденталізму» (1949 р.) [195]. В. Янів вважає головним завданням зазначеної праці аналіз поняття «Захід» («Окцидент»), але дотично виводить тезу про ментальну спорідненість України з європейським культурним простором. В рамках свого дослідження вчений встановлює психологічну та культурологічну перспективи Західної Європи. Тому в межах даної праці В. Янів обмежується встановленням лише окремих аспектів світогляду українців, які, на його думку, посилюють контраст із психотипом російського народу. В такий спосіб В. Янів вказує на психокультурну приналежність українців та росіян до різних світоглядних універсумів – відповідно «Окциденту» (Заходу) та «Орієнту» (Сходу) [195, С. 4-7].

Водночас, на думку В. Яніва, українська психіка не тотожна західноєвропейській, в ній виразно відбивається «межовість», стан «переходу». «Межовість» України проявляється насамперед у пасивності її населення, яке В. Янів називає «послабленням вольовості». Становлення

держави, як стверджує дослідник, можливе там, де «сильно розвинута вольовість» [194, с. 286]. Відповідна динаміка проявляється через поєднання «рівнобіжних» чи «розбіжних» змагань сильних індивідуальностей (Європейська модель). Для Росії та Сходу в цілому, навпаки, притаманне підпорядкування пасивно-байдужого загалу волі деспота. Українці, на переконання В. Яніва, «належачи в основному до Європи, надто віддалилися від неї, щоб викресати і собі досить волі, необхідної для збудування власної держави, але не наблизилися настільки до Азії, щоб дати вести себе власному деспотові» [194, с. 286].

Інтерпретація проблем розвитку українського суспільства у категоріях постколоніалізму розгортається в сучасному науковому дискурсі України. На думку І. Поліщука «постійна наявність різноспрямованих, по суті протилежних, геополітичних орієнтацій у галицької та наддніпрянської гілок українства якнайкраще доводить загальний маргінальний характер української політичної ментальності» [118, с. 336]. Оцінюючи проросійську орієнтацію «наддніпрянців» та прозахідну орієнтацію галичан, дослідник вказує, що «українська маргінальність» яскраво проявляється в протилежній спрямованості соціо-культурних сподівань та політичних вподобань різних частин українства.

В. Ятченко у цьому зв'язку висловлює думку про існування в українському менталітеті своєрідного «месіанізму навиворіт»: «...Те, що ми вважаємо, ніби чужа модель цілком нам підходить і нас врятує, свідчить про неподоланий комплекс месіанізму. Тільки тут – месіанізму «навиворіт» – не наша нація є месією щодо інших, а інші щодо нас» [207, с. 80]. Зауважимо, що така інтерпретація не враховує того факту, що українці, навіть в умовах втрати національної політичної еліти, брали активну участь у творенні культури імперій. Тому сучасні оцінки

політичної «маргінальності» українців, як і теза В. Ятченко про орієнтацію на зовнішнього «месію», на нашу думку, є недостатньо обґрунтованими.

В середині минулого століття серед мислителів діаспори утвердилось переконання про те, що геополітична «межовість» української нації відкарбувалось на особливостях її соціально-політичного становлення. Так, на переконання О. Кульчицького, «екзистенціально-межова» ситуація обумовлювала два типи реакцій («світосприймальних скерувань») серед українців: авантюрний козацький «життєвий стиль» («*vita maxima et heroica*») і поведінку «анабіотичного», стилю «притаєного існування» («*vita minima*»). Перша поведінкова модель у своєму ідеальному продовженні веде до «ентузіастичної компоненти», друга – до «стилю прихованости», який виявляється у звуженні сфери життєвих контактів зі світом, «зануренні в себе» [85, с. 715]. Для першої форми світосприймальних скерувань – умовно «козацького» типу - центральною настановою стає не життя, а його «трансценденція», певна «ідея чи ідеал, що переступає й перевищує границі життя...» [85, с. 714]. Зразком козацько-лицарського ідеалу для О. Кульчицького є такі історичні постаті як Б. Хмельницький, П. Сагайдачний, козак Мамай. Окрім того, вчений виокремлює авантюрицько-здобичницький тип серед козацької верстви, який жив «миттю і насолодою ризику і добичі» [85, с. 714].

Водночас історичні чинники, на думку О. Кульчицького, витворили й інший тип української людини, що його описують вислови «тихше води, ніжче трави», «покірне теля дві мами ссе», «моя хата з краю, нічого не знаю». З позиції вченого, даний тип, на відміну від першого, тримався осторонь несприятливих історичних подій. Наслідком цього є замкненість, звуження зовнішньої життєвої експансії [85, с. 714]. Отже, історичні обставини не тільки створили два різних стереотипи поведінки українців,

але й сприяли тому, що перший тип гинув в конфліктах, в той час як другий зберігався.

Схожої позиції дотримувався П. Феденко. Він вважав, що національний характер кожного народу формувався під впливом певних домінуючих соціальних верств. В українській історії XVI-XVIII століть таку роль відіграло козацтво. Воно оформило національний характер, як у «реальній формі» (боротьба за інтереси козацького стану), так і в «ідеалізованій», «народолюбній» формі, що потужно відізнавалось в українській поезії та історіографії.

П. Феденко зазначає, що в епоху свого розквіту козащина стала праобразом всієї України, тож козацький ідеал ототожнюється з ідеалом широких народних мас. П. Феденко підкреслює, що перманентне протистояння з кочівниками витворило в українському середовищі «лицарський дух», якому притаманні такі ознаки як відвага, пошук небезпек та «добичництво». «Постійна небезпека, непевність завтрашнього дня дала тій добі своєрідну печать меланхолії поряд з найбуйнішим виявом веселого настрою», – зазначає П. Феденко [166, с. 378]. «Лицарський дух», на думку П. Феденка, зійшов нанівець тільки наприкінці XVIII століття, зі зруйнуванням Запорізької Січі та ліквідацією загрози зі степових просторів. Відтоді провідною верствою стає селянство. Але закладені в попередніх століттях риси народнього характеру, на думку П. Феденка, «не зникли, а продовжують і сьогодні виявляти себе в своїй мало зміненій формі» [166, с. 385].

На нашу думку, спостереження О. Кульчицького та П. Феденка щодо двох моделей соціальної взаємодії українців (авантюрний «козацький життєвий стиль» і пасивний – «анабіотичний», «притаєне існування») проєктуються на сучасну історію незалежної України. Три останні десятиліття в житті нашої країни були сповнені буремними подіями:

ненасильницькими революціями та численними кампаніями громадянського опору. Як засвідчує історія сучасної України, «суспільний договір» українців з владою передбачає право на повстання у випадку порушення останньою базових прав та свобод людини.

Питання приналежності українців до західного культурно-цивілізаційного виміру вчені діаспори пропонують розв'язувати через дослідження спорідненості української духовності з європейським гуманітарним простором. При цьому В. Янів вперше в інтелектуальній традиції діаспори трактує питання приналежності України до західноєвропейського культурно-цивілізаційного простору з позиції соціальної психології. В такий спосіб мислителі української діаспори другої половини ХХ століття намагались ствердити самобутність та самодостатність українського народу, який радянський академічний дискурс намагався розчинити в концепті «радянської людини».

Сьогодні українські дослідники звертають увагу на рудименти проявів радянської політичної культури («радянська ідентичність») (І. Абрамова, Т. Молавська, Г. Лавриненко, Ю. Кисла та інші) [1]. Ряд сучасних регіональних субкультур в Україні сформувались в нетрях радянської політичної культури та системи цінностей. За оцінкою Г. Носової, вони «частково знівельовали демократичні риси індивідуалістської культури західних українців, посилили колективізм та етатизм східних українців» [165, с. 126].

Сьогодні Україна перебуває на порозі третьої декади з часу здобуття незалежності, втім процес становлення держави характеризується системними викликами. Доводиться констатувати, що українське суспільство гостро переживає брак консолідованості, зорієнтованість на різні світоглядні координати. Навіть попри події Революції Гідності та мобілізацію суспільства для захисту державності від зазіхань російської

агресивної зовнішньої політики, станом на сьогодні передчасно говорити про те, що стан «внутрішньої розгубленості» подолано. Фактор внутрішньоукраїнської дихотомії української національної ідентичності віддзеркалюється в інтелектуальному дискурсі. Ця ситуація «заохочує» політиків до маніпуляцій суспільною думкою, а також підриває опірність суспільства перед численними загрозами деструктивних зовнішніх впливів. Доцільно також звернути увагу, що стан світоглядної дихотомії не можна розглядати поза контекстом радикальних перетворень, зумовлених процесами глобалізації та інформатизації соціального простору.

Проблема єдності українських регіонів в рамках єдиної держави резонувала в інтелектуальному середовищі української діаспори другої половини ХХ століття. Саме тому в характерологічній спадщині мислителів української діаспори знаходимо чимало актуальних для сьогодення ідей, зорієнтованих на осмислення таких проблем як форми культурної ідентичності, внутрішньоукраїнські ментальні кордони. Передусім вчені-етнопсихологи (як засвідчує наш аналіз, репрезентативними є роботи О. Кульчицького, В. Яніва, І. Мірчука та Б. Цимбалістого) звертають дослідницьку увагу на «дуалізм» національної ідентичності українців, що, на їхнє переконання, проявляється у дихотомії політичної культури Заходу-Сходу України. У пошуках пояснення стану роз'єднаності української національної ідентичності вони шукають на широкому полотнищі української історії та в міркуваннях про геополітичне становище українських земель в часи бездержавності (які, власне, охоплюють більшу частину історичного буття українського народу).

Так виникає ідея «межової ситуації», яка фіксує перебування української людини в «периметрі» протистояння двох цивілізацій – Заходу і Сходу. В цій ситуації фактор «межовості» проявляється в прагненні до

«серединності», політиці рівновіддаленості від регіональних міждержавних об'єднань та ініціатив.

В той же час, поза інтересом вчених діаспори лежить дискусія про «європеїзацію» українського соціуму як передумову модернізації суспільно-політичних відносин. Через дослідження проявів «межової ситуації» в національному характері українців мислителі діаспори приходять до однозначного висновку про приналежність українців до європейського гуманітарного простору.

На сучасному етапі становлення української держави політичним елітам та суспільству бракувало безапеляційності, рішучості у виборі європейського вектору розвитку, притаманної думці діаспори в питанні. Як наслідок, питання зовнішньополітичної орієнтації України перетворилось у фактор внутрішньої політики, що суттєво ускладнює процес суспільної консолідації. Втім події Революції Гідності та агресія Росії проти України, яка триває у формі перманентної гібридної війни, спричинила глибинні трансформації в сприйнятті ролі та місця України в ландшафті міжнародних відносин. Індикатором таких змін є стабільно високий рівень підтримки європейської та євроатлантичної інтеграції і, навпаки, зниження інтересу до міжнародних об'єднань на пострадянському просторі, в яких провідну роль відіграє Росія.

Варто відзначити, що мислителі діаспори не бачать в сучасному їм культурно-цивілізаційному образі Заходу того «архетипу», який Україна повинна зростити на власному ґрунті для забезпечення гідного розвитку держави, модернізації суспільно-політичних відносин. Науковці діаспори, до чия спадщини ми звертаємось в межах даного підрозділу, більш вагомим фактором реалізації українського національного проекту вважали внутрішньоукраїнську єдність в ментальному вимірі. Тому геополітичний фактор «межовості» О. Кульчицький, І. Мірчук, В. Янів, Б. Цимбалістий

та інші екстраполюють на проблематику «дихотомії» українського світу. Таким чином висновується важливе для українського сьогодення положення – остаточний цивілізаційний вибір не обмежується ідеєю членства в міжнародних організаціях. Він можливий лише як результат пошуку національного консенсусу, важливим етапом якого є дослідження національного менталітету українців.

Отож, розкривши зміст концепції «межової студії», ми встановили, що етнопсихологічна думка діаспори другої половини ХХ століття звертається до політико-філософської проблематики, в центрі якої, на переконання мислителів в еміграції, – системна криза української державності.

3.2. Концепція національного характеру в контексті кризи українського державотворення

В рамках політико-філософських студій вчених діаспори рефлексія над втраченою державністю проявляється в формі пошуку «комплексів» національної ментальності, які стоять на перешкоді ефективним змінам в житті держави та суспільства. Подібний підхід застосовують сучасні науковці, зокрема філософ М. Козловець вважає вартими уваги ті риси національного характеру, які стоять на заваді успішної розбудови державності та в міру можливостей намагатися змінити їх. «Кожна нація володіє притаманними тільки їй психо-культурними властивостями, які невидимими силовими лініями єднають людей у спільноту. Ми можемо вести мову про наявність державності лише тоді, коли населення певної держави має високий ступінь національної свідомості, громадяни складають певну цілісність, в країні успішно проходять процеси націотворення, формування повноцінної нації» [68, с. 49].

Повертаючись до сфери політико-філософської думки діаспори, відзначимо, що репрезентативним в даному контексті є критичний підхід І. Мірчука до характеристики окремих рис українського народу: «...поодинокі складові частини національної вдачі, які на перший погляд можуть нам бути симпатичними та видаватись навіть корисними, при зрілішій розвазі виявляються, як дуже небезпечні для долі народу явища» [112, с. 242].

В. Янів закликав своїх сучасників скеровувати дослідницький інтерес на «позитивні та негативні» аспекти вдачі українця. «Це є основа для майбутнього нарису українського виховного ідеалу, в яким повинно відбитися намагання закріпити наші прикмети і викорінити наші хиби» [197, с. 36]. При цьому важливо не применшувати зауважені хиби, – вважає мислитель. В. Янів наголошує на небезпеці заперечення негативних рис характеру українця, оскільки в такому випадку ми втрачаємо можливість перевиховання. «Дослідження наших національних прикмет і хиб, – писав В. Янів, – може дати нам ключ до розуміння нашого сьогодення» [194, с. 186]. Певні риси національного характеру, на переконання В. Яніва, ускладнюють участь в громадсько-політичному житті українців. Як наслідок, поглиблюється процес денационалізації провідних верств в Україні, тож в народному середовищі утворилося не лише почуття відчуження, але й «недовір'я до своїх панів, свого проводу» [191, с. 10].

Справді, структурним недоліком української політичної системи є фактична монополізація доступу до державного управління вузьким колом осіб. Для здобутку власних фінансових преференцій олігархічні групи використовують інститути демократії (до прикладу, виборчий процес). Суспільні та політичні інститути (політичні партії, засоби масової інформації, сектор недержавних громадських організацій тощо) в цих

умовах виявляються фінансово залежними або слабкими організаційно, щоб ефективно впливати на розбудову громадянського суспільства.

Отже запропонований мислителями діаспори підхід до осмислення ідеї «національного характеру» через призму кризи державотворення, на наш погляд, є продуктивним для встановлення чинників, які перешкоджають сталому розвитку держави та суспільства сьогодні. В даному контексті особливого поширення в середовищі діаспори набуло уявлення про так званій «комплекс меншовартості» українців. О. Кульчицький розуміє даний аспект національного менталітету як «відтиснену в несвідоме [...] групу почуттів, пізнань і прямивань, зв'язаних із власною недорівняністю й недостатністю супроти життєвих завдань» [85, с. 717]. Таку особливість народного світосприйняття спричиняють в одних випадках брак власних сил, в інших – значні труднощі у втіленні «життєвих завдань». З позиції О. Кульчицького, тягар несприятливих для націотворення політико-історичних умов та замкненість («інтроверсія») української психіки є основними чинниками розростання комплексу меншовартості до масштабу всієї української спільноти. Уже сама по собі обставина приналежності до спільноти, що живе в умовах гноблення її культури, значною мірою сприяє утвердженню такої риси як меншовартість.

Мотив національної «меншовартості» як недооцінки власних можливостей та потенціалу привертає дослідницьку увагу вітчизняних вчених і сьогодні. Так, М. Степико розглядає комплекс національно-культурної неповноцінності як наслідок браку спільності ідеалів, настроїв, образу колективного майбутнього. «Зрештою, Україна і сьогодні не об'єднана національним інформаційним, культурним простором і позбавлена загального розуміння власної історії», – констатує вчений [157, с. 301]. Слушною вбачається також позиція М. Рябчука. Дослідник

української національної ідентичності вважає, що «український комплекс неповноцінності» зумовлений самим фактом порівнювання, тобто ситуацією, коли українців змусили дивитись на себе чужими очима, бачити себе у чужому дзеркалі, оцінювати себе за чужими критеріями. «При тому, що ані ті критерії не були об'єктивними, ані погляд неупередженим», – доповнює свої міркування М. Рябчук [139, с. 104].

З позиції О. Кульчицького, комплекс неповноцінності набуває особливого забарвлення серед українців внаслідок дихотомії між «сприятливою самооцінкою» власного внутрішнього світу і життя з одного боку та традицією невдач на поприщі національно-визвольних змагань, краху української державності в «зовнішньому» (реальному) світі. Таким чином комплекс меншовартості набуває забарвлення «комплексу кривди». Як вважає О. Кульчицький, цей вияв характеру українського народу особливо чітко віддзеркалився в середовищі соціалістично-ліберальних політичних груп в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. [85, с. 718]. Рефлексія на «почуття меншовартості», за О. Кульчицьким, розгортається серед українців у формі етично-ідилічного мрійництва, віри в «царство правди, братерства й вселюдських ідей» [85, с. 718].

Понад те, О. Кульчицький вважав, що наслідком комплексу меншовартості є також «настанова реактивної агресії» (ворожості). Під тиском зовнішніх факторів, які не дозволяють цій силі виплеснутись назовні, вона переходить в несвідоме. «Поляризація» емоційного стану суспільства проявляється у різкій зміні, без суттєвих причин, психоемоційних станів: від захоплення до розпачу, від «всенародної любові» до «вибуху ненависті» [85, с. 718].

Почуття «меншовартості, непевності, презирства і ненависті до себе самих», на погляд Б. Цимбалістого, є прямим наслідком бездержавності. Б. Цимбалістий в брошурі «Тавро бездержавности» (1982 р.) змальовує

картину того, як століттями українці зазнавали принижень, зневажливого ставлення до себе, нестатків і прямого переслідування, фактично були позбавлені можливості бути собою, утвердитись як народ, рівний поміж інших народів [171]. Дослідник вважає, що тривале поневолення деформує вдачу українців, робить їх нездібними до самоуправління. Відтак бездержавність українців Б. Цимбалістий інтерпретує як соціо-психологічну категорію, що виявляється в нездатності до створення власної державної влади та здатності її втримати. Відзначає Б. Цимбалістий також слабкий розвиток «політичного думання» значної частини українського суспільства. На думку дослідника, воно залишається «вужьким, племінним», поширене думання «категоріями села, провінції, кліки чи партії, тобто груп людей на базі їх споріднености і близькості, із запереченням, нетерпимістю і ворожістю до всього, що є поза їхнім «племенем» [171, с. 12]. Тому ідея соборності, яка постала з політичним відродженням України початку ХХ століття, з позиції Б. Цимбалістого залишилася «гаслом, мрією, метою, про яку можна деклямувати і складати патріотичні заяви, яка, проте, не стала samozрозумілим елементом нашого думання і поведінки» [171, с. 12]. Такі негативні уявлення про себе самих, як правило, є неусвідомленими. Водночас комплекс меншовартості, за Б. Цимбалістим, породжував заздрість успіхам інших, бажання принизити тих, хто досягав успіху, тенденцію до самовихваляння і пошуку почестей та титулів.

На нашу думку, помітним вкладом педагога І. Гончаренка в розробку характерологічних поглядів діаспори стала розробка питання зовнішніх впливів на формування рис національного характеру. Вчений ставить в основу своїх роздумів твердження про те, що завоювання українських земель супроводжувались соціокультурними впливами з боку народів-завойовників. Наші предки, вважав І. Гончаренко, знайомились з

привнесеними на рідний ґрунт культурами, відбувалась боротьба різних культурних впливів. «Так зароджувались основні уподобання й душевні нахили українського народу», – висновує вчений [28, с. 46].

Водночас вчений запропонував підхід, згідно з яким ті чи інші характерні риси українського національного характеру на різних етапах історичного становлення привносились народами-завойовниками. Таким чином, за нашою оцінкою, вчений фактично перекладає відповідальність за негативні сторони національного характеру на зовнішні сили, відкриваючи шлях до часто необґрунтованої ідеалізації «української людини».

Більше того, підпорядкування чужоземному центру влади, на думку педагога І. Гончаренка, руйнує демократичні традиції українського суспільства. Виявом спотворення та заперечення «демократизму в нашій духовості» вчений-педагог вважає політичні програми В. Липинського та Д. Донцова [28, с. 51]. Наслідком тривалого недержавного життя В. Янів вважає слабо виражений «інстинкт підпорядкування». Виявом даної обставини вчений вважає те, що в Україні так і не утвердився ані «ідеал монархії», ані «церковної ієрархічності» [197, с. 38]. Відтак, за оцінкою Д. Донцова, авторитет серед українців часто здобувають люди «меншого формату», але які встановлюють міцний чуттєвий зв'язок з оточенням, що створює сприятливий ґрунт для демагогії і її сприйняття широкими масами [200, с. 30]. «Серед українців людина здобувала значення не завдяки успіхам, становищу, розуму, а, перш за все, завдяки умінню підпорядкувати собі ідеї», – так вчений формулює висновок, який легко проектується на проблему елітотворення в сучасній Україні [194, с. 229].

Справді, формування політико-управлінських еліт, які знаходились при владі в Україні протягом тривалого періоду її незалежності, відбулось ще за часів Радянського Союзу – у ворожому для українського

національного проекту ідеологічному середовищі. Це, вочевидь, обумовило гостру нестачу візій ефективного, конкурентного, в нових геополітичних та економічних умовах, розвитку України. Ця ситуація згенерувала одну зі структурних проблем розвитку нашого суспільства – концентрацію в руках вузького кола осіб доступу до економічних ресурсів країни і, як наслідок, політичного впливу на політичну сферу.

В сприйнятті громадян України наслідком неефективного державного управління в умовах соціального і майнового розшаровування стало падіння рівня авторитетності органів державної влади. Зароджується тенденція до так званої «негативної консолідації», коли громадяни консолідуються навколо негативного ставлення до інституцій держави, певних політиків, а в суспільно-політичному дискурсі починає домінувати критика і несприйняття окремих напрямків державної політики. Варто зазначити, що в часи зовнішньої агресії проти України, інформаційної війни та нав'язування популістичних наративів формування «негативної консолідації» є реальною загрозою для стабільного розвитку держави і соціуму. Суспільство, яке об'єднується навколо негативних маркерів, не здатне консолідуватися перед викликом соціально-економічних загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх, може тривалий час залишатись у вразливому становищі.

Повертаючись до творчості мислителів діаспори, зазначимо, що на думку історика П. Феденка, серед українців вкорінене «егалітаристичне» розуміння свободи і державної влади. «Політична ідея визволення висловлена була в соціальному егалітаризмі: без холопа і без пана. Аби позбутися своєї аристократії, українська людність готова була терпіти деспотизм московського царя, бо перед ним були всі рівні в рабстві», – зазначає П. Феденко. Таким чином, українцям притаманне розуміння свободи як рівності. Як приклад П. Феденко наводить принцип виборності

в козацькому війську, що «не давав утворитися аристократії і взагалі твердому стабілізованому режимові» [166, с. 383].

З індивідуалізмом, на думку П. Феденка, пов'язаний авантюризм і кар'єризм українців. Також дослідник фіксує тісний зв'язок таких рис українців як свободолюбність і рівноправність з почуттям особистої гідності. Даний фактор рельєфно проступає в історії панщини, яка тривала в Україні не так довго, як в Польщі чи Росії. Свідомість персональної гідності є засадою політичної активності і боротьби за власні права. Тож, за спостереженням П. Феденка, цілком закономірно, що саме в українському середовищі протягом ХІХ століття з'являлись найрішучіші борці з режимом панщини й деспотизму, а пам'ять про недавно втрачену свободу залишалась живою в народних масах [166, С. 382-385].

Чи не найважливішою рисою світогляду українців, на погляд вчених діаспори другої половини ХХ століття, є індивідуалізм. В інтерпретації І. Мірчука «надмірний ідеалізм» українця не враховує об'єктивних реалій, відкидає всякий авторитет, заперечує традиції, спричиняє до переваги «чуттєвості над розсудком» [112, с. 240]. Індивідуалістична спрямованість українського національного характеру, за І. Мірчуком, проявляється у суспільному житті: українець протистоїть всім формам спільного життя, що схильні до підпорядкування й суворої дисципліни. Вчений зазначає: «...українець відкидає з цілою рішучістю всі форми співжиття, яких передумовою є суворі дисципліна й повне підпорядкування волі вищого, забуваючи зовсім, що це має пагубний вплив на інтереси загалу, а в дальшій консеквенції на його власну користь» [112, с.236]. Відтак, з позиції І. Мірчука, «вибуялий індивідуалізм» «придушував» державотворчу традицію в українському середовищі, чим перетворив історичне буття цілої нації на «...гру нескоординованих, відосередкових сил, що через брак поважніших змагань

до скупчення мусіли стати катастрофою для майбутнього цієї спільноти» [112, с. 236], [145, с. 197].

Українці, вважав І. Мірчук, схильні до безмежного захоплення, однак після першої невдачі піддаються зневірі в остаточний успіх і так само швидко потрапляють у стан розпачливості, втрачають інтерес до подальшої праці. «Замість триматися розуму, який каже йти витривало й уперто крок за кроком на вибраному шляху до остаточної мети, кидаються вони в обійми почувань, що самі, без обмеження регулюючими законами розуму, приносять і одиницям і спільнотам величезні шкоди», – зазначає І. Мірчук [112, с. 238]. Схильність українців впадати в крайнощі зашкоджують стану «внутрішнього ладу і стабільності» та творить «головну перешкоду в процесі систематизації нашого думання», – висновує І. Мірчук [112, с. 242].

В трактуванні В. Яніва українець – інтровертивна людина з сильним відчуттям свого «я» та бажанням «самовияву назовні», що, зрештою, визначає приналежність українського народу до «індивідуалістичного культурного циклу». На думку В. Яніва, така ситуація унеможлиблює утвердження авторитарної форми правління, робить українців «вродженими ворогами деспотії» [194, с. 195]. Відповідно, за В. Янівим, на поприщі державотворення виникає парадокс: «в неволі ми опинилися тому що надмірно любимо волю» [194, с. 196]. Науковець стверджує, що «на різних історичних етапах українці боялися свого власного тирана, послаблювали себе внутрішньою боротьбою, не виявляючи одночасно досить активності назовні» [194, с. 196]. Отож, в розумінні В. Яніва, тенденція до необмеженого індивідуалізму в Україні появляється як небажання визнавати провідну роль одиниці, групи чи інституції.

Оригінальність підходу В. Яніва до характерологічних студій полягає у спробі об'єднати розрізнені риси та ознаки народної вдачі в системі

«соціальних інстинктів». До даного терміну вчений звертається з метою екстраполяції уявлень про психологію людини на рівень великих соціальних груп. В такий спосіб В. Янів виокремлює «інстинкт самопіднесення». Відповідно до концепції В. Яніва, бажання «самопіднесення» з давніх часів помітне однаковою мірою як в амбіціях регіонів, які не хотіли визнати передової ролі Києва, так і в поведінці князів, які прагнули зміцнити власне суверенне становище. Слабше вияв «інстинкту самопіднесення», на думку В. Яніва, виявляється у тенденції до стирання розбіжностей між суспільними верствами, при чому «нижчі соціальні верстви старалися вибороти собі кращі права коштом вищих», – зазначає дослідник [197, с. 37]. Перманентний конфлікт між соціальними верствами в княжу та козацьку добу української історії призводив до ослаблення державності та, як наслідок, іноземного панування. Водночас протистояння іноземній політичній системі через бунт переходить в перманентний стан, внаслідок чого формується небезпечний звичай, який вироджується в «бунт для бунту», в тотальний спротив, «негацію» не лише чужої влади, але й усякої влади взагалі. Більше того, українська недисциплінованість, непідпорядкованість волі іншого, межує з анархічністю. Отож, на переконання В. Яніва, пристрасне бажання особистого самовияву українця веде до його «духовного анархізму», індивідуалізм українця вчений відносить до причин невдач українців на шляху до власної держави [194, с. 263].

Протилежною духовною диспозицією до войовничості в українців стало бажання допомогти іншому. Як відзначає В. Янів, саме «соціальний інстинкт» «несення допомоги» вважається серед українців великою етичною цінністю. «І це ушляхетнення, яке нас віддаляє від пожару воєн та від руїн, ними спричинених, степенує дійсно протиставну рису

характеру, яка здавна була і так в Україні відома, поширена, ціненна», – резюмує дослідник [194, с. 291].

Зауважимо, що відсутність чіткої диференціації «соціальних інстинктів» в роботах В. Яніва вказує на умовний характер такого поділу. Вочевидь, В. Янів не ставив собі за мету створити вивершену класифікацію національних «інстинктів», а лише описати їх. Окрім того, на нашу думку, термін «інстинкт» не є релевантним для описання національного характеру, оскільки в загальноприйнятому трактуванні передбачає наявність вроджених тенденцій та прагнень, які виявляються у формі несвідомої поведінки.

Наш інтерес полягає в іншій площині. В концепції В. Яніва міститься важливе спостереження про засади організації громадянського суспільства в Україні. Вчений наголошує на високому потенціалі українців до самоорганізації. Схильність до «несення допомоги» ближньому виказує міцність горизонтальних зав'язків в суспільстві. Справді, в чи не найбільш скрутний період існування української незалежної держави – протягом перших місяців російської агресії в Криму та на Донбасі – українське суспільство продемонструвало значний мобілізаційний потенціал. Волонтерський та добровольчий рух компенсував прогалини в обороноздатності країни і став важливою запорукою збереження єдності держави, її опірності перед зовнішніми загрозами як конвенційного, так і гібридного характеру.

Найбільшим вкладом Б. Цимбалістого в розвиток характерологічних уявлень діаспори можна вважати його дослідження української родини як формотворчого чинника національної ментальності. В пошуках розуміння того, як «риси народного характеру» «успадковуються» з покоління в покоління, Б. Цимбалістий пропонував власний метод дослідження української ментальності – метод соціально-культурної антропології.

Вчений на сторінках своїх праць висловлює переконання про перевагу методу соціально-культурної антропології в контексті дослідження національного світогляду та характеру. Увага вченого до методу соціально-культурної антропології обумовлена сумнівом стосовно можливості застосовувати закони спадковості одиниці до спадковості рис цілої групи людей.

В статті «Родина і душа народу» (1978 р.) [170] Б. Цимбалістий обстоює тезу про визначальне значення родини у формуванні характеру цілого народу. За нашою оцінкою, найбільшим вкладом Б. Цимбалістого в розвиток характерологічних уявлень діаспори можна вважати його дослідження української родини як формотворчого чинника національної ментальності. На переконання вченого, структура родини впливає на відношення українця до влади і авторитету в спільноті. Так, на переконання Б. Цимбалістого, образ батька часто виступає як караючий чинник. «Дитина мусить йому повисуватися зі страху, але внутрі не любить його і бунтується... [170, с. 40]. Як тільки доросте, бажає чим скоріш відлучитися від батьківського дому, тобто вирватися з-під влади батька» [170, с. 40]. У дорослому віці людина повторює цю саму настанову у відносинах з владою, вважає Б. Цимбалістий.

Українець інтерпретує її представників у світі свого ставлення до влади батька: тобто ставиться з недовір'ям, нехиттю, ворожістю до влади взагалі і, якщо підкорюється, то лише зі страху, не добровільно [170, с. 40]. З цього Б. Цимбалістий висновує, що, якщо деспотична влада зникає, серед українців часто поширюється анархія. В таких неусвідомлених переживаннях і настановах, захованих в глибинах свідомості з раннього дитинства, Б. Цимбалістий шукає пояснення особливого підкреслювання українцями рівності, як вияву «анархічності української вдачі», тобто невміння встановити свою владу і її втримати [170, с. 40].

Представник діаспори, вчений-педагог І. Гончаренко до руйнівних елементів національного характеру зараховує мотив «анархічного руйнуючого чуття», яке трактує як неспроможність розпізнати справді щирий патріотизм та його доцільність в конкретній історичній ситуації від корисливих амбіцій [150, с. 120]. Також у якості прикладу деструктивного впливу на українську ментальність зовнішніми силами І. Гончаренко нагадує про чорносотенну пропаганду російського походження, яка «місцями занесла на Україну насіння релігійної нетерпимости й фанатизму» [28, с. 31], а також релігійний нігілізм, який «висушує духовне коріння народу» [28, с. 31]. Особливо загрозливим І. Гончаренко вважає проникнення в український ґрунт «холопства, хрунівського плазування і рабської чисто азіатської покори перед кожним паном», що, на думку дослідника, призводить до втрати почуття свого національного достоїнства [28, с. 31].

В сучасних політико-філософських розвідках вітчизняні вчені подекуди звертаються до теми «анархізму» в політичній культурі українців. До прикладу, М. Степико зауважує, що сьогодні передчасно скидати з рахунку традицію громадянського анархізму. Водночас не можемо не погодитись з автором відносно даної тези: «в історії України дане явище малодосліджене та унікальне, оскільки пов'язане з неприйняттям держави як загальнонаціонального інституту, який виражає та захищає інтереси всіх своїх громадян незалежно від місця проживання, походження, віросповідання, соціального статусу тощо», – зазначає М. Степико [157, с. 202]. Справді, про проблемний стан відносин між громадянським суспільством і владою в Україні свідчить надзвичайно низький рівень довіри громадян до органів влади, офіційних осіб, установ, політичних партій і рухів, громадських об'єднань, соціальних програм, заходів тощо. В той же час, на нашу думку, використання терміну

«анархізм» для опису особливостей національного менталітету виводить дискусію в площину дослідження ролі ідеологічних факторів в житті суспільства. Тому більш точним аналогом «анархічності», як характеристики суспільства, вважаємо поняття «соціальний нігілізм».

В умовах слабкості державних інституцій, браку дієвих механізмів регулювання суспільних відносин питання безпеки взаємодії соціальних груп хаотизуються. Подолання такого загрозливого стану досягається завдяки встановленню справедливих правил поведінки та функціонуванню соціальних механізмів, що діють на засадах усвідомлення спільних інтересів та протистояння спільним викликам.

Масові акції прямої демократії є важливим складником громадянського суспільства, ефективним засобом корекції політичного курсу держави, вирішення гострих соціально-економічних проблем, захисту прав і свобод громадян. В сучасній українській історії знаходимо чимало прикладів кампаній громадянського опору. Ненасильницькі на первинному етапі, під впливом опору з боку влади, вони виявляли значний потенціал до подальшого розгортання у формі народного повстання.

В інтерпретації мислителів діаспори громадська активність постає в образі вияву «чуттєвості» українців. Інтерес дослідників привертала історичні події, в яких вчені діаспори шукали прояви «народного гніву». Так, В. Янів висловлює твердження, що в історії України не складно відшукати приклади потужних рухів збройного опору (Гайдамаччина, Опришківський рух), які в свідомості широкого загалу не лише знаходили виправдання, але й іноді навіть були ідеалізовані в народній уяві та творчості. «Порух до помсти», на думку В. Яніва, прихований в сумі дискримінативних практик багатостолітньої неволі. Жорстокість вибухала в Україні зі справді стихійною силою тільки тоді, коли була виявом реакції і «ресентименту» за довгі століття принижень і експлуатації.

«Зовнішнє зло викликало пристрасну й не опановану реакцію навіть смиренних людей», – зауважує В. Янів [194, с. 269]. Втім така характеристика є радше наслідком непростої історичної долі українського народу, ніж первісною рисою національного характеру [146, с. 145].

Відсутність спільної візії розбудови національної державності між владою та громадянським суспільством потенційно загрожує втратою наявних здобутків, стагнацією соціо-економічного розвитку. На наш погляд, одним з визначальних аргументів, який свідчить про кризу державотворення є нестабільність політичної системи: замість пошуку оптимальних шляхів функціонування інститутів держави відбувається постійна боротьба за повноваження між гілками влади.

З погляду діаспори, не менш важливо ніж інституційний розвиток, є складова національної самосвідомості. Вчені діаспори пропонують розширити рамки осмислення проблем українського державотворення до сфери національної ментальності. Наш аналіз засвідчує, що на основі концепції «національного характеру» мислителі діаспори впритул наблизились до створення цілісної концепції української ментальності. До свого аналізу вони залучили фактори суспільного устрою, проблему співвідношення інтраверсії та екстраверсії в українській духовності, українську родину, етично-релігійні фактори та мистецько-естетичні зацікавлення тощо.

Непроста історична доля українського народу в трактуванні мислителів діаспори спричинила мотив національної «меншовартості», яку вони інтерпретують як недооцінку власних можливостей та національного потенціалу. Однією з ключових проблем державотворення для О. Кульчицького, О. Мірчука, В. Яніва, Б. Цимбалістого є денационалізація провідних верств і похідна реакція в народному середовищі – почуття відчуження, заглиблення у власний «ментальний

простір», замикання на малих соціальних групах – родині та громадах. Тому чи не найважливішою рисою світогляду українців, на погляд вчених діаспори другої половини ХХ століття, є індивідуалізм. Саме на гіпертрофованому індивідуалізмі українця для мислителів діаспори сходяться більшість негативних проявів національного характеру. Б. Цимбалістий навіть виводить «комплекс» бездержавності українців як соціо-психологічну категорію, що виявляється в нездатності до створення власної державної влади та її втримання. На думку І. Мірчука, «вибуялий індивідуалізм» «придушував» державотворчу традицію в українському середовищі, а В. Янів вважав крихітність ієрархічних структур влади на українському ґрунті наслідком тривалого недержавного життя.

Ці спостереження звучать так само справедливо і щодо сьогоденного українського суспільства, адже через перманентне падіння рівня довіри до органів влади в громадській свідомості виникає ризик формування тенденції так званої «негативної консолідації» (громадян об'єднує негативне ставлення до державних органів, несприйняття певних напрямів державної політики або державних діячів).

Важливо також підкреслити, що характерологічні студії діаспори спрямовані на фіксацію в центрі наукового пізнання проблеми розвитку людини. На наш погляд, саме такий підхід дозволяє наблизитись до вирішення завдання консолідації українців навколо єдиного проекту державотворення.

3.3. Ідея українського виховного ідеалу в межах політико-філософської спадщині діаспори⁵

Проблема збереження національної ідентичності в умовах еміграції – універсальна константа інтелектуальної думки діаспори. Зі зростанням числа українських емігрантів в країнах Заходу після Другої світової війни виникає проблема соціалізації українців у новому соціокультурному просторі. Водночас брак освітніх центрів в країнах перебування української еміграції зумовлював загрозу асиміляції молодого покоління. В 1940-50-х роках у середовищі українських закордонних організацій набуває популярності теорія «двох батьківщин» (подвійної лояльності). Тому у повоєнні роки серед багатьох науковців діаспори сформувався запит на подолання загрози національно-культурної нівеляції українців.

Особливість історичного контексту, в якому опинилась українська діаспора, також полягала у складному становищі української культури в Радянському Союзі. Як засвідчують численні публікації в періодичних виданнях діаспори, виклик «радянзації» ментальності українців становив загрозу зрощення освітнього та культурно-мистецького життя в Радянській Україні. Українська інтелігенція в діаспорі зі значною осторогою спостерігала як на батьківщині розгортається масштабний антропологічний «експеримент» радянської влади – формування радянської людини через насадження комуністичної ідеології.

Політика Радянського Союзу в гуманітарній сфері пустила глибокі «метастази» в свідомість українського народу. Тому тема денационалізації широких верств українського суспільства особливо гостро резонувала в

⁵ Окремі матеріали даного розділу були опубліковані у статті автора «Проблема українського національного характеру в науковій спадщині Григорія Ващенка та Івана Гончаренка» [150] та тезах доповіді «Український народний характер і світогляд в концепції виховного ідеалу Григорія Ващенка» на науково-практичній конференції «Проблеми розвитку науки в контексті трансформацій суспільства» в 2019 році [151].

середовищі українських вчених в еміграції – вони відчували відповідальність за збереження української культури «у вільному світі».

Зі здобуттям незалежності функції збереження національної самосвідомості перебрали на себе численні інститути українського суспільства, діяльність яких лежить у площині історичної пам'яті. Держава, звісно, також не може залишатись осторонь. Ключовим інструментом формування національної ідентичності виступає система освіти.

В контексті розгляду концепції «виховного ідеалу» в інтелектуальній спадщині діаспори ми вважаємо за доцільне звернутись до проблеми культурної політики в районах Донецької та Луганської областей, постраждалих внаслідок військових дій. Збройна агресія Російської Федерації проти України та анексія Криму посилює не лише економічне та політичне, але й гуманітарне відчуження населення цих районів від українського суспільства. Так, за даними Українського Освітнього Кластеру, на Донбасі негативних наслідків зазнали 735 тисяч дітей і вчителів, які навчаються і викладають у 3500 навчальних закладах на постраждалих територіях. До цього числа входить 670 000 дітей та 67 000 вчителів. З них 343 000 здобувають освіту та навчають на підконтрольних уряду територіях, а ще 394 000 знаходяться на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) Донецької та Луганської областей [187, с. 12]. Важливий вимір гібридної агресії полягає в руйнації основ української системи освіти на окупованих територіях. Виховання молоді тимчасово окупованих територій в дусі ненависті до будь-яких проявів українства, до ідеї української державності – є не лише фактором гуманітарної експансії Росії.

Тому, на наш погляд, завдання, що ставляться у межах педагогічної думки діаспори української другої половини ХХ століття значною мірою

співмірні завданням культурного розвитку України на сучасному етапі. В даному випадку як прикладну площину для застосування розробок вчених діаспори ХХ століття можна розглядати проблематику гуманітарної реабілітації дітей та вчителів, під якою розуміємо залучення, а в певних випадках навіть повернення їх до соціокультурного простору України.

Прикметно, що система національної освіти в інтелектуальній традиції діаспори розглядається не лише як запобіжник проти асиміляційних процесів, що охоплюють підростаюче покоління, але також як засіб захисту національної культури від зовнішніх, деструктивних з погляду націєтворення, впливів. Саме в другій половині ХХ століття утверджується спільне переконання у тому, що система національної освіти в еміграційних осередках – необхідна умова відродження тимчасово втраченого на батьківщині потенціалу розвитку гуманітарного знання.

Численні публікації в періодичних виданнях фіксують тверде переконання, яке панувало в діаспорних громадах: українці в еміграції стають представниками всього українського народу, отже мають бути, перш за все, освіченими людьми. До прикладу, у статті «Психодидактичні аспекти українознавчої освіти в діаспорі» О. Кульчицький виводить образ «ідеальної постаті» українця в діаспорі як «повноцінного громадянина своєї країни, пов'язаного із українським народом вузлами української мови й культури, якого особовість позначається християнсько-етичними вартостями і творчою дією для України» [84, с. 19].

Студії інтелектуалів діаспори, присвячені освітньо-виховному процесу, як передумові збереження світоглядних позицій народу, можна об'єднати навколо спільної проблематики – українського «виховного ідеалу».

Перші спроби окреслити український виховний ідеал здійснив фундатор української наукової педагогіки Костянтин Ушинський. В праці

«Про народність у громадському вихованні» він писав: «Кожен народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особах. Ідеал цей у кожного народу відповідає його характерові, визначається його громадським життям, розвивається разом з його розвитком...» [164, с. 76].

Концепція виховного ідеалу отримує подальший розвиток у спадщині видатного українського педагога Софії Русової. З-поміж вчених діаспори вона першою обґрунтувала тезу про пріоритет виховання молоді в парадигмі виховного ідеалу [138]. В другій половині ХХ століття концепція виховного ідеалу стає предметом розгляду з позицій етнопсихології та етнопедагогіки. Так, В. Янів висловлює переконання, що боротьба за соборну українську державу починається з бою за національний світогляд наступних поколінь. Тому успіх визвольної політики мислитель ставить в залежність від реалізації на практиці теоретичних основ українського виховного ідеалу. В. Янів констатує – серед причин нестійкості національного світогляду українців («часті зміни світогляду») та, зрештою, втрати державності немалу роль відіграв «брак власного виховного ідеалу, який консеквентно впливав би з точно з'ясованої великої мети». Вихований на засадах виховного ідеалу громадянин має «злагіднювати непорозуміння, об'єднувати, дбати за чистоту національної ідеї» [191, с. 12].

Цікавим, на наш погляд, спостереженням В. Яніва можна вважати тезу про нівеляцію «національних комплексів» через інструментарій виховного ідеалу. «Вивчаючи наші інстинкти, ми досліджуємо які є позитиви, які негативи у вдачі українця... І це є основа для майбутнього нарису українського виховного ідеалу, в якому повинно відбитися намагання закріпити наші прикмети і викоринити наші хиби», – писав науковець [197, с. 36]. Отже В. Янів наголошує на небезпеці заперечення

негативних рис характеру українця, оскільки в такому випадку ми втрачаємо можливість перевиховання [150, с. 118].

В статті «Українська вдача і наш виховний ідеал» В. Янів здійснює спробу концептуалізації поняття «виховний ідеал»: «Національний виховний ідеал апробує, поглинає вселюдські, загальноновизнані риси, доповнює їх тими рисами, які спеціально відповідають духовності чи звичаям даного народу» [198, с. 808]. Відповідно, вчений робить акцент на тісному зв'язку «виховного ідеалу» з етнопсихологією. З позицій В. Яніва, завданням виховного ідеалу є «скріплення національних прикмет із одночасним послабленням національних хиб» [198, с. 809]. При цьому вчений наголошує, що виховний ідеал не може існувати поза соціально-політичним контекстом. «На певному історичному відтинку, – вважає В. Янів, – можуть з'являтися спеціальні виховні ідеали, відповідно до своєрідних завдань, породжених добою чи умовами» [198, с. 810]. До таких особливих умов В. Янів зараховує еміграційне середовище. Отож, як бачимо, для вченого «виховний ідеал» перетворюється на інструментарій збереження цілісності національної спільноти в умовах проживання на чужині.

І. Лисяк-Рудницький в розвідці «Формування українського народу й нації (методологічні завваги)» висловлює думку, що саме виховання людини зумовлює приналежність до даного народу. Для І. Лисяка-Рудницького, виховання відбувається несвідомо і здійснюється через безпосередній вплив найближчого оточення, отже, насамперед родину. «Дитина дуже швидко переймає, «розбухає» рядом прикмет (від мови починаючи), що накладають на неї печать приналежності до означеного народного колективу. Ці прикмети мають «об'єктивний» характер, себто вони тільки дуже незначною мірою підлягають впливові й контролю свідомих бажань», – робить висновок мислитель [95, с. 14].

В філософсько-педагогічних студіях діаспори підхід до концептуалізації «виховного ідеалу» передбачав встановлення особливостей національного архетипу української людини – «українського ідеалу». Так дослідження національного характеру українця в межах педагогічної думки української діаспори стають надбанням всього корпусу політико-філософських студій діаспори. Відповідно, з огляду на предмет нашого дослідження, виникає необхідність висвітлення характерологічного доробку вчених-педагогів діаспори.

Значний вклад в обґрунтування концепції виховного ідеалу здійснив педагог та громадський діяч Григорій Ващенко (1878-1967 рр.). Освіту вчений здобув в Полтавській духовній семінарії та Московській духовній академії. Викладацька діяльність Г. Ващенка охоплює тривалий період – від початку ХХ століття до початку Другої світової війни. В середині 1930-х років звинувачення у «буржуазному націоналізмі» не оминули вченого-педагога: Г. Ващенка було звільнено з посади професора Полтавського учительського інституту. В роки німецької окупації Г. Ващенко працював редактором газети «Голос Полтавщини», внаслідок чого йому довелося емігрувати з України. Уже восени 1945 року обіймає посаду професора педагогіки та психології філософського факультету Українського Вільного Університету. Згодом обраний на посаду ректора Богословсько-педагогічної академії Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). В 1950-х роках видає підручник з педагогіки «Виховання волі і характеру», регулярно публікується в періодичних виданнях діаспори.

Політико-філософські погляди Г. Ващенка викладено в праці «Виховний ідеал» (1949 р.) [18]. В цій праці вчений розглядає поняття «виховного ідеалу» через призму «ідеалу української людини». На наш погляд, такий підхід становить оригінальний спосіб осмислення проблеми

національного характеру і заслуговує детального аналізу в рамках даного дисертаційного дослідження.

Далі вчений переходить до опису концепту українського ідеалу. Г. Ващенко простежує ідеал української людини в різних сферах життя: соціальній організації українців (інститут сім'ї), релігійності, народній творчості та творах митців і письменників, що створили репрезентативні образи свого народу. Виявом українського ідеалу в соціально-економічній площині, за Г. Ващенко, є обособлення (індивідуальне) господарювання. Дана риса національного ідеалу обумовлює певний дуалізм – з одного боку свободолюбивість, з іншого – взаємні непорозуміння і сварки, що часто призводило до взаємопоборювання та втрати державності [150, с. 119]. На ранніх етапах становлення українського етносу ці протиріччя, вважає Г. Ващенко, спричинили добровільне підпорядкування чужим володарям. Так на українському ґрунті проросли войовничість і хоробрість – риси, яким дослідник приписує варязьке походження. Однак з часом, під впливом слов'янської стихії, ці риси були «ушляхетнені, позбавлені кривавої жорстокості», – робить висновок вчений [18, с. 117].

Минуле, за спостереженням Г. Ващенка, свідчить, що українці не завжди були позбавлені шляхетних рис характеру: «Історичні умови життя українського народу з давніх-давен склалися так, що народні маси мусіли відігравати в ньому активну роль і завжди були ініціативними» [18, с. 185]. Для українця найцінніше – воля, незалежність в житті особистому, родинному й господарському. Відтак, на погляд вченого, українцям притаманний «духовий аристократизм», який, за визначенням Г. Ващенка, полягає в тому, що «людина ставить на перше місце не зовнішні ознаки гідності [...], а високі духові якості вдачі» [18, с. 117].

В творчості Г. Ващенка глибокий слід належить переконанню про релігійність як невід'ємну рису українського світогляду. Релігійність

українського селянина вкорінена в сфері традиції: «Фактично через традиції від старших до наступних поколінь в першу чергу передаються релігійні вірування та звичаї», – писав Г. Ващенко [18, с. 183].

Продовжувачем інтелектуальної діяльності Г. Ващенка в педагогічній традиції діаспори став Іван Гончаренко. Вчений розкриває своє бачення проблеми національного характеру в працях «Основи українського національного виховання» [28] та «Уваги до українського національного характеру» [29].

Цікавим, на наш погляд, є міркування І. Гончаренка про наслідки тривалого перебування українського народу під владою іноземних держав, Наслідком цієї обставини вчений вважав розділення ментальності українців Сходу й Заходу. Для І. Гончаренка ці розбіжності є настільки суттєвими, що вчений говорить про «два типи українців». Основою української духовності вчений вважає «україно-візантійське православ'я» [150, с. 120]. Однак західноукраїнська інтелігенція формувалась під впливом унії і західного католицизму, ізольовано від «кореня українського національного організму на Сході», – вважає І. Гончаренко [28, с. 32]. Як наслідок, «українці західних областей, особливо галичани, надто преклоняються перед Заходом і західною культурою, уважаючи все західне вищим, кращим. До Сходу, в тому числі й до українців східняків, ставляться як до чогось меншевартісного», – зауважує І. Гончаренко [28, с. 32]. Причиною такого ставлення, на погляд вченого, є з одного боку незнання «Сходу» і його культури, з іншого боку – сприйняття «Сходу» через призму російської ментальності. Тому важливу роль в питанні зміцнення національної єдності вчений відводить виховному ідеалу: «Цього не було б, коли б ми всі виховувались на одному матеріалі своєї національної педагогіки», – вважає І. Гончаренко [28, с. 33].

Однак станом на середину ХХ століття українському «виховному ідеалу» лише належить знайти шляхи свого втілення. Тому І. Гончаренко констатує: «на сьогодні ми не маємо дійсного виробленого типу української людини. Мусимо такий тип нової людини створити, виховати» [29, с. 20]. Відтак історичне завдання провідних верств українського суспільства І. Гончаренко вбачає у тому, щоб «...гармонійно поєднувати Схід і Захід, формуючи щось нове й оригінальне, [...] синтезу позитивів того й другого» [28, с. 34]. В ролі синтезуючої сили І. Гончаренко бачить розвиток та зміцнення «шляхетних почувань, а в першу чергу релігійного чуття» українців [28, с. 33]. Оскільки глибока релігійність українського народу є компонентою його «чуттєвої сфери», релігія, на думку вченого, повинна відіграти роль «компенсатора» негативних рис характеру українця, ліквідувати неврівноваженість та «анархічність» української вдачі.

Соціально-культурні умови проживання на чужині обумовлювали необхідності виховання молодого покоління українців в середовищі національної культури. Інтерес до «українського виховного ідеалу» з боку української еміграції можна трактувати як вияв бажання зберегти національну самосвідомість в умовах культурного та політичного пригноблення українців на історичній батьківщині. Таке переконання надіяло інтелектуальні кола діаспори відчуттям морального обов'язку щодо виховання молоді в дусі українського національного ідеалу.

Представники педагогічної думки в середовищі української діаспори здійснили спробу реконструювати характерологічний образ української людини в межах концептуалізації поняття українського виховного ідеалу. Оглянувши розвідки Г. Ващенка та І. Гончаренка, ми прийшли до висновку, що в основі концепції українського виховного ідеалу, яка стала основоположним каменем теорії педагогіки в діаспорній науці повоєнної

доби, лежать уявлення вчених-педагогів про ментальні риси та світогляд українського народу. Показово, що міркування Г. Ващенка та І. Гончаренка про природу українського виховного ідеалу знайшли відгук в сфері діаспорної етнопсихології, зокрема в розвідках Я. Яреми, І. Мірчука, В. Яніва, О. Кульчицького. Репрезентативною є оцінка творчості Г. Ващенка, яку дає В. Янів.

Поняття виховного ідеалу в творчості Г. Ващенка та І. Гончаренка набуває значення політико-філософської категорії, адже його здійснення проектується на прийдешні покоління, майбутнє українського народу. Для вчених-педагогів виховний ідеал – це шлях подолання непорозумінь та ментальних розбіжностей між українцями «Заходу і Сходу» на історичній батьківщині і, водночас, надійний інструмент збереження національної самосвідомості в умовах еміграції.

Г. Ващенко та І. Гончаренко відзначали важливу роль традицій в становленні національної свідомості. Саме в сфері народних традицій та вірувань вчені шукали архетипічний образ української людини – «український ідеал». На їхнє переконання, в такий спосіб можна «очистити» український національний характер від пізніших нашарувань – негативних виявів менталітету українця, що постали як реакція на загарбницьку політику сусідніх держав. Також особливістю характерологічних поглядів вчених-педагогів стало акцентування уваги на релігійності як одному з найважливіших факторів української духовності. Тому прикладне значення для нашого дослідження набуває теза Г. Ващенка про те, що християнство в Україні набуває національних форм.

На сучасному етапі, на нашу думку, важливою метою освітнього процесу є підготовка людини до інноваційної діяльності, підвищення її конкурентоспроможності, рівня адаптивності до умов глобалізації ринку

праці. В даному контексті звернення до сфери національних традицій та релігії при конструюванні «виховного ідеалу» не відповідає викликам часу.

Насправді важливим постулатом є те, що саме вченим-педагогам І. Гончаренку та Г. Ващенку вдалось розкрити зв'язок громадянських цінностей в суспільстві з освітньо-виховним процесом. За нашою оцінкою, концептуальні напрацювання мислителів діаспори щодо проблематики «виховного ідеалу», за умови їх критичного осмислення та адаптації, можуть стати продуктивним ресурсом розбудови громадянського суспільства в Україні. Такий висновок стає більш очевидним у разі залучення до розгляду проблематики гуманітарної реінтеграції ТОТ Донбасу та Криму, а також окремих районів на Півдні та Сході України, які й надалі, щонайменше частково, залишаються в ареалі впливу зовнішніх маніпулятивних, антидержавницьких за своєю сутністю наративів.

Сьогодні наша держава постала перед непростим викликом формування культурної політики в регіонах, які страждають від наслідків збройного конфлікту. Ситуація ускладнюється тим, що конфлікт набув затяжного характеру, тож його деструктивний вплив на суспільні настрої, принаймні в осяжному майбутньому, зберігатиметься. Відтак розвідки вчених діаспори, присвячених з'ясуванню українського «виховного ідеалу» та «ідеалу української людини», можуть бути залучені до реалізації гуманітарної політики України через освітній ресурс.

Висновки до Розділу 3

1. В характерологічній спадщині мислителів української діаспори знаходимо чимало актуальних для сьогодення ідей, зорієнтованих на

осмислення таких проблем як форми культурної ідентичності, внутрішньоукраїнські ментальні кордони. Як засвідчує наш аналіз розвідок О. Кульчицького, В. Яніва, І. Мірчука та Б. Цимбалістого, вчені-етнопсихологи помістили у фокус дослідницької уваги проблему «дуалізму» національної ідентичності. Пояснення стану роз'єднаності української національної ідентичності вони шукають на широкому полотнищі української історії та в міркуваннях про геополітичне становище українських земель в часи бездержавності. Так виникає ідея «межової ситуації», яка фіксує перебування української людини в «периметрі» протистояння двох цивілізацій – Заходу і Сходу. Через дослідження проявів «межової ситуації» в національному характері українців мислителі діаспори приходять до висновку про приналежність українців до європейського гуманітарного простору. Втім більш вагомим фактором реалізації українського національного проекту науковці діаспори вважали внутрішньоукраїнську єдність в ментальному вимірі.

Отож, розкривши зміст концепції «межової студії», ми встановили, що етнопсихологічна думка діаспори другої половини ХХ століття звертається до політико-філософської проблематики, в центрі якої, на переконання мислителів в еміграції, – системна криза української державності.

2. Мислителі діаспори впритул наблизились до створення цілісної концепції української ментальності. До свого аналізу вони залучили фактори суспільного устрою, історії, української родини, етично-релігійних факторів, мистецько-естетичних зацікавлень тощо. На цьому тлі виникає мотив пояснення кризи української державності першої половини ХХ століття через призму характерологічного образу українця. Результатом відповідних пошуків стала система уявлень про систему

національних «хиб» або «комплесів» – факторів національного світогляду, що перешкоджають утвердженню української державності.

За нашою оцінкою, дані спостереження звучать злободенно і сьогодні, оскільки суспільно-політичний розвиток України з часу здобуття незалежності супроводжувався частими соціальними потрясіннями. З метою розкриття потенціалу ідей вчених діаспори, в рамках четвертого розділу нами було простежено відтворення на сучасному етапі розвитку українського соціуму ситуації «негативної консолідації» – падіння рівня довіри до органів влади.

3. Окрім того представники педагогічної думки в середовищі української діаспори здійснили спробу реконструювати характерологічний образ української людини в межах концептуалізації поняття українського виховного ідеалу. Інтерес до «українського виховного ідеалу» з боку української еміграції можна трактувати як вияв бажання зберегти національну самосвідомість в умовах культурного та політичного пригноблення українців на історичній батьківщині.

Поняття виховного ідеалу в творчості Г. Ващенко та І. Гончаренка набуває значення політико-філософської категорії, адже його здійснення проектується на прийдешні покоління, майбутнє українського народу. Для вчених-педагогів виховний ідеал – це шлях подолання непорозумінь та ментальних розбіжностей між українцями «Заходу і Сходу» на історичній батьківщині і, водночас, надійний інструмент збереження національної самосвідомості в умовах еміграції. Отож концептуальні напрацювання мислителів діаспори щодо проблематики «виховного ідеалу», за умови їх критичного осмислення та адаптації, можуть стати продуктивним ресурсом розбудови громадянського суспільства в Україні.

**РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ
УКРАЇНЦЯ В ІСТОРІОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ
М. ШЛЕМКЕВИЧА ТА І. ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО ⁶**

Як засвідчує аналіз викладених в попередніх розділах дисертації політико-філософських студій української діаспори другої половини ХХ століття, історіографія є важливою формою пізнання в сфері політико-філософської традиції, що розвивались в середовищі еміграції. Дана особливість політико-філософської думки діаспори поєднує її з сучасною історико-пізнавальною діяльністю в українській філософській культурі, для якої історіософія є одним з панівних способів залучення нових знань.

Для української інтелектуальної традиції притаманним є пізнавальний потенціал історіософії, що розкривається у поєднанні раціональних засад історієтворення з суб'єктивними, спекулятивними, риторичними принципами їх застосування для звеличення історичного призначення батьківщини. В такий спосіб ми відокремлюємо історіософію від філософії історії в її класичних західноєвропейських варіаціях. Інший важливий аспект, який постає завдяки такому підходу, це розмежування історіософських концепцій, побудованих на твердому науковому ґрунті, та різноманітних формацій давньої та сучасної «історичної міфології», позбавленої сутнісного змісту та евристичного потенцілу в сьогоденні. (Така ситуація вбачається цілком закономірною, адже історіософська спадщина діаспори формувалась в працях В. Липинського, Д. Донцова, Д. Чижевського, Ю. Липи протягом 1930–50-х років. Відзначимо, що на

⁶ Окремі матеріали даного розділу були опубліковані у статті автора «The issue of national identity of the Ukrainian diaspora of the twentieth century in the political and philosophical studies of M. Shlemkevych» («Питання національної ідентичності діаспори в ХХ столітті у політико-філософських студіях М.Шлемкевича») [218].

цей період припадають активні спроби переосмислити невдалий досвід нетривалого етапу державотворення).

Згодом, протягом періоду, який хронологічно можна обмежити 1950-80-ми роками, вектор спрямування історіософських пошуків дещо змінює свою спрямованість. Історіософські розвідки скеровуються на обмірковування проблеми становища сучасного мислителям діаспори українського суспільства на батьківщині, яке опинилось в умовах «перемелювання» національного світогляду в жорнах панування радянської ідеології. Важливу компоненту історіософії діаспори становлять також спроби віднайти майбутнє місце національної української держави в непростій геополітичній структурі біполярного світоустрою часів холодної війни.

З урахуванням описаних вище умов розвитку інтелектуального процесу в середовищі діаспори, ми вважаємо наш підхід до трактування поняття української історіографії суголосним з визначенням, яке наводить дослідник історіософії в українській культурі К. Кислюк. Він окреслює українську історіософію як сукупність форм суб'єктивно-спекулятивних поглядів на самотність та самостійність історії України, її народу, держави, культури та Церкви в контексті загальнотеоретичних уявлень про всесвітню історію (її сутність, періоди, рушійні сили, роль людини тощо) [63, с. 9]. Відтак концептуальним положенням для нашої роботи є наступне твердження: пізнання своєрідності української історіософії можливе через широке залучення національного культурного контексту. Врахування цього контексту, у свою чергу, неможливе без розгляду людиновимірних концепцій української історії – проектів «української людини». При цьому важливо відзначити, як засвідчує подальший виклад, – невід'ємним елементом історіософії української діаспори залишаються дослідження «національного характеру». В такий спосіб встановлюється органічний

зв'язок з попередніми розділами нашої дисертації, в яких ми проаналізували характерологічну спадщину української діаспори.

В науковому середовищі діаспори другої половини ХХ століття найбільш комплексні дослідження історичного становлення «української людини» та її соціального середовища належать авторству М. Шлемкевича та І. Лисяка-Рудницького.

М. Шлемкевич здобув філософську освіту у Віденському університеті. В 1933 році став одним із співзасновників Фронту національної єдності. Більшість дослідників діяльності цієї західноукраїнської організації зходяться на думці, що вона сповідувала тактику легальної опозиції відносно політики «нормалізації», яку впроваджувала офіційна Варшава протягом середини 1930-х років в питанні українсько-польських відносин. За оцінкою О. Медвідь, Фронт національної єдності виступав з позицій «творчого націоналізму», але програв конкуренцію за підтримку серед українців Організації українських націоналістів [104, с. 56]. З початку 1930-х до 1944 року М. Шлемкевич – редактор ряду українських журналів та газет, які видавались у Львові та Кракові. З приходом радянських військ емігрує до Німеччини, де розгортає активну громадську та публіцистичну діяльність: приймає участь в реорганізації Українського державного центру, створенні Української Національної Ради, виданні Енциклопедії українознавства (виходила завдяки Науковому товариству імені Шевченка в Європі). В 1949 році виїжджає до США, де продовжує громадсько-публіцистичну діяльність, а згодом засновує знаковий для суспільно-політичної думки діаспори журнал «Листи до приятелів».

Характерологічні ідеї М. Шлемкевича, на наш погляд, розкрито в таких працях вченого: «Українська синтеза чи українська громадянська війна» (1949 р.) [183], «Загублена українська людина» (1954 р.) [181], «Галичанство» (1956 р.) [179]. В праці «Українська синтеза чи українська

громадянська війна» М. Шлемкевич обґрунтовує положення про філософсько-політичні «організуючі сили», які формують український політичний простір: єдиновладдя (монархізм), народовладдя (демократія) та «провідництво» [183, с. 10]. Саме ці три світоглядні позиції відіграли роль організаційних принципів впродовж історичного становлення українського суспільства. Їхню генезу М. Шлемкевич простежує ще з часів Київської Русі і простежує їхній домінуючий вплив на різних етапах української історії. «Всі три ідеї, що борються за владу в українському світі, давні, рідні, наші ідеї, глибоко закорені в українських душах і українському житті. Вони вже більше тисячі років змагаються зі собою і досі наша духовність і наші землі немов одне велике боєвище і руїна», – наголошує вчений на вкоріненості трьох «організуючих» мотивів в українській культурі [183, С. 40-41].

На даному етапі нашого дослідження ми вважаємо за доцільне, спираючись на результати М. Сороки [152, С. 140-155], утотожити поняття «творчих сил», яке застосовував М. Шлемкевич, з терміном «дискурс». Така інтерпретація з позиції сучасної політичної філософії дозволяє адекватно розкрити зміст даного поняття в концепції філософа.

Отож консервативно-монархічний дискурс постав як синтез стародавньої слов'янської племінної традиції та варязької моделі військових ватажків. Демократичне народовладдя зароджується в традиції вічевої демократії доби Київської Русі. «Провідницьку» (лідерську) ідею в концепції М. Шлемкевича уособлюють видатні політичні діячі: давньокиївські князі Святослав і Володимир Великий, гетьман Богдан Хмельницький в період козаччини.

Особливість «творчих сил» української державності, на думку М. Шлемкевича, полягає в їхній розрізненості: «...дуже рідко виступають однозгідно, однонапрямково. Вони найчастіше перебувають у стадії

скритої, а то й отвертої громадянської війни» [183, с. 11]. Тому Україну часто поглинають хвилі охлократії («користає рідний цар-голото»), приносячи на своєму гребні чужоземну владу [183, с. 11].

Свою тезу вчений ілюструє, прослідковуючи «колообіг» «творчих сил» української державності на історичному тлі. М. Шлемкевич стверджує початкове мирне співіснування традицій «княжої монархії» і вічевої демократії («самоуправи») в середньовічну добу. В козацьких державах вже більш акцентовано проявляється суперництво між «провідницько–гетьманською» та «демократично–січовою» парадигмами. З часів Богдана Хмельницького монархічний дискурс «намагається бути в осередку синтези», однак впродовж XVIII століття втрачає свою привабливість у зв'язку зі світоглядною кризою козацької старшини. Українська Революція 1917 р. для М. Шлемкевича знаменує домінанту нової державницької «творчої сили» – демократії. Однак нерішучість провідників та удари зовнішніх ворогів завадили їй стати основою заповітної «синтези». Реакцією української спільноти, в першу чергу молодого покоління, на поразку національно-визвольних змагань, стала підтримка націоналізму. Втім, за оцінкою М. Шлемкевича, український націоналізм заплутується в «тоталітарних модах» 1930-х років і, зрештою, вироджується в анахронізм [183, с. 40].

Аналіз української минувщини приводить М. Шлемкевича до висновку – панування одного з філософсько-політичних дискурсів в українському політичному світі завершується втратою держави та новою світоглядною кризою української людини. Єдиним шляхом розбудови української державності вчений вбачає у впровадженні ідеї синтезу як світоглядної основи політичного світу української культури. Лише за умови синтезу трьох політичних дискурсів можливе виникнення і стабільне існування української держави.

Досягнути такого поєднання філософсько-політичних дискурсів М. Шлемкевич прагне шляхом започаткування нової політичної культури українського суспільства. Вона повинна ґрунтуватись на поєднанні в українській «системі духа і держави» трьох засад: «свободи, зосередження і тяглості». На нашу думку, в моделі політичної влади, заснованій на принципі синтезу М. Шлемкевича, «свободу» слід ототожнювати з демократією, «зосередження» з ідеєю «провідництва» (лідерства), а «тяглість» з традиціями монархічного правління.

Як відзначає сучасна дослідниця спадщини М. Шлемкевича М. Сорока, ідея синтезу в спадщині вченого набуває статусу світоглядного принципу: «Перед М. Шлемкевичем стояла проблема невідповідності традиційних політичних ідей новому змісту українського суспільства. Головним завданням українського політичного філософа стало поєднання різноманітних ідей основних напрямків українського політичного дискурсу, з тим, щоб вони могли скластися в нове інтегральне ціле, здатне увібрати в себе їх найбільш якісні сторони» [152, с. 140]. Отож можемо зробити висновок, що М. Шлемкевич розглядає перспективи започаткування нового українського політичного дискурсу через призму проблеми синтезу «творчих сил» української державності. Їхнє поєднання відкриває можливість заснувати нову політичну дійсність, яка забезпечить справедливий, з точки зору вченого, соціальний лад. Оптимальне поєднання трьох основних суспільно-політичних дискурсів означає використання «сильних сторін» кожної з них при одночасному маскуванні недоліків.

Розумність «ладу і влади» передбачає поєднання принципів демократії, таких як свобода особистості, висловлювань, політичний плюралізм з елементами консервативної традиції, що відіграють роль стримування відносно амбіцій влади.

Можна погодитись з оцінкою М. Сороки, яка зауважує, що сутність, запропонованої М. Шлемкевичем ідеї синтезу, полягає в поєднанні демократичного суспільного ладу і сильної державної влади. Демократичне українське суспільство відкриває широкі можливості для реалізації прав і свобод громадян, а сильна державна влада охороняє суспільний демократичний порядок, наглядає за виконанням законів, надає громадянам впевненості у ефективності і тяглості української державницької традиції [152, с. 141].

М. Шлемкевич розглядає філософсько-політичні дискурси в українському соціально-історичному контексті, відзначає роль національного менталітету і культурної традиції. Так, до прикладу складнощі у сприйнятті українцями ідеї політико-філософської синтези вчений пояснює такою рисою національного характеру як ідеалізм: «...Наш індивідуалізм – це боязнь форми. Індивідуалізм – це своєрідність, оригінальність форми. Наш індивідуалізм – це ще передфілістерська свобода, степ перед переоранням його плугом, степ широкий – воля. І цей «індивідуалізм» проявляється в тому, що називаємо отаманщиною» [180, с. 53].

Розгорнуту характеристику українця Галичини мислитель дає в праці «Галичанство». М. Шлемкевич ставить перед собою завдання дослідити аспекти становлення галичанства як «окремої душевно-расової відміни серед українства» та встановити сучасні завдання українців Галичини в контексті всього українства. Вчений вважає, що в Україні історично склалось чимало духовних та економічних центрів, однак лише двоє з них – Київ та Львів – «стали особливо виразними осередками українського світу». Терени Східної України вчений окреслює землями, які перебувають у «духовно-політичному засягу» Києва [178, С. 8-9]. Відповідно, до Західної України вчений відносить те, що «духовно і політично оглядається

на Львів» [178, с. 9]. М. Шлемкевич підкреслює, що такий поділ не є географічним, адже західноукраїнські території, які до Першої світової війни перебували в складі Російської імперії (Холмщина, Волинь, Підляшшя, Полісся), на його переконання, ментально належать до Східної України.

Такий поділ між українським Сходом і Заходом М. Шлемкевич не зводить до абсолюту. На думку вченого, дихотомія українського світу є доволі умовною. Для мислителя важливо зхарактеризувати лише «переважні первні» в українській свідомості. Відповідна наукова диспозиція дозволяє М. Шлемкевичу стверджувати, що на українському Сході могли траплятися раціональні, «реалістичні», галицькі типи і навпаки – в Галичині не є поодинокими винятками «носії придніпрянських рис» [178, с. 10].

Причини ментальних відмінностей між українським Сходом і Заходом М. Шлемкевич шукає в глибинах української історії. Важливу роль в контексті етногенезу українського народу відіграє геополітичний чинник: М. Шлемкевич описує український степ як джерело нестабільності та небезпек. «Тут доводилось жити в постійній небезпеці від татарських наскоків. Степові простори України вбирали готові до ризику, більш фантазійні, схильні до прояву емоцій прошарки населення, формуючи «стихійність» характеру Східної України. З іншого боку, лісисті околиці Волині та віддалена від загроз, які приховували степи, Галичина притягували більш раціональних та розважливих», – писав мислитель [178, С. 22-23].

Вплив Заходу, головним чином через Річ Посполиту, проявлявся в економічній площині. Активізація європейської торгівлі стимулювала погоню за збільшенням посівної площі і сільськогосподарським робітником. Для України це означало радикальні соціальні зміни –

закріпачування селян польським чи спольщеним панством. З плином часу на заході України осідало більш умиротворене і слухняне до закону населення. Українці Галичини, з погляду М. Шлемкевича, не схильні до ризику, вони керуються лейтмотивом «краще на своїй землі, хоч у чужій неволі». «Це були бідніші уявою та тяжчі до руху шари, але і впертіші й характерні в тому розумінні, що врісши в землю, вони не кидали її навіть за ціну повної соціальної нівеляції», – узагальнює М. Шлемкевич [178, с. 24]. В такий спосіб вчений обґрунтовує тезу про схильність галичан до консерватизму і більш глибоку «зраціоналізованість» у порівнянні зі східно-українським суспільством. Українці Галичини «...заспокоюються раціональними формами і часто вживаються в них» [178, с. 24].

Цікаво, що така точка зору спричиняла дискусію в періодичних виданнях діаспори. Дописувач «Листів до хліборобів», громадсько-політичний діяч та дипломат Тиміш Олесіюк закидає М. Шлемкевичу спрощення ролі міграційних процесів на українських землях та «безпідставне перебільшення» їхнього впливу на психофізичний характер українців. За оцінкою самого Т. Олесіюка, процеси переселення населення України виплавляли єдину національну «соборну» свідомість, розширили терени проживання українців [113, с. 28].

Тому сам М. Шлемкевич, відповідаючи на листи дописувачів, серед яких зустрічались і критичні оцінки концепції «Галичанства», уточнює умови утвердження ментального типу українця. На думку вченого, окрім «селекції» необхідним компонентом є територіальне «відокремлення», регіональна «замкнутість». Для психологічного типу галичанства таку роль відіграв австро-угорський кордон з Російською імперією. Тому «..на «Сході» галичанство лісової полоси (землі, що перебували у складі царської Росії – В. С.) вирівнювалось із степовим психологічним типом в

одній Російській імперії, тоді як в Австрії мала місце «чиста культура галичанського типу» [179, с. 14].

Лише в на зламі XIX та XX століть в Галичину приходить «духовна революція», уособленням якої М. Шлемкевич вважає постать Івана Франка. На хвилі «духовної революції» в Західній Україні утворюється оновлене суспільство, яке забезпечує умови для політичного розвитку. Важливим положенням концепції М. Шлемкевича є характеристика сучасного йому стану українського суспільства. Вчений вважав, що внаслідок об'єднання українських земель за результатами Другої світової в складі УРСР відбувався процес своєрідної дифузії: «осхіднячення» Західної України й «огаличанення» Східної України. «Йде взаємне наближення, уподібнення уладу життя і уладу духа, корисне для обох сторін взаємодоповнення. Соборність стає не тільки географічним і державно-політичним поняттям, а й психологічним» [178, с. 105].

В XX столітті український світогляд зазнав зламу. Те, що не змогло досягнути «царське православ'я» впродовж століть, в міжвоєнні роки вдалось польському католицизму і радянському марксизму. Вони дисциплінували українську людину «догматикою» і «логічною схоластиком», винищуючи в них «почувально-настроєву душевну отаманщину» [178, с. 106]. Як бачимо, М. Шлемкевич не драматизує радянську дійсність в Україні. Соціальні процеси на батьківщині він порівнює з «чистилищем», через яке проходить нація перед тим як «увійти в царство своєї свободи і держави» [178, с. 107]. Але випробування, які випали на долю українського народу, ще належить обернути на справу зміцнення світоглядних основ українського світу. «Жертви, що їх приносить Україна в боротьбі за самоздійснення, оправдані тоді, коли вони підготовлять нову, оригінальну українську культуру», – вважає вчений [178, с. 106]. М. Шлемкевич покладав більші надії на український Схід.

Він вважав, що оригінальна українська культура може постати лише на ґрунті «неспожитих душевних багатств українського Сходу» [178, с. 106]. Молоде покоління радянської України пройшло тяжку школу інтелектуального і політичного примусу. Сформовані під пресом соціально-економічного тиску, твердого ідеологічного вишколу, в пошані до інтелектуальної культури і логіки. Ці якості М. Шлемкевич вважає необхідними для втілення проекту майбутньої української держави «вільного духу». В духовній і політичній організованості східних українців М. Шлемкевич бачить «щось зрівняне, пересічне і більш сіре, щось «галичанське» [178, С. 104-105]. На думку філософа, політично більш «дисципліноване» східноукраїнське суспільство, що пройшло через горнило радянської системи, зможе уникнути хиб, які в роки національно-визвольних змагань допустили «київські партії», а згодом продовжили еміграційні групи.

Ці роздуми М. Шлемкевича, за нашою оцінкою, співзвучні з позицією публіциста В. Гришко (1914-2008 рр.), яку він виклав в праці «Україна і ми сьогодні» (1954 р.). Поворотним моментом в українській дійсності В. Гришко називає повоєнні роки. Перестав існувати поділ України та «Східну» та «Західну», на «радянську» та «позарадянську», на православну і католицьку [38, с. 17]. Усі українці, окрім емігрантів, опинилися всередині одного «Східного», підрадянського світу, переважно в складі однієї Української Радянської республіки. В. Гришко вважає цей етап української історії беззастережним фактом «доконаної всеукраїнської соборності і уніфікації в рамках одного суцільного державно-політичного тіла, хоч і здійснено це ворожими руками і ворожих інтересах» [38, с. 17]. На думку вченого, в нових реаліях Радянської України витворюється новий психологічний тип української людини. «Основний загальний українців – це люди нового психологічного типу, виховані тільки советською

школою, і сформовані нічим іншим, тільки совєтською системою життя», – розмірковує В. Гришко [38, с. 23]. Нова українська людина за В. Гришком – продукт радянського виховання і радянської системи життя, тому його політична й зокрема національна свідомість є також своєрідним витвором тієї дійсності, у якій він формується. Але ця свідомість, вважає дослідник, будучи «підрадянською», не є за своєю глибинною сутністю «радянською». Вона залишається українською свідомістю, що в радянській дійсності розвивається в напрямку неминучого і повного скритої вибухової сили протиставлення України-Росії. Такий підхід дозволяє В. Гришку зробити висновок, що рубікон українського історичного прокляття – роздвоєння по лінії кордону «Схід»-«Захід» – остаточно перейдено [38, с. 51].

Повертаючись до викладу концепції М. Шлемкевича, зазначимо, що Галичині вчений, навпаки, відводить вторинну роль: «мале і менш плідне галичанство не має особливих перспектив», – писав М. Шлемкевич [182, с. 200]. Тому спроби «огаличанення» Східної України мислитель вважає безплідними та навіть шкідливими. Галичанам вчений відводить роль організуючої сили, яка здатна допомогти при раціональному оформленні ідей і починів багатой ними Східної України.

Однак не всі сучасники погоджувались з таким підходом М. Шлемкевича до опису категорії «галичанства». До прикладу, Т. Олесіюк в статті «Галичанство Миколи Шлемкевича» зауважує, що мислитель, трактуючи Галичину як психологічну категорію, виключає зі своїх міркувань географічний та демографічний аспекти. Головна ж помилка М. Шлемкевича, на думку Т. Олесіюка, полягає у намаганні протиставити один історичний регіон (Східну Галичину) всій Україні. На думку Т. Олесіюка, схоплення характерних рис галичанства можливе лише через порівняння з релевантними «західняцькими комплексами» Волині

чи Поділля [124, с. 30]. При цьому Т. Олексіюк висловлює протилежне переконання щодо ролі українця Галичини в загальноукраїнських процесах: «Галицька провідна верства сформована в період з середини ХІХ століття до Першої світової війни. До новітньої історії України українська людність Галичини увійшла як людність освічена, національно і державно-політично свідомо, активна, організована, дисциплінована і цивілізована» [113, с. 30].

В праці «Загублена українська людина» М. Шлемкевич розгортає характерологічну панораму української людини. Натхнення вчений черпає в спогляданні сучасної йому української спільноти в еміграції, яка, за оцінкою М. Шлемкевича, загрузнула в політичному конформізмі. Однак його адресатом є не вузьке емігрантське середовище 1950-х років, а все українство, як на батьківщині, так і за її межами. «Дорогі українські люди Харківщини, Полтавщини, Київщини, широкої й великої України, – люди Галичини, Буковини, Закарпаття, Волині, Підляшшя...», – звертається М. Шлемкевич до свого читача [181, с. 8].

Важливий в контексті нашого дослідження аспект спадщини М. Шлемкевича – його характеристика української інтелігенції як провідної верстви в ретроспективі її історичного становлення. Вчений виокремлює серед українського загалу такі світоглядні типи української людини: «Гоголівську», «Сковородинську», «Шевченковсько-Франківську» (за іменем найбільш характерних представників кожного з них). Для М. Шлемкевича ці типи української людини – не релікти історії. Їхні аналогії, зазначає вчений, «зустрічаються і сьогодні по цей, і потойбіч нашої дійсності» [181, с. 24].

«Гоголівська людина» в інтерпретації М. Шлемкевича – це метафорична характеристика провідної української верстви, яка під тягарем невдач на поприщі державотворення пристосовується до «чужих

світів», відчужується від поневоленої маси народу і його «правди». Тип «сковородинської людини» також формується в період занепаду козацької держави. Сковородинська людина не знайшла свого місця в новому світі російської дійсності: вона не знизилась до рівня старосвітського поміщика, до «отупіння в достатку» українського дворянства. Натомість сковородинська людина замикається в собі, в своїй власній душі, тікає від реального і в духовному самовдосконаленні шукає кращого світу.

Сучасна, модерна українська людина в трактуванні М. Шлемкевича – це «шевченківська людина», яка постала «з пориву створити свій власний новий світ із власних джерел і власних сил». Нова українська людина, на погляд М. Шлемкевича, здійснює «розумову революцію» проти догм, традиційних звичаїв, символізує злам патріархального устрою. Вона прагне заснувати нове суспільство на постулатах «знання і справедливості» [181, с. 21]. В центрі її світогляду – наука, а розум (раціо) – головна рушійна сила. В той же час, новий український світогляд не пориває з релігійністю та традиційними звичаями народу.

Шевченківська людина осмислює власний державницький проект, який М. Шлемкевич схоплює в загальних рисах. Держава для модерного українця – організаційна форма «вільного суспільства». Тож політичний ідеал шевченківської людини полягає у прагненні утвердити українське вільне суспільство в рамках своєї держави. Таким чином, на наш погляд, М. Шлемкевич виводить праобраз демократичної республіки як бажаного державного устрою в контексті політичної свідомості сучасного українця.

В розумінні М. Шлемкевича українство в горнилі Першої світової війни створило саме таку «державу вільного духа»: Українську Народну Республіку. «Вільний дух створив державу, однак не втримав її, – продовжує мислитель [181, с. 27]. На уламках визвольних змагань 1917-

1921 років виникає світоглядна криза, яка трактується М. Шлемкевичем через призму «розщеплення» української людини.

Процес світоглядного «роздвоєння» супроводжується пошуком причин поразки державотворчих проектів. В цих умовах інтелектуальна дискусія в середовищі діаспори розгортається в напрямку пошуку «сильної людини», яка має подолати слабкість «людини-інтелігента» і зорганізувати її до боротьби за українську державу.

Отож, в політико-філософській думці діаспори міжвоєнного періоду проблема національної еліти постає як рефлексія на поразку українського державотворення під ударами радянської Росії. М. Шлемкевич пильно простежує розвиток цих уявлень на сторінках праці «Українська загублена людина». Зокрема, він відзначає, що в рамках консервативного напрямку української політичної думки 1930-х років В. Липинський розробляв концепцію «класу хліборобів», як єдиної сили в українському суспільстві, що спроможна здобути і втримати державу (на засадах класократичної форми правління) [181, с. 33].

Другий напрям пошуку української «провідної верстви» започатковує В. Винниченко, який, за оцінкою М. Шлемкевича, відводить роль творця української держави сильній людині, що глибоко закорінена в класі пролетаріату. В радянській Україні 1920-х років ці міркування оформилися в ідейно-політичний рух, за висловом М. Шлемкевича – «хвильовізм» (за іменем прозаїка та поета Миколи Хвильового) [181, с. 28].

М. Шлемкевич звертається до концепції провідної класи в інтерпретації Д. Донцова, оскільки в повоєнний період творчість основоположника українського інтегрального націоналізму знайшла значний відгук в умах молодого покоління українців. Тому ми вважаємо за доцільне висвітлити окремі аспекти концепції Д. Донцова [181, с. 28].

Для Д. Донцова основою творення провідної верстви є каста «луччих людей», яка витворюється на засаді «суворого добору й чистки», на засаді «персональної моральної якості». В праці «Дух нашої давнини» він вказує, що причиною невдач на державницькому поприщі стало «питання формотворчої, будівничої правлячої касті». Упадок козацької верстви спричинило те, що вона стала «задемократичною, з інстинктами не лицарськими, а підвладного демоса» [48, с. 28]. З позиції Д. Донцова, в межах української нації співіснує дві полярні світогляди, «стилі життя двох окремих верств»: підвладної, панівної і простолюдної «культура хліборобського субстрату» і організуючої верстви «номадів». Відтак «трагедію нашого часу» Д. Донцов вбачав в тому, що інтелігенція намагається з «культури підрядної кляси, з принципів рідного провансальства зробити орієнтаційний або гравітаційний осередок для національної культури взагалі» [48, с. 89].

Заперечення егалітаризму притаманне політико-філософським пошукам військово-політичного діяча, філософа і педагога А. Княжинського. В роботі «Дух нації: соціологічно-етнопсихологічна студія» він висуває гіпотезу про поділ суспільства на два полюси, що розвиваються за психологічним спрямуванням: чисельно меншу, яка володіє («верхи нації») та чисельно більшу, що має тенденцію до послуху («низи нації»). Таким чином у А. Княжинського уладові емоції витворюють двоверстову націю: «два різні види соціального уладу – продукт діяння цих (уладових – В.С.) емоцій» [71, с.163].

Українську націю А. Княжинський визначає як одноверстову. Одноверстова нація – ідеал суспільства за мотивами творчості Т. Шевченка (Україна «без холопа і без пана, коли зникають усі признаки неприродного для українців двоверстового уладу») [65, с. 204]. Прояв знаходимо у «сторожкості» українців до влади, що часто вироджується в

підозрілість стосовно всіх, що займає високе становище в суспільстві. «В українців, – вважає А. Княжинський – неможливе творення ареолу довкола людей з керми, якщо вона не виправдана їх небуденною вартістю або мученицькою кров'ю» [65, с.184].

Відомий громадсько-політичний діяч, публіцист, ідеолог ОУН та філософ Юліан Вассиян в праці «Степовий сфінкс» також говорить про одновимірність українського соціуму, з якого «колись наступить розгалуження і зрізничкування» [17, с. 62]. В українському селянському народі, на переконання Ю. Вассияна, знаходимо підтвердження думки, що «невичерпанам, вічно живим джерелом сили нації є спідня, селянська гуща, що з неї вона постійно тягне свої життєві сили, а в добах занепаду – єдину надію воскресного дня своєї майбутности» [17, с. 62]. На думку науковця, українському селянству в сьогоденні належить «подвійно важка й багата роля в українському ренесансі, щоб його виявити, широко розгорнути та ідейно оформити, і це є передовим завданням наших днів» [17, с. 62].

М. Шлемкевич стоїть на кардинально відмінних позиціях в питанні української провідної верстви. Погляди Д. Донцова вчений називає «найрадикальнішою антитезою вільному духові у Західній Україні та в європейській еміграції». За «провідною верствою» Д. Донцова прихована протиставлення сильної людини «вільному духу». З позицій М. Шлемкевича, донцовська «сильна людина» є витвором догми, імморалізму та тоталітарного мислення, почерпнутого з невідповідних українській дійсності джерел. «Сильна людина» Д. Донцова у трактуванні М. Шлемкевича – це «не людина розуму», що ставить її у протилежність до «шевченківської людини» самого М. Шлемкевича [181, с. 28].

Отож М. Шлемкевич відстоює твердження про невідповідність шляхів пошуку української «сильної людини» новим соціально-політичним

реаліям. На противагу елітаристській позиції Д. Донцова чи А. Княжинського, які, на наш погляд, культивували зверхній погляд на «керовану верству хлібороба», М. Шлемкевич інтерпретує широкий український загаль як світ «порядної людини» і відводить їй важливу соціальну роль.

В основу суспільної піраміди М. Шлемкевич «зкладає» масив «порядної людини» – пересічних людей з інтелігенції і народних мас. Це світ консервативної, статичної постійності і упорядкованості. Світогляд «порядної людини» зосереджено на «малих справах», на щоденному виконанні обов'язку. «Порядна людина» має схильність замикатися в собі чи малих соціальних групах, ізолюватися від суспільства, обмежувати соціальні інтереси до власного оточення – родини, знайомих чи громади-парафії. Тільки на порозі свого вузького світу вона здатна оберігати власні моральні цінності, лише родина є мірою добра і зла. ««Порядна людина» так міряє й оцінює світ, владу, державу, суспільство, як велить її закон реалізувати ці цінності в межах її найближчої природної спільноти», – резюмує М. Шлемкевич [181, с. 70].

Соціальну динаміку в інтерпретації М. Шлемкевича забезпечує «сильна людина». Для М. Шлемкевича вона являє собою революційний, динамічний «первень» української спільноти. На наш погляд його доцільно утотожити з типом «шевченківської людини», адже в трактуванні М. Шлемкевича провідна верства «забезпечує поступ вперед, ламає застарілі форми, або розбивається об них, якщо вони ще живі й потрібні для суспільства» [181, С. 76-78]. Але не менш важливу функцію виконує «порядна людина». За М. Шлемкевичем, вона забезпечує рівновагу інтересів в суспільстві, пильнуючи, щоб «вища ідейна людина» дотримувалась морального закону. Останнім виявом соціальної рівноваги в українській історії М. Шлемкевич вважає період оформлення

«Шевченківсько-Франківської» людини – кінець XIX – початок XX століття. Цей процес, зазначає М. Шлемкевич, не обходився без зіткнень двох світів («порядної» і «провідної людини»), однак завжди перемагала «давня мудрість» і встановлювалася рівновага [181, с. 78].

Проектуючи світогляд двох верств на площину політичної філософії, М. Шлемкевич характеризує їх категоріями «ідеалізму й реалізму». Синтеза цих двох начал стала запорукою відновлення української державності 1917-1921 років. Отож, в українській історії, вважає вчений, епохи підйому і розквіту – це епохи «взаємодії ідеалізму та реалізму».

Порушення рівноваги між реалізмом «порядної людини» та ідеалізмом «сильної людини» призводить до «недуги» суспільства: статичні форми «порядної людини» беруть гору над динамікою «поступу й творчості» (така доля спідкала козацьку державу). У випадку іншої крайності, коли переважає революційна «думка й постава», перемагають анархічні тенденції і суспільство, зрештою, приходять до руйнації [181, с. 77].

Періоди руїни – це часи, коли політичний ідеалізм і реалізм діють порізно. «Реалізм, позбавлений впливу ідеалізму, опортунізується і звироджується. Ідеалізм, відірваний від реалізму, анархізується і розсипається» [181, с. 77]. Після загибелі УНР, на думку М. Шлемкевича, українське суспільство переживає стан занепаду. Радянська влада порушує баланс «порядної» та «сильної» людини (в духовній сфері «ідеалізму-реалізму»), – аналізує М. Шлемкевич наслідки втрати української держави. Більшовики спрямували вістря своєї політики в основу української суспільної піраміди – «порядну людину» і її мораль. «Знищити українське селянство й його родину – це стало головною метою. Все, що робиться в Совегах сьогодні в цій ділянці, – це намагання на місце колишньої порядної людини поставити як основу радянського

суспільства червону порядну людину» [181, с. 80]. Аналогічну політику на Західній Україні в міжвоєнний період проводила влада Польщі. Це призводить до того, що в 1930-х роках рівновага українського суспільства «захитується» [181, с. 81]. «Порядна людина» втрачає духовний зв'язок з революційним, масово-революційним поколінням молоді. Без раціоналізаторського впливу «порядної людини» революція, керована новою «провідною верствою», вироджується в політичну моду, захлинається в «самозарозумілості». Таким чином М. Шлемкевич констатує руйнацію ієрархічної будови українського суспільства.

В стані «розколу в глибинах духа і з ознаками розкладу» українську людину захопив вихор Другої світової війни. «Великі трагедії, тяжкі переживання нації часто є струсом духа, після якого приходять глибокі відкриття», – пише М. Шлемкевич [181, с. 82]. Отож, за нашою оцінкою, в інтерпретації філософа світовий конфлікт став каталізатором розгубленості української людини.

Загублену українську людину М. Шлемкевич висновує на тлі сучасного йому стану діаспори. З втратою рідної землі, українська людина втратила упорядкованість світогляду. Найяскравіше цю думку М. Шлемкевича ілюструють такі висловлювання: «На перехресті доріг стоїть українська душа і латаній свитині, зшитій із поношених і потертих мислей» [181, с. 34]. «Загублена українська людина живе в нас і плаче в нас» [181, с. 11]. Повоєнна еміграція до країн Заходу запустила процес асиміляції провідної верстви в середовищі «місцевої порядної людини»: «Недавні герої й революціонери скоро уподібнюються до місцевої людини, спішно переймаючи її спосіб життя й її ідеал» [181, С. 84-85].

В світоглядній розгубленості українці діаспори шукають орієнтири в політичних програмах В. Липинського, Д. Донцова, М. Хвильового чи демократичній проблематиці 1917-1918 рр. Однак, на думку

М. Шлемкевича, така тенденція ставить українця на хибний шлях минулих етапів національної інтелектуальної традиції, які є нерелевантними в нових реаліях. «Хліборобський клас» В. Липинського знищено під час революцій, розкуркулення та голодомору 1932-1933 рр., українського комуніста («хвильовістів» – В.С.) вистріляно або приборкано. Волонтаризм донцовського типу вироджується в пусту фразу і в атмосфері західних демократій стає анахронізмом», – вважає філософ [181, с. 30]. Тому М. Шлемкевич відкидає спроби «механічно» синтезувати в одній пробірці протилежні за змістом ідеологічні установки. «Душевна криза» в українському суспільстві наростала тривалий час, тож і її розв'язання, на переконання М. Шлемкевича є справою не одного дня, чи року. Вчений закликає остерігатись поспішних рецептів і не кидатись і в обійми «готової ідеології», або організації.

На думку М. Шлемкевича важлива історична місія діаспори полягає у здійсненні «внутрішнього звороту»: «Важно прокинутися і вийти з тупого самовдоволення! ...створювати підсоння, в якому може здійснитися віднова Духа й життя – це призначення нас усіх» [181, с. 54]. В умовах життя в еміграції «територіальною базою» української людини стає «духова основа»: «Дух і мораль це те, чим тримається наша спільнота, розкинута по всіх суходолах. З такою свідомістю важливості моральної проблематики мусимо підходити до нашої теми, до моральної кризи сучасного українства, до розвалу його етносу» [181, с. 50]. В статтях «Внутрішня еміграція чи нове суспільство» та «Неполітична політика» М. Шлемкевич екстраполює стан, в якому опинилось «галичанство», на сучасне йому середовище діаспори. Тому, на нашу думку, дані публікації розкривають погляди вченого на деформацію світогляду «української людини» в еміграції.

Закордонне українство, на думку вченого, має дуже строкатий склад і характеризується значним рівнем дезорганізації. Українську діаспору 1950-х років (коли були написані вищезгадані розвідки) М. Шлемкевич характеризує як сплав різних суспільств, що творились на основі «вертикальних» (походження (земляцтва), релігійні переконання, партійно-політичні уподобання) та «горизонтальних» поділів (між верствами різного рівня освіченості чи матеріального достатку) [177, с. 27].

«Довоєнна» українська діаспора, за оцінкою М. Шлемкевича, залишилась в застарілій системі світоглядних координат, яку успадкувала від суспільно-політичної ситуації Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століть. На думку вченого, це суспільство жило відлунням гострих форм боротьби за духовну, політичну й економічну владу, які давно втратили свою актуальність. В той же час тривале проживання в чужому культурному середовищі сприяло асиміляції переселенців, які осідали в країнах Заходу з кінця ХІХ століття, формуванню «самовдоволеного і самозаспокоєного суспільства». «Динамізм наступу живих ідей» поступається місцем бажанню зберегти статус-кво шляхом тактичних порозумінь і співпраці навіть з ідеологічно діаметрально протилежними групами [177, с. 28].

Аналіз громадської сфери життя діаспори приводить М. Шлемкевича до невтішного висновку: «настає нова статична доба» [177, с. 28]. Тож українці так званої третьої хвилі еміграції, на погляд М. Шлемкевича, опиняються перед вибором – або долучитись до зкам'янілих організацій старої формації, або стати «еміграцією в еміграції», ізолюватись у вузьких, розрізнених групах, нездатних на даному історичному етапі вплинути на зміну дискурсів в суспільно-політичному житті діаспори. Однак мислитель, все ж, зберігає надію на плідний розвиток українського

суспільства в країнах Заходу: «Голос будучини несміливо проривається саме в тих одиницях і гуртах, що не знаходючи місця для себе, в хвилини пригноблення говорять про «внутрішню еміграцію». Їх громади [...] ще не знайшли форм своєї співпраці, ще не встигли всією душею прийняти думку, що всі вони разом творять зародок нового суспільства, репрезентанта нашого майбутнього» [177, с. 29].

Проведений нами аналіз творчої спадщини мислителя дозволяє зробити висновок, що проблема характерології української людини – головний лейтмотив політико-філософської концепції М. Шлемкевича. За допомогою мистецьких метафор та методологічної абстракції М. Шлемкевичу вдалось описати українську інтелігенцію та суспільство в цілому.

Дане положення узгоджується з оцінкою творчості М. Шлемкевича, яку дає діаспорний історик І. Витанович. На його переконання, М. Шлемкевича тривожили блукання української людини в крайностях чужих світів, примітивні наслідування, пересаджування на український ґрунт чужих ідеологій. Ці явища розхитували й анархізували українське громадське життя, затримували здорові прагнення до рівноваги «реалізму й ідеалізму», і до рівноваги волі, почувань і розуму, – передумов органічної синтези, необхідної для досягнення суспільного правопорядку [20, с. 9].

До схожих висновків в своїх історичних есе приходять інший видатний представник інтелектуальної думки української діаспори другої половини ХХ століття Іван Лисяк-Рудницький (1919-1984 рр.).

І. Лисяк-Рудницький здобув освіту на юридичному факультеті Львівського університету; у воєнні роки він продовжив навчання на факультеті зовнішніх відносин Берлінського університету. Захистив докторську дисертацію в Карловому університеті у Празі (1945 р.) і по

завершенні Другої світової війни продовжив навчання та громадську діяльність в країнах Західної Європи. На початку 1950-х рр. І. Лисяк-Рудницький переїздить до США. Отримавши наукову ступінь в Колумбійському університеті, вчений займається викладацькою діяльністю в Університеті Сент Ла Саль (Філадельфія, США), згодом Американському університеті Вашингтону; співпрацює з українськими емігрантськими часописами. З 1971 року професор в Альбертському університеті в Канаді, де став одним із засновників Канадського Інституту Українських Студій при Альбертському університеті.

Політико-філософський доробок І.Лисяка-Рудницького розпорошений у серії публікацій (як правило у форматі статей та есе). На нашу думку, характерологічний аспект поглядів вченого розкрито в роботі «Україна між Заходом і Сходом» (1966 р.) [94]. Дана праця є важливою для нашого дослідження, оскільки в ній І. Лисяк-Рудницький ставить перед собою завдання «схарактеризувати Україну з типологічного погляду» та визначити риси, які визначають її як «історичну одиницю» [94, с. 1].

Дослідницька позиція вченого передбачає долучення до наукової проблематики категорії «національного характеру». Власне, поняття «народ» вчений визначає через притаманні йому «об'єктивні прикмети», до яких зараховує категорії походження, мови, побуту і соціального устрою, який надає народу особливий «народний характер». Таким чином в історіософській концепції І. Лисяка-Рудницького явище національного характеру належить до суспільно-культурної сфери. Тому вчений подекуди ототожнює «національний характер» з поняттям «культурний тип» [94, с.1].

І. Лисяк-Рудницький намагається охопити універсальне розуміння концепту національного характеру, яке може бути релевантно застосоване для опису ментальності не лише українського народу. Тому «національний

характер» вчений висновує з особливостей соціального устрою («способу життя»), культурних традицій, правил поведінки та системи політичних інституцій.

І. Лисяк-Рудницький вважає за потрібне наголосити, що національний характер конкретного народу не є чимось унікальним і неповторним. Навпаки, в його розумінні дане поняття розкриває індивідуальну комбінацію прикмет, що притаманні багатьом народам світу. Це спостереження, на думку І. Лисяка-Рудницького, важливе для методології дослідження національної ментальності. Завдяки порівняльному методу уможлиблюється визначення подібних та оригінальних рис певного національного типу у порівнянні з іншими народами [94, с. 1].

При цьому вчений дотримується погляду, відповідно до якого сформований в процесі історичного становлення народу національний характер кристалізується на етапі його політичної зрілості і в подальшому виявляє опірність до іноземних впливів, здатність відкидати або асимілювати їх. Тому з метою простежити уявлення І. Лисяка-Рудницького щодо рис національного характеру українця ми звертаємось до його спроб встановити положення України на цивілізаційній мапі Європи.

В ментальному вимірі Україна органічно належить до європейського світоглядного та історично-цивілізаційного виміру, вважає І. Лисяк-Рудницький. «Європейський характер» України скріплювався завдяки впливам і контактам з іншими європейськими країнами. Втім далі науковець оминає завдання більш предметної аргументації своєї тези, вочевидь, трактуючи її як доволі очевидний факт, що не потребує додаткового уточнення. Далі вчений обмежується лише кількома «аргументами». До прикладу, Україна ніколи не пережила доби насильної та раптової «європеїзації», «узахіднення», як це було в російській історії за часів петровських реформ. Також І. Лисяк-Рудницький відзначає, що

українське хліборобство завжди належало до європейського, «індивідуального типу», тож культура степу була позбавлена шляхів інкорпорації до українського національного типу [94, с. 4].

Значно більший інтерес науковця привертає проблема синтезу в українській історії та культурній сфері західних і східних цивілізаційних впливів. Дослідник вказує на схильність народів Центральної Європи, в тому числі українців, робити вигляд, що вони цілком західні, відкидаючи при цьому присутність будь-яких незахідних рис у їхньому «національному обличчі». З позиції І. Лисяка-Рудницького, опис українського національного характеру неповний без урахування фактору «Сходу-Орієнту», який деформував «загальноєвропейські прикмети» [94, с. 3].

Науковець пропонує поглянути на питання окцидентального геопсихічного фактору в українській історіософії під різними кутами зору. І. Лисяк-Рудницький зауважує, що термін «Схід» прийнято трактувати двояко: з одного боку для позначення світу східного християнства та візантійської культурної традиції, з іншого боку, для опису світу кочівників євразійських степів.

Для вченого це різні «Сходи». Кожен відіграв окрему роль в розвитку України, а їхній вплив здійснювався в різний спосіб. Кочові народи Великого Степу в українській історії відіграли роль потужного гальмівного чинника. Соціально-економічній площині таке сусідство спричиняло: демографічні, матеріальні втрати, знищення культурних цінностей. Особливо руйнівним, на думку І. Лисяка-Рудницького, стало руйнування міст та перерізання торговельних шляхів, що спричинило занепад культури середньовічної Русі. Як зауважує вчений, столітня боротьба скінчилася лише в другій половині XVIII століття, коли після занепаду Кримського ханства українське селянство заселило Причорноморські степи [94, с. 4].

Інша сторона медалі – це ментальне перетворення українського суспільства під впливом виклику Дикого поля. ««Схід» євразійських номадів мав подвійний вплив на формування українського національного характеру: по-перше, як гальмуючий чинник на шляху нормального поступу країни, по-друге, через сильну оборонну реакцію з боку українського народу», – міркує І. Лисяк-Рудницький [94, с. 6]. Отож, світоглядний чинник впливу Сходу, на думку вченого, спричинений бажанням захиститись від загрози, яку становили кочові народи Північного Причорномор'я.

Враховуючи особливості рівнинного ландшафту країни, в Україні не існувало чіткого розмежування між землями хлібороба та кочовика. Мінлива, динамічна межа між «заселеною країною» і «Диким полем» сформувала в українському національному типі «людини пограниччя». «Українською людиною пограниччя був козак, що в XVI-XVII століттях став репрезентативним типом свого народу», – вважає І. Лисяк-Рудницький. Тут вчений проводить паралель з історією колонізації Дикого Заходу в історії США: образ «піонера і ковбоя – став [...] репрезентативним американцем» [94, с. 5].

Інше джерело впливу Сходу – грецька (візантійська) релігійна та культурна традиція, що здійснювалась іншими шляхами, зсередини формуючи духовість суспільства. «Етнос і естетичне чуття українського народу закорінені в духовній традиції східнього християнства», – зауважує І. Лисяк-Рудницький [94, с. 9]. Але оскільки за своєю соціально-політичною структурою Україна відчувала себе частиною європейського світу, українці прагнули до синтезу між Сходом і Заходом. У релігійній сфері це зробило Україну країною «унійної традиції». І. Лисяк-Рудницький робить висновок, що, будучи розташованою між світами грецько-візантійської й західньої культур і відчуваючи себе частиною обох,

Україна намагалася протягом своєї історії поєднати ці дві традиції в живу синтезу. При цьому вона наближалася до цієї синтези в великі епохи своєї історії – за часів Київської Русі та в період козаччини XVII століття. «Проте хоч ці епохи були багаті на потенційні можливості та часткові досягнення, – розвиває думку І. Лисяк-Рудницький, – в обох випадках остаточна синтеза зазнала невдачі, й Україна впала під тягарем надмірного зовнішнього натиску, а також від розривних внутрішніх сил» [94, с. 9]. З цього положення науковець висновує, що «історичне покликання» українського народу досі залишається не виконаним і належить до сфери майбутнього.

На нашу думку, помітним вкладом І. Лисяка-Рудницького в розробку діаспорою характерологічного образу українця розвідка щодо питання «неісторичності» українського народу. Зазначимо, що поділ на історичні та неісторичні нації має особливе значення сьогодні в умовах політичних маніпуляцій в сфері історичної пам'яті українського народу.

Україна в інтерпретації І. Лисяка-Рудницького є неісторичною нацією. Факт «неісторичності» української нації – наріжний камінь історіософської концепції вченого. Сучасний дослідник спадщини І. Лисяка-Рудницького С. Сторожук зауважує, що ідея поділу націй на «історичні» та «неісторичні» зароджується в філософії Г. Гегеля. В концепції видатного німецького філософа «світовий дух», в пошуках шляху крізь різні нації, обирає одну з них, підносячи її на вершину світового поступу [158, с. 2].

Як влучно вказує сучасна дослідниця спадщини вченого Л. Прославіцька, розмірковуючи над ідеєю поділу націй на історичні та неісторичні, І. Лисяк-Рудницький звертається до праць І. Канта (поділяв народи Австро-Угорщини на дві категорії: «національні групи з самостійною національною історією» і «національні групи без самостійної

національної історії», британського історика Г. Сітон-Вотсона (розрізняв «старі сталі нації Європи» та «нові нації») та М. Драгоманова (виокремлював «аристократичні» і «плебейські» нації) [124, С. 32-33].

На нашу думку, доцільно вказати, що в інтелектуальній думці діаспори перші спроби торкнутись теми «неісторичності» української нації знаходимо в творчості Ю. Вассяна. В нарисі «Степовий сфінкс» він зауважує, що образ українського минулого позбавлений «провідних ліній суцільної епопеї». Хід вітчизняної історії за Ю. Вассяном – «Це ряд дій, не зв'язаних спільним мотивом героїчних зусиль, – тому й хвиля історії викидає нас на берег забуття і ми зникаємо на цілі сторіччя з арени дійових сил, наче б ми там ніколи й не були» [17, с. 53].

В інтерпретації І. Лисяка-Рудницького державність є важливим, але не визначальним критерієм поділу націй на історичні та неісторичні. З позиції вченого, умовою історичності нації є наявність власних національних еліт. Провідна верства визначає світоглядні орієнтири всього народу, виробляє зразки людської поведінки. Втрата еліти призводить до кризи націогенезу або навіть смерті нації. Як зауважує дослідник творчості І. Лисяка-Рудницького В. Ковтун, в концепції мислителя вирішальним фактором існування «історичних» націй було збереження, навіть в умовах втрати незалежності, репрезентативної провідної верстви. Натомість «неісторичні» нації втратили (або ніколи не мали) репрезентативного класу [66, с. 5].

Особливість української ситуації, на думку І. Лисяка-Рудницького, полягає в тому, що її національна екзистенція обривалась двічі: після Люблінської унії та внаслідок ліквідації козацької України (обидва етапи в українській історії знаменують втрату залишків власної державності і входження українських земель до складу іноземних держав – Речі Посполитої та Російської імперії). І. Лисяк-Рудницький навіть порівнює ці

події зі «смертю нації». Виявом стану «літургічного сну», в якому перебувало українство в XIX столітті, на думку вченого є пасивність національної самосвідомості в епохальних для життя суспільства подіях, таких як стихійна народна колонізація Причорномор'я та індустріалізація Донбасу [91, с. 19].

Безперервність української національної історії вчений називає фікцією. На його думку, «нема прямого помосту» між Галицько-Волинським князівством і добою національно-визвольних воєн українського козацтва, як і між «Україною Мазепи та Петлюри». Кожного разу державницькі проекти доводилось починати «наново». Тому вчений висновує, що історична обірваність традиції – головна причина хронічної політичної незрілості українського суспільства, його інфантильності та примітивізму [91, с. 21].

Але попри таку жорстку оцінку, І. Лисяк-Рудницький остаточно не виносить українському народу «вирок» неісторичності. Поняття «неісторична нація», зазначає він, означає лиш те, що така нація в своєму історичному становленні зазнала глибоких і довгих переривів у своєму розвитку. «Говорячи про «перериви», про «завмирання й відродження», ми мовчки приймаємо, що це були процеси одного суб'єкта: української нації в її ставанні», – вважає І. Лисяк-Рудницький [91, с. 21]. Тому вчений робить висновок що «лінія розвитку» української історії простежується з доісторичних часів до сьогодення [91, с. 18].

Важливим «елементом тяглості» української національної історії в концепції І. Лисяка-Рудницького виступає «єдність підложжя». Так вчений визначає константи свідомості українського народу, які діяли в різні епохи – княжо-феодальну, козацьку та модерну. Отож, на нашу думку, в історіософії науковця феномен українського національного світогляду набуває значення одного з чинників єдності історичної традиції України.

Тому серед українців, на думку І. Лисяка-Рудницького, поширене прагнення «зреструктурувати перервану тяглість» своєї історії [91, с. 24].

Тут можемо погодитись з дослідницею спадщини І. Лисяка-Рудницького О. Караульною, яка приходить до висновку, що мислитель остаточно не виробив позицію стосовно того, чи зберегла Україна ознаки, які б надали їй право вважатися «повноцінною», історичною нацією [61, с. 247]. В той же час, на нашу думку, для І. Лисяка-Рудницького дилема історичності української нації належить до сфери минулого. З позиції вченого, на сучасному етапі розвитку, а саме завдяки українській революції 1917-1921 років духовність українського народу викристалізувалась в «модерну націю». Отже історичне буття українського народу більше не залежить від факторів, що поривають історичну традицію, таких як втрата керівної верстви та завоювання чужою державою. Більше того, на думку мислителя, закінчення Другої світової війни принесло «консолідацію всіх земель з українськомовним населенням в одному українському політичному тілі» [93, с. 165]. Здійснилась мета, за якою український рух слідував протягом багатьох поколінь. «Це, у свою чергу, означало зміну рівноваги сил між Україною і Росією, – міркує І. Лисяк-Рудницький, – що його наслідки повністю покаже майбутнє» [93, с. 165].

В нарисі «Напрями української політичної думки» І. Лисяк-Рудницький продовжує виклад свого бачення майбутніх тенденцій розвитку українського суспільства. Першочергову роль він відводить подоланню дихотомії Східної та Західної України. Консолідація українських земель в рамках єдиного державного організму, нехай і під зовнішнім управлінням Москви, на його думку, знизилася рівень регіональних розбіжностей української нації (при цьому вчений не відкидає можливості збереження окремими областями регіональної

самобутності). Така позиція вченого впливає з його положення про «основні» та «побічні» або «маргінальні» українські землі. Критерієм для І. Лисяка-Рудницького є роль, яку ті чи інші історичні регіони відігравали в націотворчому процесі. Відповідно до цих міркувань вчений робить висновок, що до ядра українського світу належать Лівобережжя, Слобожанщина, південна Україна, Правобережжя, Галичина та Буковина. Всі ці регіони України, як вважає науковець, історично об'єднані спільними стадіями становлення («шляхетською», «народницькою» та «модерністичною» добами). Відповідно, до «периферійних» українських земель І. Лисяк-Рудницький зараховує Кубанщину, Холмщину та Підкарпатську Русь (Карпатська Україна).

Найсуттєвішою перешкодою на шляху розвитку української політико-філософської думки І. Лисяк-Рудницький називає проблему «синтезу антагоністичних політико-ідеологічних напрямів». «Брак такого синтезу був головною причиною падіння незалежної української держави у 1917-1921 роках», – розмірковує він [92, с. 92]. Тому в майбутньому, вважає І. Лисяк-Рудницький, сплав антагоністичних суспільно-політичних дискурсів повинен відбуватись на основі «конструктивного співробітництва» між різними політичними полюсами в середині українського соціуму. Як бачимо, в питанні української синтези мислитель солідаризується з позицією М. Шлемкевича, який в своїх роботах закликав до синтезу історично притаманних Україні політико-філософських дискурсів. «З огляду на своє небезпечне географічне положення Україна тільки тоді має шанс вистояти політично, коли українці будуть здатні мирно розв'язати свої внутрішні суперечності та згуртуватися проти зовнішньої загрози й утиску. Громадянська війна – це розкіш, якої Україна не може собі дозволити», – висновує І. Лисяк-Рудницький [63, с. 92].

Отож, притаманною рисою історіософії української діаспори виступає метадискурсивність, яка розкривається у спробах згенерувати україноцентричну модель філософії історії, яка б водночас узгоджувалась з існуючими філософсько-історичними теоріями. Втім не слід забувати про історичний контекст, який не міг не віддзеркалитись на творчості представників української діаспори. Досліджуваний період, друга половина ХХ століття – епоха «розпаду» холодної війни між Заходом та Радянським Союзом. Тому на історіософських концепціях діаспори позначився вплив ідеологічних чинників, що, на жаль, знижує евристичний потенціал результатів інтелектуальної діяльності мислителів діаспори в контексті роз'яснення тенденцій та умов становища українців сьогодні.

Та все ж, завдяки потужній політико-ідеологічній спрямованості на усвідомлення майбутнього народу історіософія діаспори не може бути проігнорованою сучасними дослідниками української філософської культури. Людиновимірність історіософських схем в українській діаспорі, з нашої точки зору, засвідчує їхню актуальність. Своєрідною «вітриною» людиноцентричності української історіософії в спадщині діаспори є концепція «української людини» М. Шлемкевича.

Висновки до Розділу 4

В рамках підрозділу ми пропонуємо поглянути на даний аспект доробку вченого через призму політико-філософського аналізу, враховуючи суспільно-політичну спрямованість висновків, до яких приходять М. Шлемкевич та І. Лисяк-Рудницький.

На наш погляд, М. Шлемкевичу вдалось створити завершену політико-філософську концепцію, на вершину якої мислитель ставить соціальну справедливість, яка забезпечується синтезом трьох дискурсів

політичної культури (консервативним монархізмом, демократичним народовладдям та «провідництвом»). М. Шлемкевич ілюструє свої роздуми широким екскурсом в історію України, фіксуючи в ній етапи державотворення, в рамках яких утверджувалась та чи інша система-дискурс. Для М. Шлемкевича вони набувають значення організаційних принципів, які врастають в свідомість і культуру українського народу, визначають закономірності історичного розвитку та соціальних перетворень. Таким чином політичні дискурси, які виокремлює М. Шлемкевич, ми розглядаємо як важливе джерело знань про український національний характер.

Дослідивши історичний генезис та основні етапи становлення української людини, М. Шлемкевич характеризує сучасне буття українця як стан розгубленості, або ж «розщепленості». На нашу думку, вчений влучно описує стан «душевного зламу» української людини, переживання нею стану «межових ситуацій». «Душевна криза» в українському суспільстві наростала тривалий час, тож і її розв'язання, на переконання М. Шлемкевича, є справою не одного дня, чи року. Вчений закликає остерігатись поспішних рецептів і не кидатись в обійми «готової ідеології» або організації.

Далі М. Шлемкевич робить першу спробу перейти від опису соціально-політичної дійсності українського народу до конструювання оновленого політичного виміру української культури. Філософа цікавить практичний вимір його концепції, ідея української синтези спрямована на забезпечення поступального розвитку українського суспільства. Так, історико-публіцистична брошура «Українська синтеза чи українська громадянська війна?» пропонує окреслений М. Шлемкевичем шлях віднайдення об'єднавчої національної позиції. В інтерпретації М. Шлемкевича висхідну соціальну динаміку забезпечує так звана

«сильна людина», в обрисах якої угадується ідея громадянського суспільства.

За нашою оцінкою, цінність політико-філософських студій М. Шлемкевича полягає у спробі створити національний громадянський проект на основі синтези політичних дискурсів. Забезпечення соціальної стабільності та поступальний розвиток всіх сфер життєдіяльності українського суспільства можливий через гармонійне поєднання двох полярних «творчих сил» (моделі розвитку) – егалітариської («вічева демократія», «демократично-січова») та елітаристської традиції («княжа монархія», «провідницьке-гетьманська»). Тому єдино правильним шляхом розбудови української державності М. Шлемкевич вважав у впровадженні ідеї синтезу «творчих сил» на поприщі українського державотворення у якості світоглядної основи національного політичного світу.

Погляди вченого виявляють значущість з огляду на хронічну кризу державотворення в Україні: низьку ефективність інститутів держави, брак транспарентності, що породжує значний відсоток недовіри з боку суспільства. На цьому фоні соціологи з року в рік фіксують високий запит серед українців на «сильного лідера» (До прикладу, останні опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) фіксують, що 54,1% українців готові поступитись частиною громадянських прав та свобод на користь «сильної руки» за штурвалом країни, в той час як доля прихильників демократичного підходу становить лише 31% [160]). В той же час історія сучасної України свідчить, що ухил центральної влади в сторону авторитарних практик управління країною призводить до суспільного спротиву і реставрації демократичних ідеалів. Через розбудову інститутів громадянського суспільства в новітній Україні, реалізацію прав і свобод громадян втілюється необхідна передумова широкої української «синтези» - утвердження цінностей демократичного суспільства. Водночас

фактор збройної агресії проти нашої держави обумовлює необхідність посилення опірності держави перед зовнішніми загрозами. Враховуючи гібридний характер конфлікту, що виявляються у проникненні згенерованих зовні деструктивних впливів у різні сфери життя суспільства, опірність інститутів держави є не менш важливим фактором безпеки, ніж конвенційні засоби стримування. Таким чином, за нашою оцінкою в сучасній Україні особливої актуальності набуває запропонована М. Шлемкевичем ідея синтезу як поєднання демократичного суспільного ладу і сильної державної влади. Сильна державна влада ґрунтується не на жорсткій управлінській вертикалі. Вона забезпечує і охороняє демократичний устрій, наглядає за виконанням законів, надає громадянам впевненості у ефективності і тягlosti української державницької традиції.

На сучасному етапі українського державотворення надзвичайно актуальними вбачаються роздуми М. Шлемкевича про регіональні ментальні відмінності між українцями. Науковець накреслив типи галицького і наддніпрянського українців. Однак його концепція направлена не на протиставлення ментальних відмінностей українського Заходу та Сходу, а навпаки, порозуміння та злагодження протиріч. Таким чином, концепція М. Шлемкевича спрямована на подолання внутрішньоукраїнської амбівалентності в світогляді громадян різних регіонів країни. Такий підхід не втрачає актуальності і для українського сьогодення, в якому сукупність інституційних змін та українізаційних практик охопила окремі сфери життя, але переважно лише ту частину населення, котра й перед тим зберігала виразну національну самосвідомість. На противагу, інша частина населення залишилася у рамках традиційних російських/пострадянських практик.

Особливу роль М. Шлемкевич відводить українській діаспорі. З позиції науковця, на її плечі лягає місія збереження українського

національного світу. Водночас мислитель безжалісно викриває ознаки ерозії національного світогляду в українському еміграційному середовищі. Філософ робить акцент на політичній і моральній кризі, проблемі втрати українською людиною моральних якостей та світоглядних позицій, які визначають її здатність до резистентності на виклики нелегкої в умовах бездержавності долі.

Історіософські та суспільно-політичні ідеї М. Шлемкевича отримали творче переосмислення в доробку іншого видатного мислителя української діаспори Івана Лисяка-Рудницького.

Теорія націогенезу І. Лисяка-Рудницького постає на основі аналізу історико-політичного середовища України. Концепція вченого стала однією з перших спроб модернізації уявлень про витоки та динаміку українського націєтворення. Вона увібрала здобутки сучасних їй західних концепцій націєтворення, зокрема, теорію розрізнення націй на «історичні» та «неісторичні».

В рамках дослідження проблематики «неісторичності» української нації І. Лисяк-Рудницький висунув ряд важливих положень, які доповнюють характерологічний образ української людини. На нашу думку, вихідним принципом роздумів І. Лисяка-Рудницького про національний характер українців була тривала бездержавність України як вияв «неісторичності» української нації. Доказом «неісторичності» для вченого є етапи переривання екзистенції нації в періоди втрати держави. В той же час національний характер, проявляючись в матеріальній і духовній культурі українського народу, забезпечував спадкоємність розвитку (континуїтет). Ця тяглість у підсумку стала гарантом збереження етнонаціональної ідентичності, гарантувала стабільність процесу українського націєтворення. Таким чином, в інтерпретації І. Лисяка-

Рудницького національний характер набуває значення умови відновлення української політичної нації.

Отож І. Лисяк-Рудницький залучає категорію національного характеру до теорії націогенезу. Феномен ментальності для нього стає невід'ємною ознакою модерної нації, на ряду з мовою чи територією розселення. При цьому, згідно з баченням вченого, національний характер «кристалізується» на етапі сформованості нації.

Іншою важливою заслугою вченою в контексті розвитку характерологічних уявлень діаспори, на наш погляд, є з'ясування «східних» мотивів в українській народній ментальності. І. Лисяк-Рудницький робить глибокий екскурс в історію взаємин українців з кочовим світом степів та простежує вплив духовної традиції східного християнства на формування українського світогляду. Водночас, на переконання вченого у соціально-політичному вимірі Україна завжди була частиною Заходу – європейського світу. Тому І. Лисяк-Рудницький констатує прагнення українців до синтезу між Сходом і Заходом (Більше того, це є запорукою виживання української держави: «Україна тільки тоді має шанс вистояти політично, коли українці будуть здатні мирно розв'язати свої внутрішні суперечності та згуртуватися проти зовнішньої загрози й утиску», – робить висновок вчений [92, с. 92]).

Як справедливо зауважує М. Шлемкевич, в Україні регіональна диференціація, поляризованість за відмінними ідентичностями є вагомим аспектом суспільно-політичних процесів. Цілком влучними для опису українського сьогодення є теза науковця про вплив локальних ідентичностей на суспільно-політичні процеси в державі.

Однак, варто зазначити, що мапа регіонів України має значно складнішу структуру, ніж стереотипний поділ на Західну та Східну Україну, який констатується в переважній більшості праць вчених діаспори

політико-філософського спрямування (Хоча дихотомія «Захід-Схід» є найбільш знаковою, адже незмінно присутня в українському масово-інформаційному дискурсі). В рамках сучасних досліджень непродуктивно ігнорувати інші великі регіони (до прикладу, Центр та Південь). Зрештою, не варто забувати про внутрішньорегіональний поділ на історично-культурні області, який більш чітко відображає історичний процес формування українських земель.

Політико-філософський аспект студій І. Лисяка-Рудницького розкриває значний потенціал українського суспільства до консолідації й синтезу політичних культур. Втім, при цьому недостатня увага приділяється питанню збереження регіонального культурного розмаїття України як запоруки збалансованого розвитку інститутів суспільства.

Дієвим вбачається підхід вчених діаспори до розгляду генези тієї чи іншої регіональної ідентичності в українському національному просторі. Найважливішим фактором в концепціях М. Шлемкевича та І. Лисяка-Рудницького залишається історичний досвід та історична пам'ять українського народу. Ключове значення має перебування у складі різних держав та імперій. Українські землі історично входили до складу різних за цивілізаційною приналежністю держав. З цього М. Шлемкевич та І. Лисяк-Рудницький висновують, що регіональний поділ на Схід і Захід відбувався внаслідок того, що одні території України закарбували традиції християнства східного обряду, у той час як на інших був домінуючим вплив католицизму (греко-католицької церкви).

Доречність дослідження історичних передумов, стану, перспектив, викликів і проблематики формування української національної ідентичності обумовлюється численними викликами, які сьогодні стоять перед українською державою. Відповідні загрози були окреслені в нашому дослідженні.

Тому наразі нам залишається висловити переконання, що на нинішньому етапі розвитку українській політичній філософії продуктивним засобом розширення наукового знання про дихотомію в українській політичній культурі виступає залучення до наукового дискурсу інтелектуальної спадщини діаспори другої половини ХХ століття.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження можна сформулювати наступні висновки:

1. Політична філософія діаспори є невід'ємною частиною української національної культури. За часів незалежності імена мислителів діаспори розпочали своє повернення на батьківщину завдяки входженню до проблемного поля історії української філософії. Отож вивчення структури та специфічних рис політико-філософських поглядів діаспори залишається необхідним етапом пізнання історії української політичної філософії.

Свідченням інтересу до політико-філософської спадщини вчених діаспори є поява в сучасному дослідницькому середовищі значної кількості дисертаційних досліджень, монографій, наукових публікацій та публіцистичних розвідок, присвячених даній тематиці. Проведений нами аналіз доробку українських науковців дозволяє стверджувати, що в колі сучасних дослідників значну увагу привертають постаті О. Кульчицького, І. Лисяка-Рудницького, І. Мірчука, Д. Чижевського та П. Шлемкевича. Водночас, станом на сьогодні лише епізодично досліджена наукова спадщина ряду мислителів, які зробили не менш важливий вклад в розвиток політико-філософської проблематики: Ю. Вассіяна, І. Гончаренка, А. Княжинського, І. Рибчина, П. Феденка, Б. Цимбалістого та В. Яніва.

2. Дослідження політико-філософської думки діаспори потребує надійного теоретичного підґрунтя. Тому в рамках нашої роботи концептуальне значення мало уточнення понять «українська діаспора» та «політична філософія». В цьому контексті ми встановили актуальні для політико-філософського дослідження підходи до вивчення феномену діаспори. Також ми дійшли висновку, що найбільш продуктивним в рамках політико-філософського дослідження є культурологічний підхід. Важливим

здобутком дисертаційного дослідження стало визначення явища політико-філософських студій в культурі української діаспори.

3. Знайшла підтвердження теза про приналежність етнопсихологічних студій української діаспори до політико-філософської культури України ХХ століття. Відповідне положення випливає з тієї обставини, що вчені діаспори не вважали дослідження національного характеру окремою, самостійною сферою знань про суспільство. В інтелектуальній культурі української діаспори ХХ століття етнопсихологія ще не виокремилась в самостійну науку із самодостатнім методологічним базисом і функціональним полем. Оскільки етнопсихологічні студії в культурі української діаспори розбудовувались навколо проблеми національного характеру, такі студії ми визначаємо як «характерологічні».

На основі аналізу творчого доробку вчених діаспори, зокрема О. Кульчицького, В. Яніва, І. Мірчука, Б. Цимбалістого та інших, нам вдалось підтвердити тезу про приналежність характерологічних студій діаспори до проблемного поля політико-філософської думки. Відтак характерологічні студії, на наше переконання, можуть бути залучені до пласту філософської думки України ХХ століття та досліджені з позицій політичної філософії.

4. Концептуальний підхід до вивчення політичної філософії діаспори передбачає здійснення раціональних реконструкцій основоположень історії української філософії, до яких належать проблема «характеру» та «світогляду» українського народу. Характерним підходом до інтерпретації концепту «національний світогляд» мислителями української еміграції стало його редукування до статусу (форми) «народної філософії» або «національної філософії».

Погляд на філософію як теоретичну форму світогляду, наділену національно забарвленими елементами, не задовольняє сучасним засадам

онтологічного розвитку історико-філософського процесу в Україні. Однак в рамках нашого дослідження ми не вважаємо за можливе поставити крапку в дискусії, що розгорнулася довкола питання про специфічні риси національних філософських традицій. Натомість ми пропонуємо на основі вивчення інтелектуальної спадщини української еміграції впорядкувати розрізнені аспекти наукової рефлексії щодо проблеми редукції української філософії до категорії національного світогляду.

5. Огляд літератури дозволяє зробити висновок, що, незважаючи на різноманітність інтелектуальної спадщини діаспори, лише незначна кількість сучасних наукових досліджень присвячена характерологічній спадщині мислителів діаспори. При цьому доводиться констатувати відсутність комплексних проблемно-орієнтованих досліджень ідеї національного характеру в спадщині діаспори.

Така ситуація, на нашу думку, пояснюється тим, що статус концепції національного характеру в українській науці є невизначеним. В той же час поняття «національний характер» залишається невід'ємним складником українського публічного дискурсу сьогодення.

Завданням політичної філософії в Україні сьогодні постає вироблення чітких орієнтирів розвитку суспільства та розбудови української держави. Такий підхід обумовлює звернення до проблематики української політичної ментальності в рамках політико-філософського дослідження. З огляду на це, ми робимо припущення, що врахування результатів характерологічних студій української діаспори стане вагомим фактором дослідження української політичної ідентичності. Особливо актуалізується даний напрям наукових пошуків в умовах кризових явищ, які супроводжують становлення української державності. Актуальний вимір характерологічних студій діаспори полягає у спробах синтезувати світоглядні позиції українців, створити інклюзивну концепцію «української людини», застосовуючи

методологію етнопсихологічної науки. Важливою особливістю етнопсихологічних студій діаспори другої половини ХХ століття є спрямованість на створення цілісного образу української ідентичності, заснований на чинниках, які можуть об'єднати українську спільноту. Огляд текстів діячів діаспори дозволив нам стверджувати, що концептуалізація поняття національного характеру здійснювалась ними через етимологізацію «української людини» та опис її характерних ознак. Таким чином мислителі діаспори створили багатогранну систему уявлень про українську ментальну структуру та її формотворчі чинники: національну культуру, релігійні, соціальні та політичні орієнтації українського суспільства.

Отже, ми встановили, що в рамках етнопсихологічних студій вчені діаспори другої половини ХХ століття розглядають проблеми, які сьогодні залишаються так само актуальними в контексті конструювання української громадянської ідентичності. Для них українська ідентичність є визначальною засадою легітимізації факту існування української держави-нації, забезпечує появу загальноукраїнських смислів, значень, світоглядної парадигми, цілісності культурного простору тощо.

В політико-філософській традиції української діаспори другої половини ХХ століття сформувалось три основні підходи до осмислення національного характеру українця: етнопсихологічний, педагогічний та історіософський. Даний поділ є доволі умовним, адже аналіз спадщини мислителів діаспори дає нам підстави констатувати взаємо запозичення ідей та спільність джерел наукового пізнання. В той же час кожен напрямок привносив до сфери характерологічних студій оригінальний підхід до вирішення проблеми «української людини». Так, в рамках етнопсихології мислителі діаспори (О. Кульчицький, І. Мірчук, В. Янів, Б. Цимбалістий) розробили вчення про риси національного характеру та здійснили ряд спроб

їхньої систематизації. Педагогічному напрямку завдячуємо розробці концепції «українського виховного ідеалу» (Г. Ващенко, І. Гончаренко), яка відкриває перед нами практичний вимір застосування уявлень про українську людину в освітньому та виховному процесі. В межах історіософської думки діаспори (М. Шлемкевич, І. Лисяк-Рудницький) концепція українського національного характеру була розглянута в ретроспективі історичного розвитку української держави та її геополітичного становища.

Принцип виділення напрямків дослідження проблеми національного характеру українців визначив структуру даного дисертаційного дослідження.

6. Попри різноманітну структурну та ідейну спрямованість спадщини діаспори другої половини ХХ століття, історико-філософський аналіз дозволяє нам виокремити основні стилістичні особливості, що притаманні студіям національного характеру.

Міждисциплінарність обумовила філософсько-публіцистичний стиль викладу. Внаслідок цього наукові теорії часто обмежувались мовою літературних образів та метафор, що ускладнювало, якщо не унеможлиблювало, адекватний, науково обґрунтований опис політико-філософських концепцій. Брак емпіричних даних, недовіра до статистичних даних з Радянської України, обмежені можливості комунікації з науковим середовищем СРСР спричинили ситуацію, в якій українська діаспора була фактично позбавлена об'єктивної картини про життя українців на батьківщині. В цих умовах українські мислителі в країнах Заходу розробили оригінальну методологію дослідження національного характеру. До прикладу, значного поширення набув метод «репрезентативних постатей» (накреслення духового портрету українця на основі життєпису чи літературної спадщини видатних українців різних епох, соціальних верств

та регіонального походження). Значний масив текстів, присвячених темі національного характеру, представлений у вигляді есе, публіцистичних статей та брошур. Відтак можемо говорити про домінування жанру філософської публіцистики. Як наслідок, по відношенню до здобутків світової філософської та історичної думки середини та другої половини ХХ століття, студії діаспори, як правило, обмежувалася спізнілою рецепцією. Слід також відзначити, що політично-філософська думка діаспори в ХХ столітті розвивалась на перетині трагічних обставин історичного буття українського народу. Це й обумовлювало подекуди підвищено-емоційні оцінки: науковцям діаспори притаманний надмірний суб'єктивізм та ідеологічна заангажованість інтелектуальних конструкцій, недостатня увага розробці понятійно-категоріального апарату, надмірна політизація філософського процесу.

Отож в рамках нашого дослідження ми здійснили ревізію характерологічного доробку української діаспори другої половини ХХ століття з позиції можливості застосування інтелектуальних досягнень діаспорної думки для розв'язання проблем суспільно-політичного розвитку українського суспільства та держави в сьогоденні. Серед іншого, нам вдалось виокремити тупикові напрямки характерологічних студій: расологічний та геопсихічний підходи до характерологічного аналізу.

Оскільки переважна частина філософських розвідок діаспори представлена в не експлікованій формі, для їхньої реконструкції знадобилось застосування раціональної реконструкції та інтерпретації на основі сучасних досліджень політичної філософії діаспори. Тому проектування на сучасний ґрунт концепцій політичної філософії діаспори, зокрема і вчення про національний характер української людини, не може здійснюватися без врахування особливостей соціально-політичного контексту українського еміграційного середовища.

У зв'язку з цим ми прийшли до твердження, що некритична імплікація в наукове середовище ідеалістичних концепцій вчених діаспори сучасними дослідниками може призводити до необ'єктивних і нерелевантних в умовах сьогодення висновків.

Виокремлення положень, що втратили свій евристичний потенціал в рамках сучасного стану політичної філософії, дозволило нам більш чітко окреслити спектр актуальних перспектив для подальшого дослідження характерологічних студій діаспори та з'ясувати евристичний потенціал етнопсихологічних студій діаспори в контексті завдань нашого дослідження.

7. На нашу думку, на нинішньому етапі розвитку українській політичної філософії продуктивним засобом розширення наукового знання про дихотомію «Захід-Схід» в українській політичній культурі виступає залучення до наукового дискурсу інтелектуальної спадщини діаспори другої половини ХХ століття. Наш аналіз засвідчує, що характерологічна та історіософська спадщина мислителів української діаспори містить чимало досліджень, що орієнтовані на осмислення таких проблем як форми культурної ідентичності, внутрішньоукраїнські ментальні кордони.

Дихотомію української національної ідентичності представники етнопсихологічної та історіософської думки в середовищі діаспори другої половини ХХ століття інтерпретували як наслідок так званої «межової ситуації». Так виникає ідея «межової ситуації», яка фіксує перебування української людини в «периметрі» протистояння двох цивілізацій – Заходу і Сходу.

Для вчених діаспори етнопсихологічні розвідки геополітичних впливів на ментальність українця є вагомим ресурсом підтвердження приналежності українців до західного культурно-цивілізаційного виміру. Водночас питання реалізації українського національного проекту, що

розвивається в руслі західного вектору зовнішньої політики, для представників політико-філософської думки діаспори другої половини ХХ століття лежить в площині проблеми єдності українського суспільства (зокрема і в ментальному вимірі).

Відповідно, дослідження поглядів представників української діаспори другої половини ХХ століття варто розглядати як продуктивний спосіб розширити горизонт осмислення місця України в європейському гуманітарному просторі. Таким чином висновується важливе для українського сьогодення положення – остаточний цивілізаційний вибір не обмежується ідеєю членства в міжнародних організаціях. Він можливий лише як результат пошуку національного консенсусу, важливим етапом якого є дослідження національного менталітету українців.

8. Студії українського національного характеру можна інтерпретувати як своєрідну духовну реакцію на трагічний підсумок боротьби за українську державність в першій половині минулого століття, складні трансформаційні процеси соціально-економічного та політичного плану в українському середовищі країн Заходу. Отож інтерес до теми національної ментальності в науковому середовищі діаспори формується як вияв рефлексії на поразку в національно-визвольних змаганнях 1917-1921 років. Болісне переживання втрати держави та гнітюче враження від посилення геополітичної ролі Радянського союзу в Центральній Європі в другій половині 1940-х років спричиняють звернення до мотиву «бездержавності» (Б. Цимбалістий) та «неісторичності» (І. Лисяк-Рудницький) українського народу. Тому «національні комплекси» в структурі українського національного характеру трактуються як риси, що апріорно шкодять державотворенню.

Серед вчених діаспори панував консенсус щодо наділення українців такими негативними рисами національного характеру як схильність до анархізму, почуття меншовартості, неповага до влади тощо. Непроста

історична доля українського народу спричинила мотив національної «меншовартості», яку мислителі діаспори інтерпретують як недооцінку власних можливостей та національного потенціалу. Однією з ключових проблем державотворення для них є денационалізація провідних верств і похідна реакція в народному середовищі – почуття відчуження, заглиблення у власний «ментальний простір», замикання на малих соціальних групах – родині та громадах.

В цьому контексті показовою є наступна обставина - пошуки української ідентичності в студіях діаспори корелюється з сучасними розробками проблеми «роз'єднаності» української ідентичності. В окресленій ситуації, на нашу думку, завданням української політичної філософії постає пошук орієнтирів розвитку суспільства та держави, що спроможні консолідувати суспільство.

Наш аналіз засвідчує, що на основі концепції «національного характеру» мислителі діаспори впритул наблизились до створення цілісної концепції української ментальності. До свого аналізу вони залучили фактори суспільного устрою, проблему співвідношення інтроверсії та екстраверсії в українській духовності, українську родину, етично-релігійні фактори та мистецько-естетичні зацікавлення тощо.

Ці спостереження звучать так само справедливо і щодо сьогоденного українського суспільства, адже через перманентне падіння рівня довіри до органів влади в громадській свідомості вникає ризик формування тенденції до «негативної консолідації» (громадян об'єднує негативне ставлення до державних органів, несприйняття певних напрямів державної політики або державних діячів).

9. Представники педагогічної думки в середовищі української діаспори Г. Ващенко та І. Гончаренко осмислювали характерологічний образ української людини в межах концептуалізації поняття українського

«виховного ідеалу». Проаналізувавши розвідки науковців, ми прийшли до висновку, що в основі концепції українського виховного ідеалу, яка стала основоположним каменем теорії педагогіки в діаспорній науці повоєнної доби, лежать уявлення про ментальні особливості та світогляд українського народу.

За нашою оцінкою, поняття виховного ідеалу в творчості Г. Ващенка та І. Гончаренка набуває значення політико-філософської категорії, адже його імплікація проектується на майбутні покоління. Тому для вчених-педагогів виховний ідеал – це шлях подолання непорозумінь та ментальних розбіжностей між українцями «Заходу і Сходу» на історичній батьківщині і, водночас, надійний інструмент збереження національної самосвідомості в умовах еміграції.

У зв'язку з цим, в межах дисертаційного дослідження ми розглядали концептуальні напрацювання мислителів діаспори щодо проблематики «виховного ідеалу» як продуктивний ідейний ресурс зміцнення громадянського суспільства в Україні та опірності самої держави за умови їх критичного осмислення та адаптації. Дане припущення стає більш наглядним у разі залучення до розгляду проблематики реінтеграції тимчасово окупованих територій та районів, які постраждали від гуманітарної інтервенції країни-агресора.

10. В історіософських концепціях М. Шлемкевича та І. Лисяка-Рудницького тема національних комплексів українця еволюціонує в проблематику ментальних зламів української людини («загублена українська людина»).

М. Шлемкевич створив завершену політико-філософську концепцію, на вістрі якої автор розмістив соціальну справедливість. Ця категорія забезпечується синтезом трьох дискурсів політичної культури

(консервативним монархізмом, демократичним народовладдям та «провідництвом»).

Також М. Шлемкевич дає влучну характеристику сучасному становищу українця. Описує як стан розгубленості, «розщепленості». На нашу думку, вчений влучно описує положення «душевного зламу» української людини, переживання нею стану «межових ситуацій», яку розробляли вчені-етнопсихологи.

За нашою оцінкою, актуальність політико-філософських студій М. Шлемкевича полягає у спробі створити національний громадянський проект на основі синтези політичних дискурсів. Забезпечення соціальної стабільності та поступальний розвиток всіх сфер життєдіяльності українського суспільства можливий через гармонійне поєднання двох полярних «творчих сил» (моделей розвитку): егалітариської («вічева демократія», «демократично-січова») та елітаристської традицій («княжа монархія», «провідницьке-гетьманська»). Тому єдино правильним шляхом розбудови української державності М. Шлемкевич вважав впровадження ідеї синтезу «творчих сил» на поприщі українського державотворення у якості світоглядної основи національного політичного світу.

Погляди вченого зберігають свою актуальність з огляду на хронічну кризу державотворення в Україні: низьку ефективність інститутів держави, брак транспарентності, що породжує значний відсоток недовіри з боку суспільства. Враховуючи це, запропонована М. Шлемкевичем синтеза має на меті ствердження міцної української держави, яка розбудовує свою опірність на інститутах громадянського суспільства, а не примусу та насилля. Водночас об'єднавчим фактором виступає суспільний консенсус, що ґрунтується на системі громадянських прав та свобод.

Також в контексті дослідження історії української еміграції інтерес становлять спроби М. Шлемкевича діагностувати та описати світоглядну

кризу в середовищі закордонного українства (станом на середину ХХ століття), заново осмислити культурне та політичне призначення української еміграції, дати оцінку вироблених ним соціальних та політичних інститутів. Таким чином приходимо до висновку, що дослідження характерологічних студій діаспори – це спосіб реконструкції політичного світу української діаспори другої половини ХХ століття.

Теорія націогенезу І. Лисяка-Рудницького постає на основі аналізу історико-політичного середовища України. Концепція вченого стала однією з перших спроб модернізації уявлень про природу та динаміку українського націєтворення. Вона увібрала здобутки сучасних їй західних концепцій націєтворення, зокрема, теорію розрізнення націй на «історичні» та «неісторичні».

Важливим, з огляду на завдання нашого дослідження, стало спостереження, що І. Лисяк-Рудницький залучає категорію національного характеру до теорії націогенезу. Феномен ментальності («національного характеру») для нього стає невід'ємною ознакою модерної нації, на ряду з мовою чи територією розселення.

11. Мислителі діаспори запропонували ряд оригінальних підходів осмислення концепту української людини, які не втрачають своєї актуальності сьогодні. Характерологічні ідеї діаспори отримали нове життя в сучасній українській філософсько-політичній думці та сфері публічної політики. Сьогодні в українській політичній думці спадщина діаспори живить дискусію про особливості менталітету (національного характеру) українського народу як чинника політичної культури України та його вплив на процес державотворення; спроби розв'язання дихотомії (бінарної опозиції) «Схід-Захід» в межах українського світу на основі національної синтези, шляхи розвитку національної освіти тощо.

Отож ідеї діаспори можуть заповнити ідейні прогалини політичного світу української культури та закласти основу для раціонального поєднання філософсько-політичних течій на засадах синтезу традицій і сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. **Абдигалиева Г. К.** Диффузионизм как способ изучения культуры / Г.К. Абдигалиева // Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. – № 1 (34). – 2010. – С. 184-188.
2. **Абрамова І.** До проблеми української ментальності / І.Абрамова // Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – №1. – С. 7-11.
3. **Алієва М.** Різні тлумачення терміну “діаспора” / М. Алієва // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. – Київ: УНІСЕРВ. –2008. –Вип. 24. – С. 63–68.
4. **Андрійчук Т. В.** Іван Мірчук як дослідник української філософської культури та організатор науки в діаспорі / Т.В. Андрійчук // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. зб. – Чернігів: Вид-во Черніг. держ. технол. ун-ту. – 2013. № 2. – С. 4-8.
5. **Артюх В. О.** Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття : монографія / В. О. Артюх; – Суми: Вид. СумДУ, 2010. – 265 с.
6. **Білецька В. В.** Іван Мірчук як історик української філософії: європейський контекст: дис. канд. філос. наук : 09.00.05 / В. Білецька; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. –Київ, 2019. – 222 с.
7. **Бенетон Ф.** Введение в политическую науку. – М.: Весь мир, 2002. – 368с.
8. **Берлин И.** Подлинная цель познания: Избранные эссе // пер. с англ. и комментарии В.В. Сапова. – М.: Канон+. 2002. – 800 с.
9. **Біловус Л. І.** Українськомовна періодика української діаспори США у збереженні національної ідентичності (1991-2017 рр.), Тернопіль, 2019. – 941 с.

10. **Блажеєвська Ю. М.** До питання розвитку концептуальних засад вивчення українського національного характеру / Ю. М. Блажеєвська; зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури. - Харків : ХДАК, –2014. - Вип. 45. - С. 24-33.
11. **Бойко І. С.** Українська діаспора Австралії як суб'єкт політики: Дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Одеська національна юридична академія. - Одеса, 2000. – 188 с.
12. **Бондар С. В.** Історіософія І.Лисяка-Рудницького в контексті націотворчих та державотворчих процесів в Україні: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / С.В. Бондар ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2005. — 18 с.
13. **Бондаренко О. В.** Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект / О. В. Бондаренко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2008. – №. 32. – С. 66-78.
14. **Бурачок Н.** Наукова спадщина Миколи Шлемкевича / Н. Бурачок // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Серія: Історичні науки – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2013. - №. 23. - С. 441-446.
15. **Бурачок Н.** Образ українця в працях Миколи Шлемкевича / Н. Бурачок // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, – 2014. – № 25–26. – С. 172–176.
16. **Валявко І. В.** Дмитро Чижевський як дослідник української філософської думки: дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / Валявко І. В.; НАН України, Ін-т філос. – К., 1997. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://old.library.kr.ua/elib/dissert/valavko/v1.html>
17. **Вассиян Ю.** Твори. Том1: Степовий Сфінкс. Суспільно-філософічні нариси / Ю. Вассиян. — Торонто: Євшан-зілля, – 1972. – 288 с.

18. **Ващенко Г. Г.** Виховний ідеал: Підручник для виховників, учителів і українських родин /проф. Г. Ващенко. – 2 вид. – Брюссель: Видання Центральної Управи Спілки Української Молоді, – 1976. – 208 с.
19. **Ващенко Г. Г.** Виховний ідеал / Ващенко Григорій // Мюнхен: вид-во Центрального Комітету Спілки Української Молоді, – 1950. – 94с.
20. **Витанович І.** Соціологічна спадщина Миколи Шлемкевича / І. Витанович / Листи до приятелів. – 1967. – №. 7-9. – С. 9 – 16.
21. **Воропаєва Т.** Особливості української ментальності в світлі новітніх досліджень. // Українознавство-2002 : календар-щорічник / [упорядн. В. Піскун, А. Ціпко, О. Щербатюк]. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001. – С. 79 – 86.
22. **Гаджиев К. С.** Введение в политическую философию: Учебное пособие. – М.: «Логос», 2004. – 336 с.
23. **Гегель Г.** Феноменология духа. Серия "Памятники философской мысли", М.: Наука, 2000- 495 с.
24. **Гегель Г.** Философия права. Серия «Философское наследие», т. 113, – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
25. **Гельвецій К.** Про людину, її розумові здібності та її виховання./ Перекл. з французької Валер'яна Підмогильного.— К., Основи, 1994.— 416 с.
26. **Гердер И. Г.** Идеи к философии истории / И. Г. Гердер ; пер. А. В. Михайлова. – М. : Наука, 1977. – 703 с.
27. **Гірняк С.П.** Галичина "як психологічна категорія" у концепції Миколи Шлемкевича / С.П. Гірняк // Вісник Житомирського дер. унів. ім. І. Франка. – 2013. – № 6. – С. 255–260.
28. **Гончаренко І.** Основи українського національного виховання /І. Гончаренко. – Новий Ульм : вид-во «Українські вісті», 1959. –123 с.
29. **Гончаренко І.** Уваги до українського національного характеру. – Новий Ульм : вид-во «Українські вісті», 1961. – 29 с.

30. **Гончарук Т. В.** Олександр Кульчицький в контексті світової філософії: дис... д-ра філос. наук: 09.00.05 / Гончарук Т. В. ; Тернопільський держ. економічний ун-т. – Т., 2006. – 411с.
31. **Гончарук-Чолач Т. В.** Олександр Кульчицький в гуманістично-філософських інтенціях ХІХ - ХХ століть // Психологія і суспільство. – 2010. – № 3. – С. 69-114.
32. **Горський В. С.** Біля джерел: нариси з історії філософської культури України / В. С. Горський. - К. : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 257 с.
33. **Горський В. С.** Структура простору історико-філософського дослідження / В. С. Горський. – К. Наукові записки. Том 37, Філософія та релігієзнавство / Національний університет "Києво-Могилянська академія". - 2005. – С.3-8
34. **Грабовський С.** Креоли, креоли, навкруг самі креоли... / Сергій Грабовський // Сучасність. – 2001. – № 10. – С. 68–77. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n23texts/hrabovskyj.htm>
35. **Григорієв Н.** Українська національна вдача / Н. Я. Григорієв. - Вінніпег, Манітоба: Українська видавнича спілка в Канаді, 1941. - 61 с.
36. **Гриненко М.** Філософська система Миколи Шлемкевича і її актуальність для формування світогляду українців / М. Гриненко Схід: аналіт.-інформ. журн. // Укр. культурологічний центр. – Київ: – 2016. – № 2. – С. 71–73.
37. **Гринів О.** Співвідношення християнського і національного ідеалів української людини в дослідженнях В. Янева / О. Гринів // Народна творчість та етнографія. – К.: Наукова думка – 2000. – №4. – С. 117-122.
38. **Гришко В.** Україна сьогодні і ми. Вид.: Молода Україна. Торонто-Нью-Йорк, 1954. – 108 с.

39. **Гуссерль Э.** Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. Философия как строгая наука. – М.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 752 с.
40. **Даценко В. С.** Принципи лібералізму і проблема націотворення у політичній філософії І. Лисяка-Рудницького / В.С. Даценко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 8 – С. 184-188.
41. **Денисенко Ю.** Культурологічна спадщина української діаспори в дисертаціях 1990-2000-х рр. / Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету –2010 - № 16, Том II , С. 218-223.
42. **Денисенко Ю.** Образ України в маловідомих працях І. Мірчука та Н. Полонської-Василенко / Ю. Денисенко // Культура України. – 2011 № 35. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura35/10.pdf
43. **Джус О.** Розвиток української педагогічної думки другої половини ХХ ст. в західній українській діаспорі / О. Джус // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2013. – Вип. 21. – С. 156-161.
44. **Дзюба І.** Етос Микола Шлемкевич / І. Дзюба // К., Вид.:Дух і Літера, – 2010. – № 21. – С.121-164.
45. **Дильтей В.** Сущность философии /; [пер. с нем. под ред. М. Е. Цельтера]. – Москва: INTRADA, 2001. – 159 с.
46. **Дильтей В.** Типы мировоззрений и обнаружение их в метафизических системах.// Культурология. ХХ век. Антология. М., 1995. С. 216-229.
47. **Донцов Д.** Де шукати наших історичних традицій / Д. Донцов. — 2-ге вид. — Львів : Укр. вид-во, 1941. — 112 с.

48. **Донцов, Д.** Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – 2-ге вид. – Мюнхен; Монреаль: [б.в.], – 1951. – 341 с.
49. **Донцов Д.** Націоналізм. Львів, Вид.:Нове життя, 1926. – 255 с.
50. **Дудчик А.** «Политическая философия Гегеля» как историко-философское понятие: проблемное поле и современные интерпретации /// Философия и социальные науки: Научный журнал. – 2011. – № 1. – С. 45-51.
51. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – Т. 9: Тимофеев Валентин – Хмельницький Богдан / Гол. ред. В. Кубійович; Ред. кол.: А. Жуковський, І. Кошелівець (літ. ред.), В. Маркусь, О. Оглоблін, А. Фіголь, Ю. Шевельов, С. Янів (секр.). Наукове товариство ім. Шевченка. – Париж; Нью-Йорк, 1980. – 398 с.
52. **Закидальський Т.** Досліди в діаспорі над історією вкраїнської філософії. Філософська і соціологічна думка. 1993. № 4. С. 89–93.
53. Заходи державної політики із розбудови/відновлення довіри жителів тимчасово окупованих територій до Української держави, влади, суспільства : Аналітична доповідь / [В.Яблонський, Ю.Тищенко, О.Мартиненко та ін.]; за заг. ред. Ю.Тищенко. – К. : НІСД, 2020. – 104с.
54. **Зубик А. І.** Сучасна українська діаспора: розселення, соціологічні та демографічні процеси. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук: 11.00.02 – економічна та соціальна географія. — Львівський національний університет імені Івана Франка. — Львів, 2016. — 340 с.
55. **Іваник С.** Іван Мірчук і Слов'янський філософський з'їзд у Варшаві (1927) / С. Іваник // Sententiae. – 2011. - № 2. – С. 174-176.
56. **Йосипенко С. Л.** До витоків української модерності: українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті / С. Л. Йосипенко. – К. : Український центр духовної культури, 2008. – 391 с.
57. **Йосипенко С. Л.** Філософська думка західної української діаспори ХХ століття: ідеї та постаті: [монографія] / [Сергій Йосипенко та ін. ; відп. ред.

- С. Л. Йосипенко] ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – Київ: Наукова думка, 2018. – 269 с.
58. **Калина Н.** Лики ментальности и поле политики / Н. Калина, Е. Черный, А. Шоркин. – К. : Агропромиздат Украины, 1999. – 332 с.
59. **Камінський А.** До перспективи нашої політики / А. Камінський. – [Нью-Йорк] : Сучасність (Бібліотека Прологу і Сучасності ; ч. 119), 1977. – 190 с.
60. **Кант И.** Критика способности суждения. Пер. с нем. — М.: Искусство, 1994. — 367 с.
61. **Караульна О. М.** Трактуння процесів націогенези в науковому доробку І. Лисяка-Рудницького / О. М. Караульна // Інтелігенція і влада. Серія : Історія. - 2009. - Вип. 15. - С. 240-249.
62. **Кимлика У.** Современная политическая философия: введение / пер. с англ. С. Моисеева; Гос. ун-т — Высшая школа экономики. — М.: Изд. дом Гос. ун-та — Высшей школы экономики, 2010. — 592 с.
63. **Кислюк К. В.** Історіографія в українській культурі: від концепту до концепції. Монографія. – Харків: ХДАК. – 2008, – 288с.
64. **Кіцак Н.** Янів як дослідник української нації // Наукові записки ТДПУ. Сер.: Педагогіка і психологія. – Тернопіль, 1998. – №4(3). – С. 95-99.
65. **Княжинський А.** Передне слово // Дух нації: соціологічно-етнопсихологічна студія. – Нью Йорк – Філадельфія – Мюнхен: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в ЗДА, 1959. –292 с.
66. **Ковтун Ю.** Консерватизм і традиціоналізм у філософській спадщині І. Лисяка-Рудницького / Ю. Ковтун // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, ВПЦ "Київський університет". – 2011. – С. 5-8
67. **Козій І.** Проблема позитивізму в традиції українського філософського дискурсу в творчості М. Іванейка / І. Козій // Філософські обрії. – 2007. – № 17. – С.69-80.

68. **Козловець М. А.** Ментальність українського народу і процеси державотворення / М. А. Козловець // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. – 2018. – №. 1. – С. 48-53.
69. **Козловець М. А.** Національне самовизначення українського народу : історична ретроспектива і сучасні реалії / М. А. Козловець, В. О.Федоренко // Українська полоністика. – 2012. – №. 9. – С.31-50.
70. **Коломієць Т. В.** Націософська інтенційність у теоретичній спадщині представників української діаспори: Дис... канд. філос. наук. – К. – 2008. –20с.
71. **Коляда О., Райчева А.** Українська діаспора як чинник поглиблення зовнішньоекономічних відносин країни // Економіка і суспільство. –2018. – № 15 [Електронний ресурс]. – Текст. і граф. дані. –Режим доступу: http://economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/6.pdf.
72. **Корбуш Ю.О.** Філософсько-релігійні та освітні погляди українських мислителів у діаспорі: Автореф. дис. канд. філос. наук. – К. – 2012-17 с.
73. **Костомаров М.** Дві руські народності / Пер. О. Кониський; з переднім словом Д. Дорошенка. – К.; Лейпциг. – 1923. – 42 с.
74. **Котенко Я.В., Ткачук А.Ф.** Локальна ідентичність і об'єднані територіальні громади (видання друге, виправлене та доповнене) / Я. Котенко, А. Ткачук. – К.: ТОВ «Видавництво «ЮСТОН», 2018. – 56 с.
75. **Кралуєк П.** Дилема української філософії: «філософія серця» чи «філософія розуму»? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kulturolog.org.ua/publications/-p-article/759-pkraluk1.html>.
76. **Кривда Н. Ю.** Колективна пам'ять як чинник формування національної ідентичності / Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії / № 280 (2018) – С. 106-119.
77. **Кривда Н. Ю.** Українська діаспора: досвід культуротворення: Монографія. — К.: Академія, 2008. – 280 с.

78. **Крюкова М. А.** Етнопсихологія: навчально-методичний посібник (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня магістра факультету психології, політології та соціології факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА») / М.А. Крюкова, Ю.В. Форманюк – Одеса: Фенікс, 2020. – 106 с.
79. **Кулик В.** Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. К.: Критика. 2010. — 655 с.
80. **Кульчицький О.** Геопсихічний аспект в характерології української людини / О. Кульчицький // Науковий збірник Українського Вільного Університету. - Мюнхен, 1956. – Т. 6 . – С. 132-146.
81. **Кульчицький О.** Збірник на пошану Івана Мірчука. / Під ред. О. Кульчицького // Науковий Збірник. т.8. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1974. –311 с.
82. **Кульчицький О.** Іван Мірчук – дослідник української духовності / О. Кульчицький // Хроніка-2000 : укр. культурол. альм. / Фонд сприяння розвитку мистецтв України. — 2000. — Вип. 37/38 : Україна: філософський спадок століть, т. 1. — С. 53-65.
83. **Кульчицький О.** Професор Іван Мірчук – філософ української духовності / О. Кульчицький // Визвольний шлях. – 1956. – № 10. – С. 1165-1171.
84. **Кульчицький О.** Психодидактичні аспекти українознавчої освіти в діаспорі. Педагогічні проблеми та дидактичні поради (матеріали Вишкільного Курсу для учителів Суботніх шкіл) / О. Кульчицький. – Мюнхен. – Вид-во: Українського Вільного Університету. – 1969. – С.18-39.
85. **Кульчицький О.** Риси характерології українського народу / О. Кульчицький // Енциклопедія українознавства. – Мюнхен–Нью-Йорк. 1949. – Т. I., Кн.2. – С. 708-718.

86. **Кульчицький О.** Світовідчуття українця // Українська душа. – Нью-Йорк–Торонто: Ключі, 1956. – С.13–25.
87. **Кульчицький О.** Український персоналізм. Філософська і етнопсихологічна синтеза. - Мюнхен - Париж, 1985. — 192с.
88. **Лагутов Ю. Е.** Політико-управлінські засади взаємодії України здіаспорою в державах Європейського Союзу : автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Ю.Е. Лагутов ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К., 2008. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.disslib.org/polityko-upravlinski-zasady-vzayemodiyi-ukrayiny-z-ukrayinskoju-diasporoju-v-derzhavakh.html>
89. **Лебон Г.** Психология народов и масс; пер. с. фр. Э. Пименовой, А. Фридмана. – М. : Издательство АСТ, 2018. – 384 с.
90. **Липа Ю.** Українська раса. Варшава,Видавництво «Народний Стяг». - 1937. - 25 с.
91. **Лисяк-Рудницький І.** Зауваги до проблеми "історичних" та "неісторичних" націй / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : в 2 т. / І. Лисяк-Рудницький ; Центр дослідж. історії ім. Петра Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. — К., 1994. — Т. 1. — С. 27—47.
92. **Лисяк-Рудницький І.** Напрями української політичної думки / І. Лисяк-Рудницький : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/LysiakRudnytskyi_Ivan/Napriamy_ukrainskoi_politychnoi_dumky/.
93. **Лисяк-Рудницький І.** Роля України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / І. Лисяк-Рудницький ; Центр дослідж. історії ім. Петра Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. – К.: Основи, 1994 – Т. 1 – С. 145–172.
94. **Лисяк-Рудницький І.** Україна між Заходом і Сходом / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : в 2 т. / І. Лисяк-Рудницький ; Центр дослідж.

історії ім. Петра Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. — К., 1994. — Т. 1. — С. 1—11.

95. **Лисяк-Рудницький І.** Формування українського народу та нації : (методол. зауваги) / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : в 2 т. / І. Лисяк-Рудницький ; Центр дослідж. історії ім. Петра Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. — К., 1994. — Т. 1. — С. 11—41.

96. **Лісовий В. С.** Українська філософія у контексті національної культури // Історія української філософії: підручник / М.Ю. Русин, І.В. Огородник, С.В. Бондар та ін. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. — С. 3-26

97. **Локатир Н. М.** Громадсько-політична та наукова діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.). — На правах рукопису. Івано-Франківськ — 2018. — 249с.

98. **Ломацький М.** Національна свідомість. — Лондон: Вид-во Спілки української молоді, 1952. — 68 с.

99. **Макар Ю.** Українська діаспора: походження, характер, сучасний стан / Ю. Макар // Наукові записки Національного університету Острозька академія. Історичні науки. - 2007. - Вип. 9. - С. 9-19.

100. **Маланюк Є.** Малоросійство. - К.:Український пріоритет, 2015.— 48с.

101. **Маланюк Є.** Нариси з історії нашої культури. — К.: Обереги, 1993. — 79с.

102. **Манан П.** Общедоступный курс политической философии. М.: Московская школа политических исследований. 2004. — 336 с.

103. **Марасюк С. А.** Український національний характер як чинник державотворення в Україні. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/MarasykStat.pdf>.

104. **Медвідь О.** Політика Фронту національної єдності у 1933-1939 рр. / О. Медвідь // Актуальні питання гуманітарних наук. — 2015. — Вип. 12. — С. 55-61

105. **Милитарев А. О.** О содержании термина «диаспора» (к разработке дифиниции) // Диаспоры. Независимый научный журнал. М. – 1999. – №1. – С.24.
106. **Миллер Д.** Политические учения: краткое введение // Д. Миллер; пер. с англ. В. Куштаниновой. – М. : Астрель ; АСТ, 2007. –189 с.
107. **Мирончук Н.** Софія Русова про роль у національно-громадському вихованні особистості / Н. Мирончук // Психолого-педагогічні науки: наукові записи НДУ ім. М.Гоголя. – 2009. - № 4. – С. 14-15.
108. **Мірчук І.** Історія української філософії. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). — Мюнхен, Нью-Йорк, 1949-52. — 1230 с.
109. **Мірчук І.** Месіянiзм Липинського В'ячеслав Липинський та його доба: Книга перша. Наукове видання / Упорядники Т. Осташко, Ю. Терещенко. Союз гетьманців-державників; Центр соціогуманітарних досліджень імені В. Липинського. – К.: Темпора, 2010 – 560 с.
110. **Мірчук І.** Призначення нації / І. Мірчук // Основа. – 1993. – № 23 (1). – С. 148–152.
111. **Мірчук І.** Про слов'янську філософію. Спроба характеристики. / І. Мірчук // Sententiae. – 2011. – № 2. – С. 177-193.
112. **Мірчук І.** Світогляд українського народу.Спроба характеристики. Науковий збірник Українського Вільного Університету – Прага,–Т.3,1942. –560с.
113. **Олесіюк Т.** «Галичанство» Миколи Шлемкевича // Тиміш Олесіюк Листи до Приятелів. – 1967. – №. 10-11-12., С. 24-30.
114. **Павленко В. М., Таглін С.О.** Етнопсихологія. – К.: Сфера, 1999. – 408с.
115. **Парахонський Б. О., Яворська Г. М.** Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська. – К.: НІСД, 2019. – 560 с.

116. **Пасічник І., Кралюк П.** Український месіанізм: монографія. / І.Пасічник, П. Кралюк. - Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – 220 с.
117. Підсумки-2019 й прогнози на 2020-й: громадська думка (Загальнонаціональне дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 13 по 18 грудня 2019 року) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/11959295625e040cd8aca726.53964640.pdf>
118. **Поліщук І.** Історична політична ментальність українства: проекція у сучасність / І. Поліщук // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2013. – №. 3. – С. 333-338.
119. **Поломошнов Л. А.** Тема национальной самобытности народов в философии Просвещения // *Культурная жизнь Юга России*. 2017. № 2 (65), 2017. С. 68-72.
120. **Попов В.** Концепт «світогляд» в світовій та українській філософській думці / В. Ю. Попов // *Гілея: науковий вісник*. – 2013. – № 77. – С. 165-168.
121. **Попов В.** "Weltanschauung-мировоззрение": история одного философского суеверия / В. Ю. Попов // *Філософія. Культура. Життя*. – 2014. – №. 40. – С. 83-97.
122. **Потапчук Т. В.** Національний характер українців як складова національно-культурної ідентичності / Т. В. Потапчук. // *Науковий вісник Донбасу*. – 2013. – № 4. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_41
123. **Приходько В., Приходько М.** Педагогічні погляди Софії Русової / В. Приходько, М. Приходько // *Просвітницька діяльність Софії Русової: збірник наук. Праць Кам'янець-Подільського державного університету*. – Кам'янець-Подільський: "Аніома". – 2007. – Випуск V. – Том II. – С. 20-30.

124. **Протосавіцька Л.** Українська правова та політична думка за І. Лисяком-Рудницьким / Л. Протосавіцька // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право. – 2016. – №. 243. – С. 16-24.
125. **Пятигорский А.** Что такое политическая философия: размышления и соображения. Цикл лекций / Александр Пятигорский. М.: Издательство «Европа», 2007. – 152 с.
126. **Ребуха Л. З.** Національний характер як формовияв національної ідеї [Електронний ресурс] / Л. З. Ребуха, О. В. Миськів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: психологія. – 2012. – №. 2(2). – С. 53-62.
127. **Рибчин І.** Геопсихічні реакції і вдача українця / І. Рибчин; Наук. т-во імені Шевченка в Австралії. – Мюнхен: Вид. «Дніпр. Хвилі», 1966. – 35 с.
128. **Рикёр П.** Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / Пер. с фр. вступит, ст. И. Вдовиной. – М.: 'КАНОН-пресс-Ц'; 'Кучково поле', 2002. – 624с.
129. **Рожанська Н. В.** Національний світогляд і національна філософія: структурний аналіз / Н. В. Рожанська // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Серія : Філософія. – 2015. – Т. 257, № 245. – С. 25-28.
130. **Розумна О. П.** Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи: аналіт. доп. / О. П. Розумна // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2016. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/kultu_dypl-26841.pdf.
131. **Руденко С. В.** Метод біографічного аналізу в структурі теорії історико-філософського процесу. / С.В. Руденко. // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Вип. 93. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. – С. 172-174.

132. **Руденко С. В.** Про один із перспективних напрямів розвитку історико-філософських ідей Д. І. Чижевського / С. В. Руденко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. - 2013. - Вип. 2. - С. 25-27.
133. **Руденко С. В.** Сутність та основні методологічні системи раціональної реконструкції історії української філософії / С. В. Руденко // Гуманітарні студії : зб. наукових праць. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2012. – Вип. 12. – С. 78–86.
134. **Руденко С. В.** Сучасні методологічні концепції дослідження історії української філософії: монографія/ С.В Руденко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. – 279.
135. **Руденко С. В.** Теоретичні проблеми розвитку історії української філософії у сучасних дослідженнях (Ідея «Філософії історії української філософії» С. Йосипенка) канд. філос. наук, 2009. С.78-89.
136. **Русаква О.** Прологомени к теории дискурса современной политической философии и роль масс-медиа в формировании новых идеологий // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. № 6. - Екатеринбург: УрО РАН, 2006. – С.212 – 229.
137. **Русов Ю.** Душа народу і дух нації, Філадельфія, 1948 - с. 153.
138. **Русова С.** Теорія педагогіки на основі психології – Прага, 1924. – 234с.
139. **Рябчук М.** Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності - історичні причини та політичні наслідки: [монографія] / Микола Рябчук ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2019. – 250 с.
140. **Сабадуха В. О.** Ідеї персоналізму в українській філософській та соціально-політичній думці / В. О. Сабадуха // Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. – 2013. – № 2. –С. 63-67.

141. **Сало Г. В.** Антропологічні смисли релігійно-філософського дискурсу української діаспори (20-ті роки ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 / Сало Ганна Вікторівна ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. – Київ, 2020. – 16 с.
142. **Сковорода Г.** Сад божественных песней // Григорій Сковорода: Повн. збір. тв.: У 2 т. Т. 1. – К., 1973.
143. **Сміт Е. Д.** Національна ідентичність. — К.: Основи, 1994. — 224 с.
144. **Соболевський Я. А.** Християнський персоналізм Е.Муньє / Я. А.Соболевський // Вісник Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка. Філософія. Політологія. – 2012. – №109. – С.37-40.
145. **Солов'ян В. С.** Концепт національної ідентичності у філософсько–політичних студіях Івана Мірчука / В.С. Солов'ян // Гілея. – 2018. – №. 134,С. 195-199.
146. **Солов'ян В. С.** Концептуалізація національної ідентичності українців в етнопсихологічних студіях В. Яніва/ В.С. Солов'ян // Гілея. – 2018. – №.135. – С. 143-148.
147. **Солов'ян В. С.** Концептуалізація понять «національний характер» та «національний світогляд» в працях Дмитра Чижевського / Дні науки Філософського факультету 2018 Матеріали доповідей та виступів, ВПЦ "Київський університет". – 2018. – Ч.1 – С. 91-93.
148. **Солов'ян В. С.** Політико-філософські студії в культурі української діаспори як предмет історико-філософського дослідження/ В.С. Солов'ян // Гуманітарні студії: зб. наук. праць – К.: ВПЦ «Київський університет». – 2017. – №. 30 – С. 119-128.
149. **Солов'ян В. С.** Політична філософія в культурі української діаспори: методологічні засади дослідження / Дні науки Філософського факультету

2017 Матеріали доповідей та виступів, Ч.2, ВПЦ "Київський університет", фахове видання С. 50-52.

150. **Солов'ян В. С.** Проблема українського національного характеру в науковій спадщині Григорія Ващенка та Івана Гончаренка / В.С. Солов'ян // Гілея. – 2019. – Вип. 150, С. 117-120.

151. **Солов'ян В. С.** Український народний характер і світогляд в концепції виховного ідеалу Григорія Ващенка / Проблеми розвитку науки в контексті трансформацій суспільства. Матеріали науково-практичної конференції. – Херсон: Вид. «Молодий вчений» 2019. – С. 95-97.

152. **Сорока М. В.** Концептуалізація політичного досвіду в українській філософській культурі (історико-філософський аналіз): дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Сорока Марина Валентинівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - 2015. - 195с.

153. **Сорока М. В.** Методологічні засади дослідження історії української політичної філософії / М.В.Сорока // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – №. 117. – К.: ВПЦ «Київський університет». – 2014. – С. 26-32.

154. **Старовойтова Л., Михайловский В.** Политическая философия как способ познания политического [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/103642>

155. **Старосольський В. Й.** Теорія нації / Передм. І. О. Кресіної. – Нью Йорк; Київ: Наук. Т-во ім. Т. Шевченка: Вища шк., 1998. – 157 с.

156. **Стасевська О. А.** Новітній ментальний простір українського суспільства / О. А. Стасевська // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого" . Серія : Політологія. – 2017. – № 2. – С. 363-367.

157. **Степико М. Т.** Українська ідентичність: феномен і засади формування / Національний інститут стратегічних досліджень .– К.: НІСД, 2011. – 336 с.
158. **Сторожук С. В.** «Неісторичність» української нації у світлі історіософських студій І.Лисяка-Рудницького / С.В. Сторожук // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. — К., 2009. — № 77. — С. 89-98.
159. **Суділовська М.М.** Науково-педагогічна діяльність Дмитра Чижевського періоду еміграції (1924-1977 рр.): автореф.дис. канд. пед. наук:13.00.01 / М. М. Суділовська; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2017. – 20 с.
160. Суспільно-політичні орієнтації населення України [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=946&page=1>
161. **Тимофеев А. И.** Концепции народного духа у Г.Гегеля и И.Ильина // Россия: прошлое, настоящее, будущее. / Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Санкт-Петербург, 16-19 декабря 1996 г. Отв. ред. М.С. Уваров Санкт-Петербург : Издательство БГТУ, 1996. – С.67.
162. **Тишкова В. А.** Исторический феномен диаспоры // Этнографическое обозрение. – 2002. - №2. – С.52.
163. **Троцинський В. П., Шевченко А. А.** Українці в світі / За заг. ред. В. Смоля. НАН України. Інститут історії України. - К.:Альтернативи,1999.-352 с.
164. **Ушинський К.** Про народність у громадському вихованні / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори у 2-х т. – К. : Радянська школа, 1983. – Т. 1. – С. 43 – 104.
165. **Фадєєв В.Б., Носова Г. Ю., Кисельов М. М., Грабовський С.І., Кисельов О.С.** / Етнічність. Культура. Історія. Соціально-філософські нариси – К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. – 272 с.
166. **Феденко П.** Вплив історії на український народний характер Науковий збірник Українського університету в Празі. Том 3 – 1942, – 439 с.

167. **Федорів І.** Внесок Дмитра Чижевського у розвиток європейського слов'янознавства / І. Федорів // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: : Історія, міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 12. – С. 123-137
168. **Франко І. Я.** Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах / І. Франко // Т. 31. – 1981.– С. 33–44.
169. **Хрипко С. А.** Геополітики та геопсихологія як джерела формування специфіки української релігійності та характерних ознак національної ментальності / С. А. Хрипко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наукових праць] / ред. рада: В. П. Андрущенко (голова). – К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 29 (41). – С. 50-58.
170. **Цимбалістий Б.** Родина і душа народу // Українська душа. – Нью-Йорк, 1956. – С. 26–43.
171. **Цимбалістий Б.** Тавро бездержавности. Джерсі Ситі:Svoboda, 1982. - 39с.
172. **Чапленко В.** Трагедія української свідомості / В. Чапленко // Український самостійник. — 1964.— Ч. 10(480).— С. 8-17;
173. **Чижевський Д.** Антична філософія в конспективному вигляді. Лекції читані в Богословсько-Педагогічній Академії УАПЦ в Мюнхені. // Публікація і післямова Олександра Чуднова. – Кіровоград – Єлисаветград, 2007, 2-е видання, с. 43.
174. **Чижевський Д.** Нариси з історії філософії на Україні // Д. Чижевський. Філософські твори у чотирьох томах. – К.: Смолоскип, 2005. – Т. 1. – С. 1–162.
175. **Чижевський Д.** До характерології слов'ян. Українці // Д. Чижевський. Філософські твори у чотирьох томах. – К.: Смолоскип, 2005. – Т. 2. – С. 36-42.

176. **Шендрик А. П.** Мірчук І. про філософські основи світогляду Масарика Т. / А. П. Шендрик // Філософські обрії. - 2011. - № 26. - С.17-37.
177. **Шлемкевич М.** Внутрішня еміграція чи нове суспільство / М. Шлемкевич // Листи до хліборобів – 1961. – №5-6 (99-100) - С. 23-28
178. **Шлемкевич М.** Галичанство / Микола Шлемкевич. – Нью-Йорк; Торонто: Ключі, 1956. – 120 с.
179. **Шлемкевич М.** Галичанство, Австрія, Греко-католицизм / М. Шлемкевич // Листи до хліборобів – 1957. – №12 (58) - С. 14-15.
180. **Шлемкевич М.** Душа і пісня. // Українська душа. / М. Шлемкевич. За ред. Храмової В. – К. : Фенікс, 1992. – С.66-96.
181. **Шлемкевич М.** Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – Нью-Йорк: Ключі, 1954. – 157 с.
182. **Шлемкевич М.** Соборне зрівняння / Микола Шлемкевич // Дух і Літера. – 2010. – № 21. – С. 199-202.
183. **Шлемкевич М.** Українська синтеза чи українська громадянська війна / М. Шлемкевич. – 2-е вид. – : Заграва, 1949. – 63 с.
184. **Штраус Л.** Введение в политическую философию. Пер. с англ. М. Фетисова М.: Логос, Праксис, 2000. – 364 с.
185. **Щербакова Ю. Е.** Цінності об'єднаної Європи у контексті демократизації політичної культури українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Ю. Е. Щербакова ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. — К., 2011. — 19 с.
186. **Юркевич П.** З рукописної спадщини / Юркевич П. [упоряд., пер.укр. й комент. М. Ткачук]. – К. : Пульсари, 1999. – 332 с.
187. **Яблонський В. Тищенко Ю., Мартиненко О.** та ін Заходи державної політики із розбудови/відновлення довіри жителів тимчасово окупованих територій до Української держави, влади, суспільства: аналіт. доп. (резюме) за заг. ред. Ю. Тищенко. – Київ: НІСД,2019. –49 с.

188. **Якиминська В. Л.** Історіографічний аналіз ментальності українського селянства / Л. В. Якиминська // Чорноморський літопис. – 2012. – Вип.5. – С. 135-140.
189. **Яковенко Н. М.** Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XV – XVII ст. / Н. Яковенко. – К.:Критика, 2002. – 415 с
190. **Янів В.** Вдача українця в світлі «виховного ідеалу» Г.Ващенко / Наукові Записки УВУ. – 1963. – ч. 7, – С. 10-47.
191. **Янів В.** До великої мети. Пластове Видавництво “Молоде Життя” Записки Українського Пластуна ч. 16. — Мюнхен, 1948. – 19 с.
192. **Янів В.** До систематизації поглядів Івана Мірчука на українську людину / Збірник на пошану Івана Мірчука / За ред. О.Кульчицького. Український Вільний Університет. Наук. збірник. — Т. VIII. — Мюнхен; Нью-Йорк; Париж; Вінніпег, 1974. – С.149-194.
193. **Янів В.** Етнопсихологічні аспекти в творах Миколи Шлемкевича // Bohoslovia. – 1979. – Т. 43. – С. 85-119.
194. **Янів В.** Нариси до історії української етнопсихології/ В. Янів / Упор. М. Шаповал. – 3-тє вид., стер. – К. Знання, 2006. – 341 с.
195. **Янів В.** Психологічні основи окциденталізму / В. Янів. - Мюнхен : Український Вільний Університет, 1996. - 205 с.
196. **Янів В.** Релігійність українця з етнопсихологічного погляду / В. Янів // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 5-6. – С. 39-54.
197. **Янів В.** Соціальні інстинкти українців / В. Янів // Визвольний шлях. – 1954. –№ 5. – С. 35-42.
198. **Янів В.** Українська вдача і наш виховний ідеал / В. Янів // Визвольний шлях. – 1969. – № 7-8. – С. 806-817.
199. **Янів В.** Українська вдача і наш виховний ідеал. Педагогічні проблеми та дидактичні поради (матеріали Вишкільного Курсу для учителів Суботніх

- шкіл) / В. Янів // Мюнхен. – Вид-во: Українського Вільного Університету. – 1969. – С.1-17.
200. **Янів В.** Українська духовність у поетичній візії Шевченка : відбитка із збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі / В. Янів.–Париж, 1962.- 40 с.
201. **Янів В.** Українська етнопсихологія і наш національний виховний ідеал / В.Янів // Народна творчість та етнографія. – 1998. – №5- 6. – С. 68-85.
202. **Янів В.** Українська родина в поетичній творчості Шевченка // Тарас Шевченко. Збірник доповідей Світового Конгресу Української Вільної Науки для вшанування сторіччя патрона НТШ / За ред. В.Стецюк – Б. Кравців. – Нью Йорк – Париж – Торонто, 1962. – С. 148-186.
203. **Ярема Я.** Українська духовність в її культурно-історичних виявах // Перший український педагогічний конгрес 1935 р.: [зб. наук. праць]. – Л.: Рідна школа, 1938. – С. 16-88.
204. **Ярошенко Т. М.** Межовість як проблема сучасної філософської етики / Т. М. Ярошенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 734'2006. Серія : філософія. – Харків, 2006. – С. 116-121.
205. **Ясперс К.** Разум и экзистенция / К. Ясперс; пер. А. К. Судакова. — М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2013. — 336 с.
206. **Ясь О.** Українська історіографія та етнопсихологія Володимира Янева: (Суб'єктивні нотатки з приводу розвитку однієї наукової галузі): Рец. на кн.: Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Мат–ли упорядк. і підготував до друку д–р М.Шафовал). – Мюнхен: УВУ, 1993. – VI, 217, XIII с. // Розбудова держави. – 1996. – № 10. – С. 57-61.
207. **Ятченко В.** Національна ментальність і модель історичного розвитку / В. Ятченко // Сучасність. – 1995. – № 2. – С. 78-83.
208. **Bamberger A.** From human capital to marginalized other: A systematic review of diaspora and internationalization in higher education / A. Bamberger // British Journal of Educational Studies, 2021. - Vol. 69. – Iss.3, – P. 1-23.

209. **Brubaker R.** The “diaspora” diaspora / R. Brubaker // *Ethnic and Racial Studies*, 2005. – Vol. 28. - № 1. – P. 1–19.
210. **Carment D., Nikolko M., MacIsaac S.** Mobilizing diaspora during crisis: Ukrainian diaspora in Canada and the intergenerational sweet spot / D. Carment, M. Nikolko, S. MacIsaac // *Diaspora Studies*, 2021. – № 14 – Issue 1. – P. 22-44
211. **Himka J. P.** The Basic Historical Identity Formations in Ukraine: A Typology / J. P. Himka // *Harvard Ukrainian Studies*. 2006. – Vol. 28 (№ 1–4), P. 483-500.
212. **Karabegovic D. Orjuela C.** *Diasporas in Peace and Conflict*, The Palgrave Encyclopedia of Peace and Conflict Studies, [Электронный ресурс] Режим доступа: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007%2F978-3-030-11795-5_193-1
213. **Kuzio T.** *Competing National Identities and Democratization in Ukraine: The Fifth and Sixth Cycles in Post-Soviet Ukrainian History* / Kuzio T. // *Acta Slavica Iaponica*, 2013. – Iss.33, - P. 27-46.
214. **Laslett P.** *Introduction. Philosophy, politics and society* / Ed. P. Laslett. Oxford: Blackwell, 1956. P. vii–xv.
215. **Loshkariov I., Zakharova E.** Engaging diasporas’ potential in higher education system: foreign experience. *Integration of Education*, 2017. – Vol. 21(3): P. 395-404.
216. **Martin M.** What keeps diaspora from contributing to peace processes? Exploring diaspora online narratives of homeland conflict / M. Martin // *Diaspora Studies*, № 12. – 2019 – Issue 2. – P. 111-133.
217. **McIntyre C., Gamlen A.** States of belonging: How conceptions of national membership guide state diaspora engagement / C. McIntyre, A. Gamlen, // *Geoforum*, Vol.103, (2019), P. 36-46.
218. Migration (official UN website) [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/migration/index.html>

219. **Miller D.** Political Philosophy: A Very Short Introduction. Oxford University Press, 2003. — 160 p.
220. **Pocock J. G. A.** Politics, Language and Time: Essays on Political Thought and History. New York: Atheneum. 1971. — 290 p.
221. **Safran W.** Diasporas in modern societies : myths of homeland and return / W. Safran // Diaspora. — 1991. — Vol. 1, № 1. — P. 83-99.
222. **Shulman S.** Cultural comparisons and their consequences for nationhood in Ukraine / S. Shulman // Communist and Post-Communist Studies. — 2006. — Vol. 39 (3), P. 247-263.
223. **Solovian V.** Conceptualization of the East-West Dichotomy in the political philosophy of the Ukrainian diaspora in the second half of the 20th century / V. Solovian // «The scientific heritage». — № 51(2020) P. 3, P.52-56.
224. **Solovian V.** The issue of national identity of the Ukrainian diaspora of the twentieth century in the political and philosophical studies of M. Shlemkevych» / V. Solovian // «Modern Science – Moderní věda». 2021 – № 3. – P.98-107.
225. **Subtelny O.** The Ambiguities of National Identity: The Case of Ukraine: The Search for a National Identity / edited by Sharon L. Wolchik and V. Zviglyanich –Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2000. – 336 p.

ДОДАТОК 1

Статті у наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав:

1. **Солов'ян В. С.** Політико-філософські студії в культурі української діаспори як предмет історико-філософського дослідження / В.С. Солов'ян // Гуманітарні студії: зб. наук. праць – К.: ВПЦ «Київський університет». – 2017. – Вип. 30 – С. 119-128.
2. **Солов'ян В. С.** Концепт національної ідентичності у філософсько-політичних студіях Івана Мірчука / В.С. Солов'ян // Гілея. – 2018. – Вип. 134. – С. 195-199.
3. **Солов'ян В. С.** Концептуалізація національної ідентичності українців в етнопсихологічних студіях В. Яніва / В.С. Солов'ян // Гілея. – 2018. – Вип. 135. – С. 143-148.
4. **Солов'ян В. С.** Проблема українського національного характеру в науковій спадщині Григорія Ващенка та Івана Гончаренка / В.С. Солов'ян // Гілея. – 2019. – Вип. 150. – С. 117-120.
5. **Solovian V.** Conceptualization of the East-West Dichotomy in the political philosophy of the Ukrainian diaspora in the second half of the 20th century / V. Solovian // «The scientific heritage». – № 51 (2020) P. 3. – P. 52-56.
6. **Solovian V.** The issue of national identity of the Ukrainian diaspora of the twentieth century in the political and philosophical studies of M. Shlemkevych» / V. Solovian // «Modern Science – Moderní věda». – № 3. (2021). – P. 98-109.

Тези наукових доповідей:

1. **Солов'ян В. С.** Політична філософія в культурі української діаспори: методологічні засади дослідження / В. Солов'ян // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2017», 25–26 квіт. 2017р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та

ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2017. – С. 50-52 (*Форма участі – очна.*)

2. **Солов'ян В. С.** Концептуалізація понять «національний характер» та «національний світогляд» в працях Дмитра Чижевського / В.С. Солов'ян // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2018» (2018; Київ), 26–27 квіт. 2018 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: У. В. Мовчан [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2018. Ч.1, ВПЦ «Київський університет». – С. 91-93.

3. **Солов'ян В.С.** Поняття національного світогляду в політико-філософських студіях Д. Чижевського, О. Кульчицького та І. Мірчука / В. Солов'ян // Пріоритетні напрямки наукових досліджень: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 11-12 серпня 2018 р. – Київ.: МЦНД, 2018. – С.63-64. (*Форма участі – очна.*)

4. **Solovian V.** The concept of the «educational ideal» in political and philosophical thought of Ukrainian diaspora / International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2019». Abstracts, April 23-24, 2019: [Abstracts] / Ed.board: A.Konverskyi [and other]. Kyiv: Publishing center «Kyiv, University», P. 64-65. (*Форма участі – очна.*)

5. **Солов'ян В. С.** Український народний характер і світогляд в концепції виховного ідеалу Григорія Ващенка / В. Солов'ян // Проблеми розвитку науки в контексті трансформацій суспільства. Матеріали науково-практичної конференції (м. Полтава, 30-31 серпня 2019). – Херсон: Вид. «Молодий вчений» 2019. – С. 95-97 (*Форма участі – заочна.*)

6. **Solovian V.** On «Internal Emigration» in philosophical thought of Mykola Shlemkevych / International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2020» April 22-23, 2020: [Abstracts] / Ed.board: A.Konverskyi [and other]. – Kyiv: Publishing center «Kyiv University», 2020. – P.73 (*Форма участі – очна.*)

ДОДАТОК 2

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, узагальнення й висновки доповідалися дисертантом на засіданнях кафедри історії філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також були оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2017» (Київ, 25-26 квіт. 2017 р.), міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2018» (Київ, 26-27 квіт. 2018 р.), IV Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні напрямки наукових досліджень» (Київ, 11-12 серпня 2018 р.), International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2019» (Kyiv, April 23-24, 2019), науково-практична конференція «Проблеми розвитку науки в контексті трансформацій суспільства» (Полтава, 30-31 серпня 2019 р.), International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2020» (Kyiv, April 22-23, 2020).